

Pénz és erkölcs*

Négyrészes tanulmányomban több évszázados áttekintéssel a ma használatos kamatos pénznek a társadalomra és a természetre gyakorolt, enyhén szólva sem egészséges hatását nem csak körüljáróm, hanem a gyógyulás, gyógyítás felé vezető utat is vizsgálom.

Az I. részben arra a kérdésre keresem a választ, hogy a pénz áldás-e vagy átok. Vázaolom a mai pénzrendszer használatának pozitív és negatív következményeit. Évszázadok alatt a piaci erők, vagyis maga a gazdaság (Polányi szerint: „az ördögi malom”) kiágyazódott a társadalomból, ami végzetes és önpusztító tendencia. Erkölcsi iránytűnk azt mutatja, hogy a kamattal valami nagyon nem stimmel.

A II. részben a bajok forrását keresve a középkori kamattilalomból kiindulva a Barabási-féle hálózatbővülés két törvényét egy harmadikkal kiegészítve megpróbálom a Polányi-féle „ördögi malom” kialakulását és erejét megmagyarázni. Polányi szerint a társadalom védekező ellenmozgásainak a munkaerőre, a földre és pénzre kell vonatkozniuk. A Joób-féle korrigált potyautas dilemma tanulsága alapján rámutatok, hogy csakis az erkölcsi alapon álló jog felől közelítve lehetséges elérnünk, hogy a gazdaságban is ismét „helyes szabályok uralkodjanak”.

A III. részben először bemutatom a kamat kialakulását és a kamatszedés jogtalanságát, majd a kereslet-kínálat törvényszerűségének kibővítésével és matematikai alátámasztásával kísérletet teszek egy keretrendszer létrehozására. A levezetés kétfajta, első típusú klasszikus és második típusú hiperinflációs válságot ad eredményül. Látszattmegoldásként a mai gazdasági kormányzatok ezen két válságfajta között keresik a nem létező egyensúlyt, miközben a pénzrendszernek az I. részben vázolt negatív következményei a konkrét gazdasági válságok kivételével benne maradnak a rendszerben.

A IV. részben az említett keretrendszert néhány szimmetria szabállyal kiegészítve könnyedén eljutunk a geselli pénzelmélethez. Állításom szerint a szelíd pénzre vonatkozó szabályoknál nem lehetséges mélyebben belefoglalni a gazdaságot működtető leendő törvényekbe az *etikai* követelményeket. Ezzel lehetővé válhat a mai pénzrendszer negatív következményeinek *tüneti* kezelése helyett a bajok valódi enyhítése, miközben megmaradnak az előnyök, pl. a tőkekoncentráció.

I. rész

A pénz: áldás vagy átok?

Közhely, de igaz: a világban nagy a baj. Nagyon nagy a baj. A szegények és a gazdagok közötti különbség évszázadok óta növekszik, a klíma változik, a bioszféra pusztul, nyakunkon a migrációs válság, szaporodnak a terrortámadások, hogy csak néhányat említsek. Tehetünk-e egyáltalán valamit? Egy biztos, a bajok felsorolása nem elegendő, átfogó, pontos diagnózis is kellene, hogy legalább reménységünk legyen a gyógyításra anélkül, hogy növelnénk a bajt egy újabb gyilkos "-izmus" kísérletével.

Először néhány irodalmi hivatkozással röviden és felsorolásszerűen, számos tanulmány konklúzióját idézve összefoglalom a mai pénzrendszerünk, a (pozitív) kamatos pénz használatának tüneteit és következményeit.

1 A tőke és kamatának jótettei

Ez a rész két okból rövid. Egyrészt ez az írás a bajokról, pontosabban azok elhárításának lehetőségéről szól, másrészt azokból a „jótettekből” nem sok van:

- „A pénznek köszönhetően egymást nem ismerő és egymásban nem bízó emberek is képesek hatékonyan együttműködni.” (Harari 2015:172)
- „erőteljesen ösztönzi a technika fejlődését és ezáltal
- a munka termelékenységének növekedését [...]
- a kényelmes élet
- és a tudományos kutatás műszaki feltételeinek javulását” (Síklaky 2003:19)

Különösen a kényelmes életre nézve kell föltennünk a kérdést: „e kényelemben kik részesülnek és kik nem, és milyen áron”? (Uo.)

* Laborczi Pál, okleveles gépészmérnök és általános informatikus (e-mail: laborczi.pal@freemail.hu)

2 A tőke és kamatának büntettei

2.1. Összeműködés helyett versenykényszer

- A kamat „együttműködés helyett versenyre ösztönöz” (Lietaer 2017:51)
- „A hagyományos pénz [...] első sorban a versenyt támogatja” (Szalay 2008:10)
- A versenyben pedig nincs megállás, hiszen ott „az a cél, hogy olyan nagy, és ezért olyan erős légy, hogy a verseny egyoldalú legyen”¹ (Drábik 2001), valójában tehát
- „a kamatkapitalizmus nem piacgazdaság², hanem monopolrendszer.” (uo.)
- „A korszak jól ismerte azt az igazságot, hogy a versenynek végül monopóliumhoz kell vezetnie.” - írja Polányi (2004:98) a középkori helyi piacokról
- „a verseny, a konkurenciaelv legsajátabb terméke a monopólium. [...] Ha a monopolizálódás kizárólagos hatalmat ad, akkor nem önszabályozó a piacgazdaság, mert a monopólium diktálni tud a nem-monopóliumnak.”³ (Andor et al. 1994:15)
- A verseny megjelenik a politikában is, amit a teológia is megállapít: „éles küzdelem alakul ki az állami hatalom kézre kerítéséért, hogy az állam erejét és hatalmát is be lehessen vetni a gazdasági érdekcsoportok oldalán”. (XI. Pius 1931:108. c) Ha pedig ez sikerül, akkor rövidesen kitör egy háború. Ideáltipikus példa az ópiumháború.
- Hosszabb távon Joseph E. Stiglitz szerint „az úgynevezett önszabályozó piacgazdaság maffiakapitalizmussá fejlődhet – és maffia típusú politikai rendszerré.” (Stiglitz előszava, In: Polányi 2004:19)
- „a nem semleges, a kamatozó pénz [...] monopolista struktúrák uralmába torkollik.” (Madarász 2005:157)
- A kamatgazdaság „fokozatosan egyre kevesebb, túlerejével visszaélő gazdasági szereplő dinasztikus diktatúrájává válik”. (Síklaky 2003:20)
- „A [...] globalizáció módszere az állam leépítése, a különböző állami feladatok és hatáskörök úgynevezett »privatizációja«. A folyamat célja és eredménye végül a társadalmi kontroll nélküli gazdasági alapon nyugvó diktatúra megszervezése.” (Frenyó 2008:320)
- Egyénre bontva a versenyképesség kényszere miatt teljesítménykényszer alakul ki, amely egyértelműen korlátozza az egyén cselekvési szabadságát. Végző formájában totális önkizsákmányoláshoz, hajcsár nélküli rabszolgasághoz vezet.

2.2. A megfékezhetetlen növekedés kényszere

- A kamat „táplálja a gazdasági növekedést” (Lietaer 2017:53)
- „A modern gazdasági rendszerekben növekedési kényszert figyelhetünk meg” (Gilányi 2014a:37)
- „A kamat okozta jövedelem-átrétegződés a társadalom minden szereplőjét növekedésre sarkallja, növekedési kényszerhelyzetet szül.” (Creutz 1997:20)
- „Amíg a kamatláb állandóan pozitív, addig fejlődésre vagyunk ítélve, ha a szociális kollapszust el akarjuk kerülni.” (Uo.:59)
- „Amíg a kamatláb pozitív, addig a társadalmi összeomlás csak az állandó növekedés mellett kerülhető el.” (Gyulai 2015:20)
- „A kamatrendszer nem csak a pénzmennyiség lineáris vagy akár exponenciális növelését eredményezi, hanem ezen túl növekedéskényszer alá helyezi a reálgazdaságot.” (Joób 2011:66)
- „Mivel a pénzvagyont, és vele az a kamatösszeg, amit az adós termelők fizetnek, exponenciálisan nő, a termelékenység pedig ennél lassabban nő, a termékértékekből egyre kevesebb maradna bérre, ha a termelés volumenét nem növelnék. Ez a növekedési kényszer.” (Síklaky 2000:128)
- „a kapitalista gazdálkodási mód [...] uralma alatt valamennyi célkitűzés tengelyében nem az élő személyiség áll a maga természetes szükségleteivel, hanem egy elvontság: a tőke. A célnak ebben az elvontságában rejlik korlátozatlansága.” (Sombart 1997:57)

A hosszabbtávú következmény itt is súlyos, mert

1 Mahathir bin Mohamad szavai a 2001. június 8-án Tokióban tartott „Ázsia Jövője” című konferencián.

2 A kapitalizmus helyes magyar megfelelője a tőkegazdaság kifejezés volna, nem pedig a piacgazdaság. Az idézetekben persze meghagytam az eredeti kifejezést.

3 Szigeti Péter szavai az Andor-féle cikkben

- „a növekedési kényszer – a véges Földön – egy-két nemzedéken belül ökokatasztrófába torkollik.” (Síklaky uo.) Síklaky máshol így fogalmaz: „a főáramú gazdaságpolitika egyik tendenciája: **ökokatasztrófa.**” (2003:15) (kiemelés: S. I.)

2.3. A kizsákmányolás kényszere

A kizsákmányolás értékteremtő munka nélküli jövedelemelvonás. Kényszernek azért mondom, mert az ókori-középkori kamattilalomhoz képest mára a kamat abszolút bevett gyakorlat lett. A közfelfogás szerint a kamat a pénz ára, tehát maradéktalanul „jogos”, hogy a pénznek hozama, nyeresége legyen. Ezzel szemben a valóság a következő:

- „A tőke [...] a civilizált és rafinált kizsákmányolás egyik eszköze” (Marx 1955:342)
- „A kamat az elképzelhető legnagyobb kizsákmányolás” (Creutz 1997:16)
- A kamaton keresztül nyereség iránti vágyból, vagyis „egoista indítékokból mindenki kölcsönösen megkárosít mindenkit, vagy az egyik fél állandóan kárt okoz a másiknak” (Binswanger 1999:53)

A hosszabb távú következményeket külön pontban tárgyalom.

2.4. Gazdagodó központ – szegényedő periféria, vagyis szociális igazságtalanság

- A kamat „a vagyon koncentrációját eredményezi”. (Lietaer 2017:53)
- A kamattal terhelt pénz „nem engedi meg az általános jólétet. [...] Urakat és szolgákat akar; meggyötört, túldolgoztatott embereket egyfelől, élősködőket másfelől.” (Gesell 2004:235)
- „a kamatozó pénz a jövedelmeket igazságtalanul, a termelékenységi különbségektől függetlenül osztja el, ami a pénz és a javak koncentrációjába [...] torkollik.” (Madarász 2005:157)
- „A tőkemechanizmus (más szóval: a kamatmechanizmus) polarizálja az emberiséget, azaz egyre kevesebb ember kezébe egyre nagyobb vagyont és ezzel hatalmat összpontosít, amelynek forrása egyre nagyobb tömegek egyre nagyobb nyomorba és függésbe taszítása.” (Síklaky 2003:20) Vagyis lassan az egész világ azért gürcöl, hogy a befektetők kamatkövetelésének eleget tudjon tenni. Ha lenne a Földnek kapuja, akár ki is írhatnánk föléje: „Kapitalista munkatábor”...
- „ez a vagyonkoncentráció egy folyamatos, önismétlő, rendszerszintű jelenség, amely ellenáll minden, a csökkentésére irányuló törekvésnek. (Lietaer 2017:58)
- „a fokozódó szociális világfeszültség szociális világkatasztrófával fenyeget” (Síklaky 2000:128) Máshol ugyanó: „A főáramú gazdaságpolitika másik tendenciája: világméretű **szociális katasztrófa**, beláthatatlan következményű »világ-polgárháború«.” (Síklaky 2003:15)
- Teljes mértékben egyet kell értenünk Síklaky megállapításával és kérdésével: „a globális kapitalizmus elpusztítja önmagát. És az emberiséget is?” (Síklaky 2000:135)
- A kapitalizmus hívei az ipari forradalom óta a növekvő tortával érvelnek, de ez hamis érv: hiába jut akár sokkal nagyobb szelet sokaknak, egy sokkal nagyobb torta igazságtalan felosztása ugyanúgy igazságtalan felosztás.

De folytassuk a kamat következményeinek felsorolását.

2.5. Nincs egyensúlyi állapot

- „A Világbank nem kevesebb, mint 96 banki és 176 pénzügyi válságot jegyzett fel csupán abban a 25 éves időszakban, amely a Nixon amerikai elnök által az 1970-es években bevezetett lebegő árfolyamrendszerrel kezdődött” (Lietaer 2017:80)
- Egy „gazdaságtörténész [...] nem kevesebb mint 48 nagy gazdasági összeomlást írt össze az 1637-es holland tulipánmániától az 1929-es tőzsdekrachig.” (Uo.)
- „Az Egyesült Államok Nemzeti Gazdaságkutató Hivatala szerint 1790 óta csak az Egyesült Államok 47 válságon esett át, amelyek közül sok a nagy világválság utáni évtizedekben zajlott le” (Uo.)
- Talán ismert a Fisher-féle adósság/deflációs spirál⁴, de Király szerint „a Fisherspirál nem a válság kialakulására ad magyarázatot, hanem a bankszektor szerepét emeli ki a válság elmélyülésében.” (Király 1995:822)
- „A társadalom [...] képtelen ellenőrizni a pénz körforgását és kínálatának helyes adagolását; elkerülhetetlenné válik az árszint deflációs és inflációs ingadozása.” (Madarász 2005:157)
- Az egyensúlytalanság matematikai kimutatása is létezik már: „ellentétben a termodinamikai és az

4 Fischer, I: The Debt Deflation Theories of Great Depressions. Econometrica, 1. sz., 1933 (In: Király 1995:836)

ökológiai rendszerekkel, a statikus, nulla növekedési pálya lehetetlen állapot; a nulla növekedés alternatívája a válság.” (Gilányi 2014a:37)

Ne szépítsük: a kapitalizmus története valójában válságsorozatok története.

2.6. *Erkölcsnélküliség*

- „Ha a pénz Augier szerint, »félorcáján természetes vérfoltokkal jön a világra«⁵, akkor a tőke tetőtől talpig, minden pórusból vért és szennyet izzadva.” (Marx 1955:703) Marx ezt az eredeti tőkefelhalmozásra érti, de napjainkra a tőkegyarapítás gyalázatos jellege megmaradt, csak a módszerek kifinomultabbak, kevésbé szembeötlőek.
- A tőke a „kamatigényeit és vállalkozási hasznát egy rendkívül ügyes, de erkölcstelen rendszer segélyével képes a más vagyonából és munkájából kielégíteni”. (Czobel 1904:131)
- „a szegényeket az éhség kényszeríti [...] a gazdagoknak a kiszolgáltatására” (Migray 1932:234)
- A pénzügyileg erősebb a gyengébbet nem segíti, hanem többletpénz fizetésére kényszeríti (lásd pl. kamatot vagy az országgockázati mutatót (CDS)), mely igen könnyen adósságspirálhoz, adósrabszolgasághoz vezet.
- A gazdaságot „az éhségtől való félelem meg a nyereségvágy motiválja” (Polányi 1976:151) „Valutáink rendszere igenis erősíti a kapzsiságot és a hiánytól való félelmet”. (Lietaer 2017:199)
- A szabad piacon a *humánus*, a dolgozóinak többet fizetni akaró munkaadó kiesik a versenyből, mert lesz egy másik munkaadó, aki az olcsóbb munkaerőt alkalmazva olcsóbb áron kínálja az árut.
- „A kamat nem más, mint a piacról szedett törvényes magánadó. Mondhatni, ideáltipikus esete a »törvényes, de erkölcstelen« állapotnak.” (Elővételezett idézet írásom III. részéből)
- „A profit és a termelés növekedésének vágya vakká teszi az embereket mindenre, ami ennek útjában állhat. Mikor a növekedés lesz a legfőbb jó, és semmilyen etikai megfontolás nem fogja vissza, az könnyen katasztrófába torkollhat. A kapitalizmus kapzsisággal párosult jeges közönyből gyilkolt meg milliókat.” (Harari 2015:298)
- „szörnyű pusztítást viszünk végbe állattársaink között és az ökoszisztémában, alig több okból, mint saját kényelmünk és szórakozásunk hajszolása” (Uo.:369)
- „A »Homo oeconomicus« modell embere a racionális egoista, akit a gazdasági racionalitás elvére építve saját igényei, érdekei, nyeresége motiválnak, azaz haszna maximalizálására törekszik. [...] A Homo oeconomicus döntéseinél nem merülnek fel morális szempontok” (Csillag 2012:34) Ezen színtiszta „célracionális”⁶ (Weber 1987:39) viselkedéshez annyit fűznék hozzá, hogy „aki még sohasem tapasztalt önmagában konfliktust az etika és az anyagi érdekek között, az vagy született szent, vagy pedig végsőkig lealacsonyodott lény” (Etzioni 1993:58)
- Anyikin javaslat szerint ezt a hipotetikus figurát inkább *homo chrematisticus*-nak kellene hívnunk, mivel hogy „az ökonomikából sajnos állandóan létrejön a chrematistika”⁷ (1978:33).

2.7. *Össztársadalmi torzulás és bomlás*

- „Amikor kizárólag az egyénnek adnak jogokat, nemcsak veszélyes és a közösség érdekeivel ellentétes egyensúlyhiányt teremtenek, hanem ugyanakkor szabad folyást engednek a társadalmi bomlásnak és a *homo homini lupus*⁸ állapotának” - állapítja meg a filozófus. (Molnár 1993:56)
- A teológus szerint „új és új béktelenség veszélye” fenyeget, és a „kollektív sötétbe omlás” sincs kizárva. (Metz 2004:21)
- „A gazdaság szabályai egyre távolodnak a társadalom kultúrájától” (Koslowski 1993:88)
- „Végeredményben az oktatás a kultúra elősegítője helyett egyszerűen a gazdaság kiszolgálója lesz.” (Frenyó 2008:319)
- „a tőke hozadéka fontosabb az átfogóbb gazdasági szempontoknál, a termelést nem az emberek valódi szükségletei, hanem a pénz kamatozása szabja meg” (Madarász 2005:157). „Az ember a maga földi életcéljával, testi és lelki szükségleteivel másodrangú tényezővé válik” (Migray 1932:30).

5 Marx lábjegyzete: Marie Augier: „Du crédit public”. [Párizs 1842. 265. old.]

6 Szó szerint: „racionálisan célra irányuló cselekvés”

7 ökonómia (a görög „oikosz” (ház, háztartás) és „nomosz” (törvény, szabály) szavakból): gazdaság, gazdálkodás, beosztás, takarékoság – eredetileg a házban élők (és a rabszolgák és rokonok) szükségletét szolgáló gazdálkodást jelentette; chrematistica (a görög „chrema”(vagyon, birtok, pénz)) szóból: a vagyon- és pénzszerzés „tudománya”.

8 Latin: ember embernek farkasa

- Polányi Károly még általánosabban fogalmaz: „a gazdasági rendszert a piac irányítja: ez nem kevesebbet jelent, mint hogy a társadalom a piac függelékeként működik. Ahelyett, hogy a gazdaság lenne beágyazva a társadalmi viszonyokba, a társadalmi viszonyok vannak beágyazva gazdasági rendszerbe” (2004:88).
- Polányinak apokaliptikus jóslata is van: „Ha egyedül a piaci mechanizmus irányítaná az emberek és természeti környezetük sorsát, [...] az emberek belepusztulnának a társadalmi elhagyatottságba: meghalnék a heveny társadalmi felfordulás áldozataiként erkölcstelenség, perverzió, bűn, éhhalál következtében. A természet elemeire hullana szét, a környezet, a táj szeméttelpekké válna, a folyók elszennyeződnének, veszélybe kerülne a katonai biztonság, összeomlana az élelem- és a nyersanyagtermeléshez szükséges hatalom.” (uo.:107) Vagyis maga társadalom pusztulna el.

A jóslat egy része valóságként már itt áll a szemünk előtt.

2.8. Részösszegzés

Talán ennyi is bőven elegendő annak érzékeltetésére, hogy belássuk: egyre kevésbé tartható az az Adam Smith-i álláspont, miszerint a gazdagok „természetes önzésük és kapzsiságuk” (Smith 1977:527) révén, a „láthatatlan kéz” (uo) által vezetve – szándékuk ellenére⁹ – a közjót szolgálják. Harari szerint „Smith tagadta a hagyományos ellentétet gazdagság és erkölcs között, és kitérte a gazdagok előtt a mennyország ajtaját” (2015:282). Vagyis súlyos tévedés, hogy „a gazdaság önmagában is etikus” volna (Binswanger 1999:53).

A gazdaságot szolgáló közgazdaságtannal és ennek „lealacsonyodott” emberképével is baj van, mert egyfelől „a közgazdaságtanokat [...] az érdekelte és az érdekli, hogy a piaci erők szabad kibontakozását megakadályozó erkölcsi és paternális béklyókat föloldja” (uo.:54), ezért az eszméje az ún. „ön szabályozó piacgazdaság” lett – hívei szerint: akadálytalan működése előbb-utóbb automatikusan társadalmi egyensúlyhoz, békéhez és jóléthez vezet, vagyis „a piac természeténél fogva szociális” (Booth 2012) –, másfelől az említett modell embere cselekvésének egyedüli motorjává az erkölcs nélküli *önérdek* válik. Ezen érdekeknek semmi, de szó szerint, semmi sem szent. Ezért teljes joggal állítja Polányi, hogy „ennek az ördögi malomnak a pusztításától” (2004:107) védeni kell az embert, a társadalmat és a természetet, hiszen a kamatgazdaság hosszabb távon maga alá gyűri és tönkre teszi a társadalmat és a bioszférát, vagyis a saját és ilyenformán az emberiség létalapját számolja föl.

A társadalmi védelem évszázados gyengülése és gyengesége miatt az önszabályozó tőkegazdaság és a mögötte álló „homo oeconomicus” rideg racionalizmusa – híveinek hitével ellentétben –, valójában rákos daganat a társadalomra és a bioszférára nézve.

Binswanger szerint „szükség van erkölcsi beavatkozásra, ami [...] csak a gazdaságtól független eredetű motívumokból vezethető le” (1999:58). Polányi pedig fölteszi azt a kérdést, hogy „milyen »ördögi malom« örölte tömeggé az embereket” (2004:61), és gondosan le is írja annak milyenségét, de nem foglalkozik azzal, hogy honnan is ered maga „az ördögi malom”, és annak ereje.

A következő fejezetekben arra keresem a választ, hogy melyek volnának a gazdaságtól független eredetű motívumok, és hogy miként keletkezett ez a mindent ledaráló ördögi malom.

3 A közgazdászok árulása és Püthagorasz második tétele

Max Weber több mint 100 éve írt könyvében (Weber 1995) még csak a kapitalizmus szelleméről értekeznek. Polányi az ipari forradalomról írja, hogy ez „az új hitvallás teljesen materialista volt, és azon a hiten alapult, hogy minden emberi probléma megoldható, ha korlátlan mennyiségben adottak az anyagi javak” (2004:69). Walter Benjamin azt állítja, hogy „a kapitalizmus merő kultuszából álló vallás, dogma nélkül” (2013:6). Zsolnai szerint „a piac működése a gazdasági racionalitás ideológiáján alapszik, amely ma már kvázi-vallási jelleggel tolul előtérbe” (2004:48). Kunchala Rajaratnam még tovább lép. A kapitalizmus, mint vallás „középpontjában a piacgazdaság istennője áll, akinek a profit oltárán kell áldoznunk”. (Sándor 2010) A közgazdászok pedig „hű és odaadó papok” (uo.) az istennő szolgálatában, akik „mindvégig érzéketlenek maradtak [...] a valóságra: [...] a hajléktalanok, a munkanélküliek, és éhhalál küszöbén élők milliói”-nak (uo.) nyomorára.

Mivel az említett Rajaratnam (lutheránus) teológus, ezért ellenem vethető, hogy a papok törődjenek az égi dolgokkal, földieket meg hagyják a közgazdászokra és társaikra, utóbbiaknak semmi szükségük misztikumra és metafizikai csodabogarakra, van épp elég eszük, majd megoldják a problémákat.

9 A gazdag emberről azt írja, hogy egy „láthatatlan kéz vezeti őt egy cél felé, melyet ő nem is keresett” (Smith 2011:489)

Nem úgy tűnik! Hallgassuk Babitsot: „Anatole France egy-egy műve [...] megmutatja, hogy az ész oly gyenge, hogy szinte veszedelmes, mint a rossz puska. Minden jóakarata és lelkesedése, kiirtani a világ értelmetlen borzasztóságait, csak újabb borzasztóságokat fog szülni.” - jósolta helyesen Babits 1918-ban (2005a:81). Az írástudók árulása c. esszéjében tíz évvel később így fogalmaz: „Az a kultúra pedig, ahol a megismerés főforrása az ösztön, és egyedüli értékmérője a hasznosság, ahol [...] még az ész is csak az ösztönélet *izgatója* vagy az Akarat *szolgálója* akar lenni: nem emberi, hanem állati kultúra.” (2005b:470) (kiemelések általam: L.P.)

Az helyes, ha az egyén minél inkább használja az eszét, de egy társadalmat nem (volna) szabad csakis racionális alapon berendezni, mert embertelenné válik. Püthagorasz az általam másodiknak mondott tételét mintha mai tapasztalok alapján írta volna: „Ha nem a szellem szerint rendezi be egy társadalom a saját életét, az menthetetlenül az erősek uralmát fogja meghozni, amelynek az alapja az erősek önkénye, ez azonban máris magában hordozza a saját maga pusztulását”. (Mészáros 2015:13) Ezzel összhangban van Szent Ágoston megfigyelése: „Az igazságosság megszüntetésével tehát mivé válnak az országok, ha nem hatalmas rablóbandákká?” (2005:265) – jósolja az V. század (!) elején leginkább a klasszikus kapitalizmusra, de napjainkra is érvényesen. Másként fogalmazva és személy szerint senkit sem vádolva: a közgazdászok összességében mégis, a nem „szellem szerint” való gondolkodással, csakis a gazdasági racionalitásra koncentrálva valójában elárulták a társadalom egészét, legalábbis hozzájárultak az „állati kultúra” terjedéséhez.

Ismét ellenem vethető, hogy az „állati kultúra” meg a „szellem szerint” való gondolkodás túl homályos. Arról nem is beszélve, hogy a történelem során a szellem (hit, Isten stb.) nevében számlálhatatlan borzasztóságokat követtek s mind a mai napig követnek el. Valóban. De ez csak az egyik véglet. A másik véglet sem jobb: az ész, a racionalitás nevében elkövetett ugyancsak számtalan rémtettől tudunk, gondoljunk csak a náciizmus vagy a kommunizmus társadalommérnökei által tüzelt és félrevezetett emberek és diktátorok gazdaságaira. Napjainkban pedig a A tőke és kamatának büntetetei c. fejezet tanúsága szerint az un. technikai észre támaszkodva rövid távon ugyan sikert mutató, de hosszabb távon újabb zsákutcába futottunk.

Ha tehát önmagában a hit (vallás stb.), és önmagában az ész (tudomány stb.) is zsákutcába visz, akkor mi a megoldás? Püthagorasz szerint „az emberi társadalmat olyan múlhatatlan emberi értékekre kell felépíteni, amelyek a szellem, a lélek szerint valók. Az emberi közösségek életét a szellemi törvények szerint kell berendezni és szabályozni, mert a szellem rendje hordozza az igazságot”. (Mészáros 2015:13) Több, mint helyesnek tűnő álláspont. „A régi Írástudó az igazsággal és erkölccsel érvelt; a mai a lehetőségekkel és gazdasági összefüggésekkel.” - írja ismét helyesen Babits (2005b:472).

Vagyis minden jel szerint – a középút vagy az egyensúly megtartása érdekében - nem nélkülözhetjük az erkölcsi-lelki útmutatást. Másként fogalmazva a szív és az ész összehangolt cselekedeteire van szükség. A költő szerint fönn kell tartanunk „a tiszta erkölcs és logika tekintélyét és tudatát”. (uo.)

Ekkor viszont föl kell tennünk a kérdést: mégis, miben és mikor kezdődött ez az észrevétlen, nagyon lassú, ezért kevesek által észrevehető torzulás, miszerint az igazság és erkölcs kikopott a gazdasági rendszerből, a közgazdászok gondolkodásából? Mikor, hol és miben kezdtünk el *nem figyelni* az erkölcsi iránytűnkre?

3.1. Középkori tanulság

A történészek a középkort több szakaszra bontják, ezek egyikét, a középkor közepét érett középkornak hívják, amit Bernard Lietaer Európa aranykoraként jellemez, mert „mindenkinek volt munkája, a munkakörülmények jók voltak, és még a családra, a közösségre, a személyes kedvtelésekre is maradt idő”. (2017:59) Ekkor alapították meg az első, máig működő európai egyetemeket, építették a máig álló katedrálisokat stb. Migray szerint is „*mindenki jóléte* aránylag” (1932:158) biztosítva volt. Állítása szerint „a keresztény középkor szabad községeiben és városaiban a nyomor, a létbizonytalanság, a túlmunka [...] ismeretlen volt” (uo.).

Lietaer szerint ennek a viszonylagos kiegyensúlyozottságnak egy kettős valutarendszer volt a „láthatatlan motor”-ja. (Természetesen a kis jégkorszak előtti több évszázados kedvező időjárás is szerepet játszott, mint peremfeltétel) „A királyi érméket elsősorban a nagy távolságú kereskedelemben és a luxuscikkek kereskedelmében használták. A második típusba a különféle helyi valuták kiterjedt rendszere tartozott, amelyek elsősorban közösségen belüli csereeszközként funkcionáltak.” (Lietaer 2017:63) Ez a megfigyelés egybevág Polányi megállapításával, miszerint akkoriban helyi (városi) és távolsági piac (kereskedelem) létezett, és a helyi piacot nem csak védték a másiktól, hanem „a kettőt szigorúan elválasztották” (Polányi 2004:95), ugyanakkor a helyi piacra elgondolkodtató elveket alkalmaztak: „az élelmiszer-ellátásban például a szabályozás olyan eszközöket tartalmazott, mint a tranzakciók kikényszerített nyilvánossága, valamint a közvetítők kizárása a

kereskedelem ellenőrzése és a magas árak elhárítása érdekében” (uo.:96). Ezen kívül „a helyi piacon a termelést a termelők szükségletei szabályozták, és így kifizetődő szintre korlátozták” (uo.:97). Továbbá „az idegen kereskedők által üzött kiskereskedelem teljes betiltása” (uo.:96) azt a célt szolgálta, hogy „az adott körülmények között megvédjék a piacok működését” (uo.:99), mert „a korszak jól ismerte azt az igazságot, hogy a versenynek végül monopóliumhoz kell vezetnie” (uo.:98), amely „gyakran a létszükségleteket érintette, és így könnyen sodorhatta veszélybe a közösséget” (uo.)

Noha a szabályozás ezen elemei „a modern szemlélő számára könnyen [...] a verseny rövidlátó kirekesztésének” (uo.) tűnhetnek, ezen szabályok figyelmen kívül hagyása nem is sok idő múlva „a társadalom régi szövetét szétszaggatta” (uo.:61), és tömegek nyomorát hozta: az emberek „tisztos földművesekből koldusok és tolvajok csőcselékévé” (uo.:63) váltak. A csőcselék ellen akasztófával védekeztek, ami pedig „nem egyéb mint a gazdagok összeesküvése a szegények ellen” (Bodai 1998:72). Hasonlóan fogalmaz Polányi is, aki szerint a folyamatot „helyesen nevezték a gazdagok forradalmának a szegények ellen” (Polányi 2004:63). Újabb néhány nemzedék múltán a változások újabb hulláma jött: az ipari forradalom korában „a dolgozó emberek a pusztulás új helyszínein, Anglia úgynevezett ipari városaiban zsúfolódtak össze, a vidékiek emberi mivoltukból kivetkőzött nyomornegyedlakókká váltak, pusztulófélben volt a család, s hatalmas országrészek tűntek el sebesen azok alatt a szénpor- és ócskavashalmok alatt, amelyeket az »ördögi malmok« kiokádtak” (uo.:67). Migray ugyanerről így szól: „a mi modern városaink sötét nyomora, embertelensége, züllöttsége, ezrek és százezrek napi létbizonytalansága teljesen ismeretlen volt a keresztény középkor évszázadainak szabad, önálló községi szervezeteiben” (Migray 1932:159).

Vagyis adott szabályok (szokás, törvény, jog) be nem tartása a társadalom bizonyos, többnyire nagyobb részére nézve katasztrófális következményekkel jár. Ez még akkor is igaz, ha hosszabb távon az általános életszínvonal-emelkedés miatt ezek a katasztrófák, egyéni, de tömegesen előforduló élettragédiák kihullanak a kollektív emlékezetből. Ezen felejtés miatt tekintenek sokan a kapitalizmusra, mint a korábbinál fejlettebb társadalmi rendre: emelkedik az életszínvonal, tehát minden rendben.

Az előző fejezetben erkölcsi-lelki útmutatást és iránytűt kerestünk, most meg szabályokat, törvényt és jogot emlegetek. Nincs itt valami eltévedés?

Minden különösebb magyarázat nélkül hallgassuk Nyíri Tamást, amikor az „Én és Te”, az egyén és a közösség viszonyát taglalja: „Az embertárs elismerése, mely a társadalmi szerep igenlése által az emberre mint személyre is irányul, kétségtelenül a szeretet megnyilvánulása. Ha pedig *Aquinói Szent Tamás* szerint az elismerés nem választható el az igazságosságtól, ha az igazságosság összefonódik a barátsággal, akkor a közösség nem állítható szembe a társadalommal, és akkor [...] szeretet alkotja a jogot” (Nyíri 1981:165). Kicsit később így fogalmaz: „A jog etikai alapvetése tehát elsősorban azt jelenti, hogy *szabály legyen* és ne önkény, másodsorban pedig, hogy *helyes szabályok* uralkodjanak, [...] A közösségi élet alapszövege nem elvont-etikai jellegű, hanem jogviszonyok és jogállapotok konkrét sokasága.” (uo.:175).

Megismételtem: „szerepet alkotja a jogot”; „a jog etikai alapvetése”, „*helyes szabályok*”!

A kérdésünk tehát most már így szól: milyen erkölcsi, etikai alapvetés szükséges ahhoz, hogy „*helyes szabályok* uralkodjanak”? Természetesen esetünkben ne egy általános etikai keretrendszer leírására, pláne nem megalkotására gondoljunk, hanem csupán a politikai közösség *gazdálkodását* érintő etikai irányelvre, esetleg irányelvekre. Mivel pedig a babitsi értelemben vett „régí Közgazdász” nem létezik, ezért a régi Írástudókhöz kell fordulnunk a válaszáért.

3.2. A baj kezdete

A középkori egyház és a még régebbi korok, akár a bibliai Ószövetség mózesi kamattilalmára a mai szemlélet és pláne a közgazdászok is mint valami elavult szabályra gondolnak. „Luther még azon gondolkodók közé tartozik, akik a pénz tőkeként való működését elvben tiltják” (Bodai 1998:82). Vagyis Bodai szerint Luther nem elég korszerű. Ellenben „a pénz produktivitásának felismerése és bizonyítása a [...] legnagyobb horderejű újítása” (uo. 89) Kálvinnak, ezért sokan a kapitalizmus megteremtőjeként tekintenek rá.

A pénz tőkeként való működését, a pénz produktivitását lehetséges pozitívumként értékelni, de helyesebb, ha az eddigiek, főként A tőke és kamatának büntetetei c. fejezet alapján az ördögi malom pusztító erejét látjuk benne.

Ekkor viszont teljesen helyénvaló a kérdés: mi köze van a kamattilalomnak ezen erőhöz? Egyáltalán miért ellenezték a régi Írástudók a kamat és uzsora minden formáját?

„Ne végy ő tőle kamatot vagy uzsorát, hanem félj a te Istenedtől, hogy megélhessen melletted a te atyádfia.” (3Móz 25,36) – olvashatjuk a Bibliában.

Vagyis a pénz nem mindennapi hatását a társadalomra, emberre, az emberi lélekre már az ókori ember is észrevette. Ez a hatás minden, csak nem pozitív, sőt szinte mindent roncsoló, romboló erejű, ugyanakkor az archaikus társadalmakban a gazdaság még nem önálló, saját belső törvényekkel rendelkező alrendszere a társadalomnak – Polányi „beágyazott gazdaságról” beszél (1976:152) –, vagyis a gazdasági kérdések nagyon szorosan összefüggnek pl. a politikai, erkölcsi, társadalmi stb. kérdésekkel, következésképp a legtöbb vélemény vallási vagy erkölcsi alapú tiltás vagy figyelmeztetés. A pénz és kamatának szempontjából olvasgatva Arisztotelész, Aquinói Szent Tamás, Nicole Oresme, Luther vagy Kálvin idevágó munkáit, szembe tűnhet néhány jelző a kamattal, ill. a kamatszedéssel kapcsolatban: természetellenes, igazságtalan, természet ellen való, ellentétes a természetes igazságossággal, halálos bűn, méltánytalan, átkozott, ki kéne kergetni világból stb. Arisztotelész a Nikomakhoszi etikában valóságos megvetéssel fogalmaz: „azok, akik szabad emberhez nem méltó mesterséget űznek, a bordélyosok és az effajta emberek, nem különben az uzsorások [...] hajlandók haszonért, és pedig csekély haszonért szégyent és gyalázatot magukra venni. [...] Közös tulajdonságuk a piszkos nyereszkeskedés” (1997:115-116).

Mindig, minden korban léteztek a saját pusztító megélhetési szükségletükön túl haszonra törő, nyereszkeskedő emberek. Miért tartották elítélendőnek ezt a magatartást?

Az említett „természetellenes, igazságtalan” stb. jelzőkön, ill. a kamatot az elszegényedés miatt tiltó mózesi törvényeken túl Luthernél találtam tételes magyarázatot a miéltre. Luther éppen erkölcsi alapon keményen ellenezte a kamatot és a szabad kereskedelmet. A nyereszkeskedő „gonosz szeme, mely csak a felebarát szükségét nézi, nem azért, hogy segítsen rajta, hanem hogy magát előnyösebb helyzetbe hozza, és felebarátja kárán gazdagodjon” (Luther 2019:201). Az az elv, hogy „olyan drágán adom az árumat, ahogy csak tudom” (Luther 2019:191), azaz a mesterséges, spekulatív drágítás gyakorlata az embertársunk kárán való gazdagodást jelenti, következésképp az amúgy is szegényeket inségre juttatja. Akkoriban törvényi szabályozás híján nem volt ritka az akár 40%-os kamatra adott kölcsön sem. Melius Juhász Péter még egyértelműbben fogalmaz (ekkor az uzsora még = kamat): „A felebarátainkat és felebarátaink javait kimerítő sérelmes uzsora meg van tiltva azon igazságtalan nyeresém miatt, mely egy neme a lopásnak és inségre juttatja a szűkölködőket és szegényeket” (Melius Juhász 1881:260-261). Vagyis a kamat, a legkisebb kamat is a *lopás* egy speciális neme, ugyanis mások azért dolgoznak, hogy a kölcsönadónak több pénze legyen. Sőt, „a kamatszedés tilalma nem csupán valami szociális-gazdasági rendszabály, hanem hatalmi elv: a pénzuralom megakadályozása” (Ragaz 1947:133) – írja '47-ben egy svájci teológus. Hetven évvel később pedig hozzá kell tennünk, hogy „és az ökoszisztéma elpusztításának elkerülése”. Ezen mondat igazsága napjainkra globális méretben látszik leginkább...

Állításunk szerint tehát a kamat pusztító léte adja az ördögi malom erejét! Pontosabban a kamat mögött álló *ember kemény akarata*: „Több pénzt akarok...!”

Másként fogalmazva: embertársunk iránt érzett felelősség, urambocsá', a szeretet fényében erkölcsi irányítunk azt mutatja, hogy a kamattal valami nagyon nem stimmel. Két kérdés merül föl ebben a helyzetben:

- 1 az ősi kamattilalom miként és miért torzult a mai, helyesnek, sőt jogosnak tartott kamatfelfogássá?
- 2 van-e visszaút, hogy ismét „helyes szabályok uralkodjanak”?

Az első kérdésre a következő, II. részben, a másodikra pedig a III. rész elméleti alapvetése után IV. részben próbálok választ adni.

4 Hivatkozások

- Andor László / Krausz Tamás / Lóránt Károly / Mocsáry József / Szigeti Péter [1994]: *Létezhet-e szocialista piacgazdaság?* Eszmélet, 6(24; 1994. szept.); 4-34
- Anyikin, Andrej Vlagyimirovics [1978]: *Egy tudomány ifjúkora – A Marx előtti közgazdász gondolkodók élete és nézetei* Kossuth, Bp.
- Arisztotelész [1997]: *Nikomakhoszi etika* Európa, Bp.
- Arisztotelész [1984]: *Politika* Gondolat, Bp.
- Babits Mihály [2005a]: „A veszedelmes világnézet, In: Babits Mihály: *Tanulmányok, esszék*, Kortárs, Bp., (76-83)
- Babits Mihály [2005b]: „Az írástudók árulása” In: Babits Mihály: *Tanulmányok, esszék*, Kortárs, Bp., (458-487)
- Benjamin, Walter [2013]: *A kapitalizmus mint vallás*. Ford. Fogarasi György, Kritikai Elmélet Online, Gazdasági teológia, <http://etal.hu/kotetek/gazdasagi-teologia-2013/benjamin-a-kapitalizmus-mint-vallas/> (utolsó megtekintés: 2022. 02. 11.)
- Binswanger, Hans Christoph [1999]: „Közgazdászok hitközössége” 2000, (Irodalmi és társadalmi havilap) 11(10): 53-59.

- Bodai Zsuzsa [1998]: *A pénz filozófiája*, Aula, Bp.
- Booth, Philip [2012]: *A szabad piac és a globalizáció csökkentette a szegénységet*, Magyar Kurír, 2012. október 8., <http://www.magyarurir.hu/hirek/philip-booth-szabad-piac-es-globalizacio-csokkentette-szegenyseget> (utolsó megtekintés: 2022. 02. 11.)
- Csillag Sára [2012]: *Az emberi erőforrás menedzsment mint morális útvesztő*, Ph. D. értekezés, BCE Vezetéstudományi Intézet, Bp.
- Creutz, Helmut [1997]: *A pénz-szindróma : utak a válságmentes piacgazdasághoz* [ford. Skultéty Kornélia], Örökségünk, Nyíregyháza
- Czobel István [1904]: „A társadalmi fejlődés iránya” In: (a Társadalomtudományi Társaság által rendezett vita szerkesztett változata; a szerkesztő ismeretlen) *A társadalmi fejlődés iránya* Politzer és Fia, Bp. (127-153)
- Drábik János [2001/4]: „A kamatkapitalizmus és a szervezett pénz hatalom” *Leleplező*, (2001. szept.)
- Etzioni, Amitai [1993]: „A „személy a közösségben” paradigma”, In: Kindler József – Zsolnai László: *Etika a gazdaságban*, Keraban, Bp., (57-64)
- Frenyó Zoltán [2008]: „A keresztény gazdaságetika érvénye” *Jel*, 2007/6. (164-168); In: Frenyó Zoltán: *Filozófiai kultúra*, Tinta, Bp. (316-328)
- Gesell, Silvio [2004]: *A természetes gazdasági rend*, Kétezerregy, Piliscsaba
- Gilányi Zsolt [2014a]: „Ökorendszerek versus gazdasági rendszerek: egyensúlyi rendszerek?” *Gazdaság & Társadalom*, 6(1): 28-37.
- Gyulai Iván [2015]: *Pénz és fenntartható fejlődés*, Magyar Természetvédők Szövetsége, Bp.
- Harari, Yuval Noah [2015]: *Sapiens*, Animus, Bp.
- Joób Márk [2011]: „Hogyan hatástalanítható a globális pénzrendszer időzített bombája?” *Gazdaság & Társadalom*, 3(1; 2011. márc.): (59-73).
- Keynes, John Maynard [1965]: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. KJK, Bp.
- Király Júlia [1995]: „Válságspirál, avagy a magyar bankok tőkevesztésének egy lehetséges értelmezése”. *Közgazdasági Szemle*, XLII(9): 819-837.
- Kosłowski, Peter [1993]: „Etika a piacgazdaságban, avagy magánbűnökéből nem lesz közjó” In: Kindler József – Zsolnai László: *Etika a gazdaságban*, Keraban, Bp. (84-98)
- Lietaer, Bernard – Belgin, Stephen [2017]: *Új pénz egy új világnak*, Bankráció Kft, Bp.
- Luther Márton [2019]: *A kalmárkodásról és az uzsoráról*; In: Luther válogatott művei, 4. kötet, Luther Kiadó, Budapest, (190-209)
- Madarász Aladár [2005]: „Szabad pénz az alvilágból” *Buksz (Budapesti KönyvSzemle)*, 17(2): 152-161
- Marx, Karl [1955]: *A tőke*, Szikra Kiadás, Bp.
- Metz, Johann Baptist [2004]: *Az új politikai teológia alapkérdései*, L'Harmattan, Bp.
- Mészáros László [2015]: „Az ókori európai nevelésügy egy elfeledett szelete – Püthagorasz és misztériumiskolája” In: Baska Gabriella - Hegedűs Judit (szerk.) *Égi iskolák, földi műhelyek, Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Bp. (10-23)
- Molnár Tamás [1993]: *A liberális hegemonia*, Gondolat, Bp.
- Migray József [1932]: *A marxizmus csődje*, Stephaneum Nyomda, Bp.
- Nyíri Tamás [1981]: *Az ember a világban*, Szent István Társulat, Bp.
- XI. Pius [1931]: *Quadragesimo anno*, 108. cikkely (ford.: Dér Katalin)
- Polányi Károly [1976]: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*, Gondolat, Bp.
- Polányi Károly [2004]: *A nagy átalakulás : korunk gazdasági és politikai gyökerei*, 2. átdolg. kiad., Napvilág, Bp.
- Ragaz, Prof. Dr. theol. Leonhard [1947]: „Bibliamagyarázat, 2. kötet”, Zürich, ford.: Kincsesné Salca Mária. In: Roland Geitmann: *A Biblia, az egyházak és a kamatgazdaság*, Alternatív Gazdaság Lexikon. http://hu.alternativgazdasag.wikia.com/wiki/A_Biblia,_az_egyhazak_es_a_kamatgazdasag (utolsó megtekintés: 2022. 02. 11.)
- Redl Károly [1982]: „Az első európai pénzelméletéről (Nicole Oresme értekezése a pénzről)” *Magyar Filozófiai Szemle*, 26(3): 309-335
- Dr. Sándor Jenő [2010]: *Keresztény gazdaságetika Indiában* (Üzlet és etika blog, szerk: dr. Sándor Jenő) http://uzletietika.blog.hu/2010/04/17/keresztény_etika_es_piacgazdasag_egy_indiai_szemzogebo (utolsó megtekintés: 2022. 02. 11.)
- Síklaky István [2000]: *A fennmaradás társadalmi programja*, Éliás, Tököl
- Síklaky István [2003]: *Létebiztonság és harmónia : egy zöld fordulat programja : a pénzürelmi rendszer*

- alternatívája*, Éghajlat, Bp.
- Smith, Adam [1977]: *Az erkölcsi érzelmek elmélete* In: *Brit moralisták a XVIII. sz.-ban*, szerk.: Márkus György, Gondolat, Bp. (423-553)
- Smith, Adam [2011]: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*, I. kötet, Napvilág, Bp.
- Sombart, Werner [1997]: *A kapitalizmus természete és létrejötte* In: *Gazdasági rendszerek és intézmények szociológiája*, Aula, Bp. (49-61)
- Weber, Max [1987]: *Gazdaság és társadalom, A megértő szociológia alapvonalai*, 1, Szociológiai kategóriatan, KJK, Bp.
- Weber, Max [1995]: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Cserépfalvi, Bp.
- Zsolnai László [2004]: „A gazdasági etika paradoxona” *Vezetéstudomány*, 35(6): 45-49.

Pénz és erkölcs

II. rész

A központosítás évszázadai

Ebben a részben a bajok forrását keresve a középkori kamattilalomból kiindulva a Barabás-féle hálózatbővülés két törvényét egy harmadikkal kiegészítve megpróbálom a Polányi-féle „ördögi malom” kialakulását és erejét megmagyarázni. Polányi szerint a társadalom védekező ellenmozgásainak a munkaerőre, a földre és pénzre kell vonatkozniuk. A Joób-féle korrigált potyautas dilemma tanulsága alapján rámutatok, hogy csakis az erkölcs felől közelítve lehetséges elérnünk, hogy ismét „helyes szabályok uralkodjanak” a gazdaságban is.

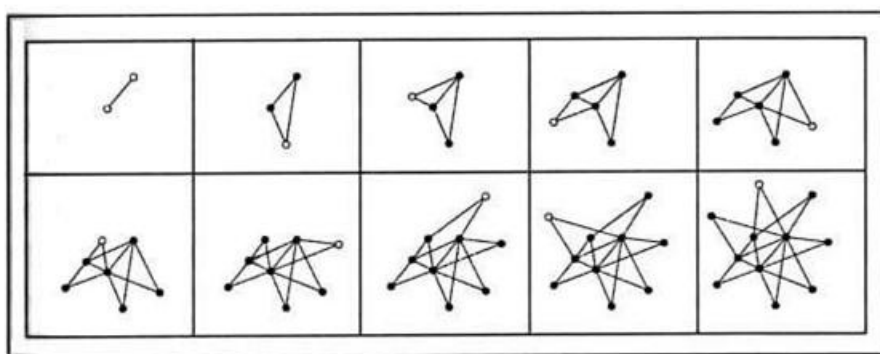
1 Bevezetés

Az I. részt azzal a kérdéssel fejeztük be, hogy „az ősi kamattilalom miként és miért torzult a mai, helyesnek, sőt jogosnak tartott kamatfelfogássá?” Ez a kérdés úgy is föltehető, hogy mi történt az érett középkorban, ami, hogy úgy mondjam, elrontotta a dolgok helyes menetét. Mi volt az a kicsi vagy nagy, egy vagy több jelenség, ami elindította azokat a folyamatokat, amelyek a mai áldatlan állapothoz vezettek? És együttes hatásuk hosszabb távon megbontotta az érett középkori Nyugat-Európa aranykorát.

Itt nem vizsgálok olyan eseményeket, mint pl. a kis jégkorszak vagy a pestis társadalmi-gazdasági hatása. Nézetem szerint ezek csak fölerősítették a mélyebben futó folyamatokat.

2 A hálózatok kialakulása

Mindenek előtt azonban a jobb megértés érdekében pillantsunk bele az egyik új tudományos irányzatba, a hálózatok kutatás legújabb eredményeibe. Még pontosabban a skálafüggetlen, vagy érthetőbb nevén a hatványfüggvény eloszlású hálózatok kialakulásának szabályaiba. Barabási Albert-László könyvének „A hetedik láncszem - A gazdag egyre gazdagabb” c. fejezetében ezt olvassuk: az ilyen „valódi hálózatokat két törvény irányítja: (1) a növekedés és (2) a népszerűségi kapcsolódás”, ahol a növekedés azt jelenti, hogy „adott időközönként egy új pontot adunk a hálózathoz”, a népszerűségi kapcsolódás elve pedig azt, hogy „az új pontok előnyben részesítik a jobban összekötött pontokat”. Az (1) és (2) lépéseket ismételve eredményként „néhány sok kapcsolattal rendelkező középpont keletkezik”. A folyamatot jól szemlélteti az 1. ábra¹

1. Ábra: A skálafüggetlen hálózat születése. A skálafüggetlen topológia a valódi hálózatok örökké terjeszkedő természetének természetes következménye. Két összekötött pontból indulunk (balra fenn), és minden egyes mezőben egy új pontot (amelyet üres kör jelöl) adunk hozzá a hálózathoz. Amikor elhatározzuk, hogy hová kapcsolódjunk, az új pontok előnyben részesítik a jobban összekötött pontokat. A növekedésnek és a népszerűsítő kapcsolódásnak köszönhetően néhány sok kapcsolattal rendelkező középpont keletkezik.

Vagyis bebizonyosodott, hogy „a hatványfüggvények képesek a valódi hálózatokat leírni” (Barabási 2003:130), úgy, mint az internet webhálózata, a hollywoodi színészközösség ki kit ismer hálózata, a sejten belüli anyagcsere-hálózat, az idézettség hálózatok, a gazdasági hálók stb.

Ezek után térjünk vissza eredeti témánkhoz.

Ahogy sokszor előfordult a történelemben, a sorsfordító események gyakran igen kicsi, perifériális jelenséggel kezdődnek. Ezért nézzük meg közelebbről először az egyház kamattilalmát, majd a középkori pénzverés mikéntjét.

¹ A bekezdés összes idézete és az ábra is: Barabási 2003:122-123

2.1 Rés a pajzson

A korabeli egyház kamattilalmában nem az volt a hiba, hogy létezett, hanem hogy nem volt általános, vagyis csak a keresztyénekre vonatkozott s nem mindenre, a társadalom nem minden tagjára volt egyformán kötelező. Csakis keresztyéneket, első sorban egyházi személyeket büntettek a kamattilalom megszegéséért. Általában elmondhatjuk, hogy akire vonatkozott a kamattilalom, az a lelki üdvéért aggódva kereskedett és uszoráskodott, akire pedig nem, azok többsége nyugodt lélekkel tette ugyanezt.

A kamat szempontjából éles különbséget kell tennünk a helyi és a központi pénz között. Ti. a helyi pénz felhalmozását – forgalomból való kivonását – un. állásdíjjal fékeztek, amelyet hatalomváltáskor, a „kibocsátó uraság” távozása, többnyire halála után az „új uraság” vetett ki új érmék veretésével, kiadásával². Valójában tehát egy kissé bizonytalan futamidejű negatív kamatösszeg volt a helyi pénzhez rendelve, következményként a helyi pénz sietve kézről kézre járt, mivel tetemes veszteség érhetette a tulajdonosát, a központi pénz pedig csakis kamattal terhelve volt hajlandó megjelenni a piacon. Tehát a kamattilalom a központi pénzt, s ilyenformán kezdetben a távolsági kereskedelmet, a luxuscikkek, bor, fűszer stb. áruk kereskedelmét érintette leginkább.

Nem tudjuk, ki volt az első olyan ember, aki az érett középkorban megszegte a kamattilalmat. Mindenesetre tette időről időre követőre talált. Sőt, a következő gyakran ugyanott próbálta meg a szerencsáját. „A távolsági kereskedelem gyakran hoz létre piacokat, mely intézmény barteraktusokat von maga után, és amennyiben pénzt is használnak, vásárlást és eladást. Azaz végső soron, de semmi esetre sem szükségszerűen, alkalmat kínál néhány egyénnek, hogy kiélje alkudozási hajlamát” (Polányi 1976:90) - mondja Polányi, aki szerint a piacok kialakulásához „a valódi kiindulópont a távolsági kereskedelem, amely a javak földrajzi elhelyezkedésének és az elhelyezkedés révén adott »munkamegosztásnak« az eredménye” (uo.). Sőt, Weber a pénzt is ugyanebből vezeti le: „A pénz általános csereeszköz funkciója a külkereskedelemből származik” (Weber 1979:196). Ilyenformán egyre több embert vonzott a pénzszerzés vagy akár a gazdagodás reménye és egyre több helyen alakult ki, pl. szállítási átrakodó helyeken piac, vagyis újabb és újabb emberek és helyek kapcsolódtak be a műveletbe.

2.2 Egy erkölcsi vétek és kettős hatása.

A pénzrontás, mint erkölcsi vétek összefügg a *Középkori tanulság* c. (I. rész 3.1-es) fejezetben említett „helyi valuták kiterjedt rendszeré”-vel. Weber szerint a Római Birodalomban „komolyan vették azt az elvet, hogy a pénzverés állami monopólium” (uo.:202). Ezzel szemben a középkori Európában számtalan pénzverde működött. „A pénzverés jogát hűbéri adományként kapó feudális urak számára viszont előnyös volt a pénzrontás, és nemigen tudtak ellenállni a csábításnak” (uo. 203), először Észak-Itáliában, a XIII. századtól pedig egyre általánosabban. Először a fejedelmek, később a királyok a kincstáruk feltöltése érdekében léptek erre az útra. Erkölcsileg elítélték, de jóra is vezetett. A gazdaság élénkült, a tehetségek kibontakoztak, mert – ma úgy mondanánk – volt fizetőképes kereslet pl. Michelangelo műalkotásaira stb. A kisebb mértékű pénzrontás és egyúttal ezen nem valódi, rézzel hígított pénzermék törvényes fizetőeszköz mivolta sok területen példátlan gazdasági fejlődést hozott, a nagymértékű és sorozatos pénzrontás viszont hiperinflációs gazdasági válságokhoz és elszegényedéshez vezetett, ilyenformán számtalan zavargás, felkelés egyik kiváltó okaként szolgált.

Talán ennyi is elég annak érzékeltetésére, hogy itt valami alapvetően más folyik, mint eleddig a történelemben. A következő fejezetben megpróbálom lecsupaszítani az eddigieket.

2.3 A kis gömböc telhetetlenségi törvénye

Mielőtt megmagyaráznám a fenti címet, lássuk az eddigiek vázát, azzal a megjegyzéssel, hogy általában a kapitalizmus kezdetét a XVI. századra teszik, az általunk eleddig vizsgált korszak pedig messze korábban kezdődött és legfőleg a kapitalizmus kezdetéig vizsgáltuk.

- 1 Újabb és újabb emberek kapcsolódnak be a kamatos pénz használatába – némelyeket a saját haszonlesésük, másokat a gazdasági környezetük változásának külső kényszere, a nagy többséget pedig egyre inkább a szükség, az éhenhalás réme hajtja – ill. újabb és újabb helyek működnek piacként, és újabb és újabb tevékenységi területek válnak piacivá.
- 2 Az újabban érkezők igyekeznek – szintén önként vagy kényszer alatt – a már meglévőkhöz csatlakozni, ilyenformán pénzcsoportok (később bankok) és piaci csomópontok és egyéb hálózatok jönnek létre.

² „Általános szabály szerint négy régi érméért adtak három újat, és az egyes új érmék értéke pontosan annyi volt, mint a régieké.” (Lietaer 2017:59)

Ha esetleg valaki nem ismerte volna föl: az első pont a hálózatok növekedési, a 2. pedig a népszerűségi kapcsolódás törvényének felel meg. Vagyis a kamattal terhelt pénzt használó emberek, ill. a piacok (a gazdaság egésze?) skálafüggetlen hálózatot alkotnak.

Barabási a hálózati modellje leírásakor eleve „a valódi hálózatok örökké terjeszkedő természetéről” ír. Ha a példaként fölhozott sejten belüli anyagcsere-hálózat örökké növekedik, akkor az nem élő sejt, hanem rákos daganat. A skálafüggetlen topológia *kialakulásához* valóban szükséges a növekedési és a népszerűségi kapcsolódás törvénye, de az egészséges működéshez már nem. Vegyük észre, hogy mit jelent a hálózat szempontjából a növekedési törvény: „adott időközönként egy új pontot adunk a hálózathoz”. Mi magunk tesszük ezt, a kialakuló hálózattól független *akarata* adja hozzá az új pontokat a népszerűségi kapcsolódás szerint.

Adódik tehát a kérdés: az eddig vázolt hálózatokat ki, vagy milyen erő bővíti?

Nyilvánvaló, hogy egy sejt anyagcseréjében résztvevő molekula nem rendelkezik a saját hálózatán kívüli „akarattal”. Ellenben a vizsgált hálózatok pontjai önálló, döntésképes entitások, magyarul emberek, vagy a piac esetében emberek működtetik azt, hiszen egy piac a benne résztvevő tevékeny emberek nélkül nem létezhet. Ha a hálózatot működésben tartó pontok nem objektumok, hanem emberek, és akiknek *pénzügyi* hasznuk származik a hálózat működéséből, akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül az emberi gyarlóságot, mert nincs az az emberi gonoszság és aljasság, amit a pénz *megszerzése* és *megtartása*, sőt *szaporítása* érdekében az emberek – mind a mai napig – meg ne próbálnának elkövetni. Ezért új szabályt kell alkotnunk a meglévő kettő mellé. (3) *A kis gömböc telhetetlenségi törvénye: ha valamely hálózat működéséből az embereknek közvetlen pénzügyi haszna származik, akkor némelyek minden akadályt legyőzve, minden szokást, erkölcsöt, szabályt megszegve, minden jogot áthágva előbb-utóbb – adott esetben egy még több hasznot hozó – új pontot fognak a hálózathoz illeszteni.* És egyre többen élnek is majd az új lehetőségekkel. Idővel pedig néhány törvényszegésből norma lesz. Évszázadok alatt, természetesen.

A népmesében a kis gömböc csak embereket kap be, és ide-oda gurul. A mi kis gömböcünknek több tulajdonsága van. Nem csak mindenevő, hanem egyre nagyobb és erősebb lesz. A hálózatokat működtető embereknek összeadódik a pénz utáni vágyuk, ezért a kis gömböc növekedése megállíthatatlan. Először csak befolyásol és kér, aztán követel, később pedig zsarol, majd diktál. Napjainkra pedig a Földet is bekapni készül... De ne szaladjunk előre!

Esetünkben először ez azt jelenti, hogy a kereskedelemhez közvetlenül nem kapcsolódó embereket, politikai hatalmat, anyagokat (pl. textil), gyakorlatilag *bármit* igyekeznek befolyásolni, bevonni a megadott három törvény ((1), (2), (3)) szerint folyamatosan bővülő tevékenységbe. A pénz utáni vágy némelyeknél előbb-utóbb áttöri az erkölcsi tiltást, ezért terjed pl. a kamattilalom megszegése és a pénzhamisítás. A „feltörekvő polgárság” gazdasági ereje nő, egyes bankárházaknak pénzkölcsönzésük okán egyre inkább hatalmuk lesz beleszólni a felsőbb körök politikai tevékenységébe, nem egyszer konkrétan zsarolják az adott uralkodót további előnyökért, (értsd: újabb pontok hálózatba illesztése, vagy csupán a hálózat zavartalanabb működése érdekében), a kamat pedig a gazdasági élet úgymond nélkülözhetetlen velejárója lett, sőt valamikor a XV. sz. végétől a még durvább nyereszkeskedést lehetővé tévő kamatos kamat is kezdett általánossá válni.

A helyi pénz sem véletlenül tűnt el. A XIII. században „a kettős valutarendszert eltörölték, és bevezették a királyi udvar pénzkiadási monopóliumát” (Lietaer 2017:65), amely középkori gazdasági válsághoz, „általános társadalmi összeomláshoz, évtizedes éhínséghez és halálhoz vezetett. A népesség egészségi állapotának romlása elég kiterjedt volt ahhoz, hogy előkészítse a terepet a pestisnek, amely így a történelem legnagyobb világjárványává vált. Az ezután következő késő-középkor már valóban sötét volt.” (uo.:66)

A helyi pénz eltörlése volt egyfelől a kis gömböc első központosító „akarata”, másfelől végzetes csapást jelentett a helyi piacokra, amelyek Polányi szerint „lényegében *szomszédsági piacok*” (Polányi 1976:95), vagyis „a szükséglet fedezésére szolgáló gazdaságok” (Weber 1992:36) voltak. „A városok minden lehetséges módon akadályozták a kapitalista nagykereskedőnek sürgősen szükséges nemzeti vagy belső piac kialakulását. A polgárok, amikor fenntartották a nem kompetitív helyi kereskedelem és egy éppennyire nem kompetitív városok közötti távolsági kereskedelem elvét, minden rendelkezésükre álló eszközzel gátolták a vidék bekerülését a kereskedelembé, valamint az ország városai közötti, megkülönböztetés nélküli kereskedelem megindulását.” (Polányi 2004:97) Ugyanezt ezt a jelenséget Weber így írja le: „A rendi monopólium birtokosai a piac ellenében őrzik hatalmukat, és korlátozzák a piacot” (Weber 1992:329) Ez utóbbi megfogalmazás azért tragikus, mert az a fölfogás látszik mögötte, hogy a megélhetést biztosító helyi piac nem is piac, csak a kamatos pénzt használó, kamatot és nyereséget termelő távolsági kereskedelem érdemli meg a piac nevet.

Akkoriban „az úgynevezett országok pusztán politikai egységek voltak, és még így is nagyon lazák,

gazdaságilag számtalan kisebb-nagyobb önálló egységből és jelentéktelen helyi piacból álltak a falvakban” (Polányi 1976:95), írja Polányi, aki szerint az ipari forradalom előtt volt egy kereskedelmi forradalom, amely életre hívott egy politikailag új alkotást, a központosított államot (uo.:98) a kis gömböc újabb „akarataként”. A következő lépés is az egységesítést hozta: „a belkereskedelmet Nyugat-Európában valójában az állam beavatkozása teremtette meg” (uo.:95). A helyi pénz minden előnyével és emlékével együtt végérvényesen eltűnt, és a helyi piacok egyre inkább a gazdálkodás peremére szorultak.

A központosítás mellékhatásaként „kezdik elfogadni a versenyt a kereskedés általános elveként” (uo.:92) miközben az emberek jól működő közösségében a játékosságon kívül nem volna szabad léteznie versenynek, mert a *gazdasági verseny*³ nem más, mint a „*taposd el gyöngét*” szalonképes neve. Van egy másik, egyáltalán nem mellékes hatás is. Az egyház kamattilalma és a gyakorlat közötti feszültség sokak számára nem egyszerűen lelkiismereti kérdést okozott, hanem lelkének üdvösségéért aggódott. A reformációval, Kálvin kamatra vonatkozó szabályaival meg is érkezett a teológia – látszólag helyes – felszabadító válasza.

Kálvin a kamatszedés várható súlyos következményei miatt még erkölcsi megkötésekről beszél, miszerint a kamat dolgában „a méltányosság és szeretet törvényével” (Sebestyén 1911:8) összhangban kell eljárunk. A kapitalizmus következő századai mindenről szólnak, csak „a méltányosság és szeretet” törvényéről nem. A kamatszedés szép lassan mindennapi, normális cselekedetté válik. „Az *elváltozott világnézet* [...] feloldotta a lelkeket minden erkölcsi kötelék alól embertársaikkal szemben” (Migray uo.:25). Csak néhány példa: „A Tudor-korszak kezdetén Angliában először a juhtenyésztő lordok és nemesek, majd száz évvel később már „gazdag vidéki úriemberek és kereskedők” (Polányi 1976:64) hoztak végzetes bajt a köznépre pusztán további *gazdagodási szándékuk, nyereségvágyuk* miatt. Ugyanez ez a vágy vezetett a gyarmatosítás embertelenségeihez. Az ipari forradalom kezdetén „a gép alkalmazása az iparban minden átmenet és korlátozás nélkül Angliában százezrével tette tönkre máról-holnapra az azelőtt független kisegysztienciákat. Különösen erős pusztítást végzett a textiliparban. A takácsok ezrei kerültek a legnagyobb nyomorba.” (Migray uo.:41) Napjaink technológiai fejlődése ugyanezt mutatja: egyrészt nagyon gazdaggá válik néhány ember, másrészt sokak munkahelye egyszerűen megszűnik.

Tehát a kisgömböc hálózata százezrek halála és ínségre jutása ellenére is folyamatosan bővül és erősödik.

Az egész folyamat végül oda vezetett, hogy a szükséglet fedezésére szolgáló gazdaságot lassan fölváltotta a „gazdálkodás másik fajtája, a haszonszerzésre irányuló gazdaság” (Weber 1992:36). A haszonelvű gondolkodás legsúlyosabb következménye a gyermekmunka és az újkori rabszolga-kereskedelem volt. A korabeli, XVIII. sz. második felének angol kormánya „az *elváltozott világnézet*” következményeként így védte a védhetlent: „a rabszolga-kereskedés a nemzet jóléte szempontjából szükséges” (Migray uo.:27), vagyis a hálózat bővülésével mi gazdagodunk, egyéb, pláne erkölcsi megfontolás mellékes. Ismét idézhetném Hararit (lásd az I. rész 2.6-os fejezetében).

Migray szerint újra előáll az a helyzet, hogy a kor szabadgondolkodó angol erkölcsfilozófusai (John Locke, David Hume és mások) „csak kísérő zenét írtak a már meglévő szöveghez, azaz: elméletileg igyekeztek igazolni a gyakorlatot” (Migray uo.:25). Locke a „teljes egyéni szabadság elméletét hirdette” (uo.), Hume pedig „követeli a kamatláb megállapításának teljes szabadságát, azaz: szabad utat kíván nyitni az uzsora lehetőségének.” (uo.:26). Erős a gyanú, hogy ez az „igazolni a gyakorlatot” eljárás Adam Smith-re is igaz (lásd a korábbi idézeteket, I. rész, 2.8-as fejezet). Végül megszületik a liberalizmus, melynek legharcosabb képviselői „az egyént nem csak hogy előnyben részesítik a társadalommal szemben, hanem valójában szétroncsolják a közösségi lét összetartó szövetét” (Molnár 1992:219).

Olybá tűnik tehát, hogy a kis gömböc törvénye szerint épülő hálózatok elváltoztatják a világnézetet, és elhomályosítják a gondolkodást is.

A piac terjeszkedése természetesen nem állt meg azzal, hogy létrehozta a belkereskedelmet a lényegében független, nem kompetitív helyi piacok helyett. Mert a rendi monopólium is a történelem süllyesztőjébe kerül, mint valami korszerűtlen, a haladást (értsd: a hálózat bővítését) akadályozó hozzáállás. Az új, „racionális gazdasági monopólium birtokosa viszont a piacon keresztül uralkodik” (Weber 1992:329). A piacon keresztül uralkodó gazdasági hatalom gyakran foglyul ejti a politikai hatalmat is. A gyarmatosítás, az említett ópiumháború és a sztrájkoló munkások közé lövető politikus mind ide tartozik, de a sor napestig és napjainkig folytatható volna. A piac további terjeszkedésének, nemzetközivé válásának egyértelmű következménye a háborúk egy része, ha nem éppen mindegyik, mivelhogy mindenféle fegyveres „balhé” vagy akár háború mindenkor busás haszonnal jár bizonyos üzleti körök számára. Nem véletlenül mondja Kurácsi mama: „Ez a

3 Bartók Béla úgy fogalmazott, hogy „a verseny lovaknak való, nem embereknek”. Joe Eszterhas közli az Ördögi kulcs Hollywoodhoz c. könyvében, 151. o., J LX Kiadó, Budapest, 2007.

háború! Szép kereseti forrás!"⁴ Pedig ő még nem is fegyverrel üzletelt!

2.4 Az önszabályozó piac illúziója

A piac terjeszkedését szinte mindenki a piac belső, magától értetődő tulajdonságának tartja. Polányi ezzel szemben a szomszédsági piacok kapcsán így ír: „sehol semmi jel nem mutat arra, hogy a saját képükre alakítanak az uralkodó gazdasági rendszert” (1976:95). Máshol pedig, hogy „a piaci séma mint olyan, korlátozott, és nem hajlamos a terjeszkedésre” (1976:89). Vagyis a piac örökös terjeszkedő és a társadalmat is átalakító hajlama csak a helyi-szomszédsági piacok fölszámolása után vált a piac jellemzőjévé. A miértre talán már sejthető a válasz: a kis gömböc telhetetlenségi törvénye áll ezen jelenség mögött is.

Következésképpen a társadalom évszázadok óta küzd azzal, hogy ez a kíméletlen erő örökös változást, hívei szerint „fejlődést”, „haladást” kényszerít a társadalomra, a társadalom pedig csak mérhetetlen szenvedések árán tud alkalmazkodni. Polányi lényeglátóan így ír erről: „A spontán haladásba vetett vakhit hatalmába kerítette az embereket, és a legfelvilágosultabbak a szektások fanatizmusával sürgetették a határtalan és irányítatlan változást. Az emberek életét érő hatások elmondhatatlanul borzalmasak voltak. Azok nélkül a védekező ellenmozgások nélkül, amelyek letompították ennek az önromboló mechanizmusnak a működését, tulajdonképpen megsemmisült volna az emberi társadalom.” (1976:110). Ez küzdelem és kettősség mai is tart. Adott témában vannak, akik sürgetik a változást, és változás sebességét növelni szeretnék, és vannak, akik ezen változás sebességét rombolónak érzik a társadalom alkalmazkodó és tűrőképességének, a változás veszteségeinek szempontjából, ezért fékezni igyekeznek azt. „A spontán haladásba vetett vakhit” képviselői, legtöbbször haszonélvezői gyakran kerékkötőnek, maradinak, demagógnak, populistának stb. állítják be az utóbbiakat. Miközben nyilvánvaló, hogy egy másik adott témában a mindenkori, az egész társadalomért felelős politikai hatalom éppen hogy akár a változás gyorsítását is képviselheti.

Azért, hogy a piac a lehető legzavartalanabban működhessen, megszületik az önszabályozó piac elve, majd a racionális egoista mint emberkép, tudományos nevén a *homo oeconomicus*, amelyet helyesebb volna *homo chermatisticus*-nak⁵ neveznünk. Az előbbivel kapcsolatban ismét figyelemre méltó megállapítást tesz Polányi: „a piacok rendkívüli erejű önszabályozó rendszerré való összekapcsolódása nem a piacok valamilyen belső burjánzási tendenciájának az eredménye, hanem igencsak mesterséges élenkítőszerek hatása” (uo.:88). Vagyis Polányi szerint piacon *kívüli* erők is működnek a gazdaságban. Az eddigiek szerint az „élenkítőszert” mi más lenne, mint a kis gömböc falánksága, amely minden, csak nem „mesterséges”. Ill. annyiban mesterséges, amennyiben a kamat emberi találmány, mivelhogy a kamat pusztán léte a baj forrása. S még pontosabb, ha a kamat mögött álló ember pénzhez viszonyuló *akarátát*, sok kicsi és nem kicsi akarat, milliányi egoisztikus erő *érdekszövetségeinek* láthatatlan hálózatát látjuk. Ez a hálózat végül Föld méretű piacot kíván, amelyet napjainkban globalizáció néven emlegetünk.

Barabási mint a hálózatok kutatója és tudósa kénytelen megállapítani, hogy „az üzleti világ hálózatának pontjai az új kapcsolatok iránti éhségük csillapítása érdekében megtanulják lenyelni a kisebb pontokat; ez egy olyan új jelenség, amely más hálózatokban ismeretlen. (kiemelés általam: LP) A globalizáció rákényszeríti a csúcsokat arra, hogy egyre nagyobbra nőjenek, és az összeolvadások és felvásárlások a növekvő gazdaság természetes velejárói.”⁶ (Barabási 2003:260) Ezt annyiban egészíteném ki, hogy egyfelől a folyvást növekvő gazdaság éppen hogy nem „természetes”, hanem természetellenes, másfelől a globalizáció a központosító akarat betetőzése csupán. Az „új jelenség” mögött is a kis gömböc telhetetlenségi törvénye áll.

Az önszabályozó piac „rendkívüli ereje” először „nem kevesebbet követel, mint a társadalom intézményes szétválasztását gazdasági és politikai szférára” (Polányi 2004:104-105). Másként fogalmazva a gazdaság kiágyazódik a társadalom környezeti és kulturális kontextusából (Zsolnai 2004:46). Ezzel a folyamattal egy időben három olyan elem, amely lényegét tekintve nem áru, áruvá süllyed: a munkaerő, a föld és a pénz. „Az a posztulátum, hogy mindent, amit vesznek és eladnak, eladásra termelnek, ezekre vonatkozóan a leghatározottabban nem igaz”, állítja helyesen Polányi, mert „a munka [...] magával az étellel jár”, és „nem választható el az élet többi részétől”, „a föld a természet másik megnevezése csupán, amelyet nem az ember hozott létre”, végül a pénz csupán jelkép, „amelyet általában egyáltalán nem termelnek, hanem banktevékenységen, vagy az állami pénzügy mechanizmusán keresztül jön létre”⁷.

„Ezek egyikét sem eladásra termelik. A munkaerő, a föld és a pénz áruként való jellemzése teljességgel

4 Idézet Bertolt Brecht Kurázi mama és gyermekei c. drámájából

5 Lásd: I. rész, 6. lábjegyzet

6 Pontok alatt a vállalatokat, a csúcsokat alatt az óriásvállalatokat, a vállalatcsoportokat és a multikat érti.

7 Mind az 5 idézet Polányi 1976:106.

fiktív.” – teszi hozzá Polányi (1976:106), majd kifejti, hogy „vitathatatlan, hogy a munkaerő, a föld és a pénzpiacok *valóban lényegesek* egy piactudományhoz. De egyetlen társadalom sem bírná ki a lehető legrövidebb ideig sem e durva fikciórendszer hatásait, ha emberi és természeti szubsztanciája, valamint üzleti szervezete nem lenne védve ennek az ördögi malomnak a pusztításától” (uo.:107).

Vagyis a társadalom védelme, „a védekező ellenmozgások” egyfelől nélkülözhetetlenek, és a fiktív elemekre kell vonatkozniuk, másfelől az eddigiek szerint a védelem gyengesége a pusztulásunkkal egyenlő. Ebben a helyzetben számtalan súlyos kérdés föltehető, pl. hogyan s mivel védekezhetünk ezen ördögi malom ellen, vagy ahogy itt hívjuk, a telhetetlenségi törvénnyel bíró hálózatok pusztításával szemben?

Vegyük sorra a Polányi-féle fiktív rendszer elemeit:

- 1 *A munkaerő*: Az ember mint munkaerő piaci elemmé züllesztése együtt jár olyan fogalmak megszületésével, mint munkaerő-piac, munkaerő-kereslet és munkaerő-kínálat stb. Valahol olvastam olyan hajmeresztő kifejezést is, hogy a „munkaerő ára” – és megjelent a szemem előtt az illető homlokára ragasztott cédula vagy a nyakába akasztott tábla, amint álldogál a piacon. Legyünk őszinték: nem inkább egy ókori rabszolga-kereskedő szájába illenének ilyen szavak? – ez is mutatja, hogy a hálózat ereje még a gondolkodásunk ily mértékű torzítására is képes...

A védekező ellenmozgások megfogalmazása az emberre nézve a legnehezebb, mert a helyes válaszhoz tudnunk kéne, kicsoda is valójában az ember, de mértékadó gondolkodók szerint „az ember rejtély a világban, s lehet, hogy a legnagyobb rejtély” (Bergyajev 1988:190). Vagyis csak iránymutatás lehetséges, az pedig külön tanulmányok sorát igényli.

- 2 *A föld*: Gesell foglalkozik ugyan a földtulajdonjoggal, de sokkal kevésbé fejti ki, mint pénzelméletét, viszont az emlegetett erkölcsi iránytűnk szerint előbb-utóbb ezzel is foglalkoznunk kell, mivel a Föld – és összes kincse – *közös örökségünk*. Nem kevesek kiváltsága, hogy hasznot húzzanak belőle, hanem mindannyiunk életének alapja. Ráadásul ez a közös örökség nem megújítható, semmilyen *emberi tudással és munkával nem állítható elő újra*, pl. kőolajkészlet, kipusztított fajok stb.

Gesell *földre* vonatkozó elképzelésének ismertetése és egy esetleges továbblépés ebbe a tanulmányba terjedelmi okok miatt nem fér bele.

- 3 *A pénz ára a kamat* – tartjuk most helyesnek, de az eddigiek szerint ép a kamattal van a baj. A következő fejezetben egy újabb érvet hozok a kamat ellen.

2.5 *Korrigált potyautas-dilemma*

Külön tanulmányt érdemelne, hogy a történelem során mennyiféle társadalmi védekezésformát próbáltak ki, a jelek szerint eleddig legfőljebb félsikerrel. Napjainkban a keresgélés két irányzatát tudnám elkülöníteni. A példák természetesen csak jelzészzerűek:

- 1 Joób a globális pénzrendszer időzített bombájáról értekezve megállapítja, hogy „a pénzügyi-gazdasági válság mögött a pénzrendszer válsága áll, ezért csak a pénzrendszer fundamentális átalakítása és fenntartható pályára állítása hozhat valódi, tartós megoldást” (2011:62). Ehhez hasonlóan érvel Gilányi, aki szerint „Kornai (1971) és Stiglitz (2010) után vegyünk végre komolyan, hogy: »Új közgazdasági paradigma szükséges«” (2014:151)⁸. Andor Polányira hivatkozva még általánosabban fogalmaz: „a feladat a gazdaság visszaintegrálása (»visszaágyazódása«) a társadalomba, mégpedig decentralizáció útján, a reciprocitásra épülő kapcsolatok megerősítésével” (1997:198).

Mindhárom szerző jó irányba mutat, csak épp adósok maradnak a válasszal, hogy miféle *konkrétabb „helyes szabályok”*-kal érhető el az általuk kitűzött cél. Megjegyzés: a reciprocitásra épülő kapcsolatokat nem megerősítenünk kell, hanem a *nem* reciprocitásra épülő kapcsolatokat gyökerestül száműznünk kell a piacról. Ennek mikéntje is benne lesz a IV. részben.

- 2 Néhányan valamiféle erkölcsi, etikai szempontok fölerősítésében, emberközpontú közgazdaságtanban (Amartya Sen), erkölcsi beavatkozásban (Hans Christoph Binswanger), az erényes emberhez való visszatérésben (Baritz Laura) látják a megoldást. A gazdaságetika a gazdaság működésének etikai szempontú leírása, amely elvezet a vállalatok társadalomért vagy a természeti környezetért viselt felelősségéig stb.

⁸ Gilányi hivatkozásai: Kornai J. (1971): *Anti-equilibrium: On economic systems theory and the tasks of research*, Amsterdam and London: North-Holland Publishing Co.; Stiglitz, J. (2010): „Needed New Economic Paradigm”, *Financial Times*, aug.19.)

Vagyis ezek az „eljárások” az *érdekvezérelt* racionális viselkedés alapján működő gazdaságba valami módon *értékvezérelt*, erkölcsön-etikán alapuló viselkedést szeretnének visszajuttatni.

Az utóbbi pontban említett *érdek* és *érték* konfliktusa elvezet a játékelmélethez, annak is az un. potyautas-dilemmájához, amelynek segítségével a matematika formalizált nyelvén tisztán logikai alapon belátható, hogy ha egy gazdasági rendszerben mindenki az egyéni haszonmaximalizálás elvét követi, akkor a rendszer, – külső beavatkozás, vagy Polányi szavaival „védekező ellenmozgások” hiányában – összeomlik⁹. Az egyéni érdek és a közösség hosszabb távú érdeke között éles ellentét áll fenn, következményként az egész közösséget szolgáló spontán kooperációnak a valószínűsége nagyon kicsi. „A Smith által feltételezett »láthatatlan kéz« ugyanis nem végzi el az emberek helyett az egyéni cselekedetek társadalmi koordinációját.”¹⁰ - vonja le a helyes következtetést Joób (2010:70). Piaci versenyhelyzetben csak néhányan képesek arra, hogy önértékeik ellen döntsenek (önkorlátozás), emiatt sohasem fog „csak úgy” általánossá válni az erkölcsösebb cselekedet, miszerint mindenki *nem maximális haszna árán* lehetséges csak zavartalanul működésben tartani a rendszert. Tehát az ilyenfajta, egyéni erkölcsi döntésen alapuló „védekező ellenmozgás” mindig elégtelen lesz.

Másként fogalmazva a jelenlegi pénzügyi rendszerben a közösség hosszabb távú érdekében cselekvők gazdasági hátrányt szenvednek el. A másik oldalról nézve a maximális haszonra törő egyén (vagy érdekcsoport) a többség *kárára* jut előnyhöz, miközben abban a tévhitben él, hogy egyúttal a közjót is szolgálja.

A potyautas-dilemma elemzése azt mutatja, hogy az egyéni haszonmaximalizálás elve még az utilitarizmus alapelvét is sérti, mert a utilitarizmus nem más, mint „az a morálisan helyes cselekvés és politika, mely a legnagyobb boldogságot eredményezi a társadalom tagjai számára” (Bujalos 2007:637)

Ezért Joób nagyon is helyesen kijelenti, hogy „az antropocentrikus, ökológiailag fenntartható és szociálisan igazságos gazdasági rendszer kialakításához szükséges erkölcsi szempontoknak tehát csak a jog segítségével lehet érvényt szerezni” (2010:79-80). Ezen cél érdekében a klasszikus potyautas-dilemma kifizető mátrixát korrekcióval látja el, mert csakis így lehet „kialakítani azt a szituációt, amelyben a szereplők erkölcsi meggyőződés nélkül is az erkölcsileg kívánatos eredményt produkálják” (uo.:80).

Az egész rendszer csődjét elkerülendő a korrekció lényege, hogy az un. potyautas-magatartást, vagyis a maximális haszonra játszó egyént, mint nem kellően erkölcsösen viselkedő szereplőt büntetjük, ugyanakkor a kooperatív, morálisan helyes magatartást pedig jutalmazzuk.

Ezzel a szép elméleti alapvetéssel véget is ér Joób tanulmánya.

A mi szempontunkból minden ilyen elméletnek valódi értéke csak akkor lesz, ha alkalmazható is a gyakorlatban.

A büntetést és a jutalmazást egyazon lépésben elérni lehetetlennek tűnik, ezért marad a külön eljárás. A büntetésre nézve szeretném látni azt a politikai erőt, amely az egyéni nyereségmaximalizálás erkölcsi alapú korlátozásával, *adott szintre* való visszazorításával eléri a jogalkotáshoz szükséges többséget, miközben napjainkra éppen a nyereségmaximalizálás, a haszonelv lett a norma. Arról nem is beszélve, hogy ki és milyen alapon határozza meg az „adott szintet”, miszerint valaki efölött sérti, ezalatt betartja pl. azt az etikai szabályt, hogy „az a cselekedet a legjobb, mely a legnagyobb boldogságot hozza létre a legnagyobb szám részére” (Hutcheson 1977:363-364). Röviden és tömören: ez az irány ingovány. Tudományosan fogalmazva: nincs egzakt megoldás.

Létezik viszont egy olyan megoldás, amelyik a személyre szabott erkölcsi büntetés helyett oly mértékben mégis visszakényszeríti a szabályszegőt, hogy a haszonra törekvés, az egyéni gyarapodás lehetősége megmarad, de a nyereségmaximalizálás nem jár törvényszerűen a rendszer összeomlásával¹¹. Az egész eddigiekből következik, hogy ennek a megoldásnak a kamatra kell vonatkoznia, egységesen mindenkire, hajszálnyit sem hagyva az egyéni erkölcsi döntéseknek. Silvio Gesell javaslata pontosan erről szól. A III. és IV. részben az ő elméletét járom körbe.

Az „erkölcsileg kívánatos” cselekvés jutalmazása, ill. annak gyakorlati megvalósításának problémaköre meghaladja ezen tanulmány kereteit. Egy ötletem mégis idehoznám: egy speciális, ma még speciálisnak számító adórendszerrel megközelíthetőnek tartom, hogy a közösség, a társadalom szempontjából hasznos, együttműködő cselekedetek gazdaságilag is minimum ne járjanak veszteséggel. Az adó 1 %-ának felajánlásához hasonlóan nem csak a „címezett” kapna többletpénzt, hanem a felajánló is pl. súlyozottan

9 Ezen tudásunk birtokában nagyon is érdemes újraolvasni a *Középkori tanulság* c. (I. rész 3.1-es) fejezet elejét: az érett középkorban micsoda bölcsességgel, „külső beavatkozások” sorozatával tartották fenn a szükséglet fedezésére szolgáló gazdaságot. Aztán a kis gömböc ezen a téren is meg(t)ette a magát!...

10 Smith-et vélhetőleg az ipari forradalom növekvő „tortája” vezette félre: hiába jut egy kicsivel nagyobb szelet sokaknak, egy nagyobb torta igazságtalan felosztása is igazságtalan felosztás.

11 Az más kérdés, hogy ezen megoldás bevezetésével pl. az ökokatasztrófa közelsége miatt könnyen lehet, hogy elkéstünk.

visszatérítést kapna. Nyilvánvaló, hogy aki több adót fizet, többet is kapna vissza, egyúttal rögvest kiderülne, hogy mit is „akar a társadalom”. Képzeljünk el olyan politikai harcot, ahol a pártok a felajánlás százalékanak emelésén (2, 3, sok %) és az oktatásra, egészségügyre, sportra, művészetekre, közbiztonságra, környezetszennyezésre, tudományra stb.-re vonatkozó súlyarányokon vitatkoznának.

3 Összefoglalás-féle

A gazdasági hálózatok először az észre hivatkozva, *valójában merő egoista indítékból* számúzik az igazságot és az erkölcsöt, aztán lezüllesztik az embert egy „állati kultúra” szintjére, mert a társadalmat a piac függelékévé teszik, majd öntörvényük szerint annak pusztulását okozzák, hisz önmagukat, létezésünk alapját is föleméztik. A végkifejlet szempontjából az ökológiai katasztrófa valójában mellékes, mert a földi élet ennél nagyobb csapást is kihevert már, csupán néhány százezer vagy millió évet kell „várunk” az ember nélküli bioszféra gyógyulására. Hiszen teljességgel egyértelmű, hogy a táplálékláncok összeomlását az ember nem éli, nem élheti túl.

Az I. rész címében fölvettem egy kérdést, miszerint a pénz áldás-e vagy inkább átok? A kérdés pontatlan, a főntiek értelmében mégis van helyes válasz: a pénz mint *csereeszköz* áldás, „csupán” a kamat az átok!

Megszegtük az ősi kamattilalmat és most szembe kell néznünk a következményekkel. Ez a mai pénzügyi, gazdasági realitás. A teljes jövőtlenség. Amíg az arctalan és személytelen pénz hatalmát, diktátumát, kényszerítő erejét nem tudjuk levetni magunkról, így is marad. Ezért mondom szükséges, de elégtelen szélmalomharcnak a szegénység elleni küzdelmet, a környezetvédelmet stb. A ránk leselkedő illeten veszély láttán a politikai harcok, pártküzdelmek szármalmas iszapbirkózások, az amerikai elnökválasztás bohózat, a TTIP és CETA elleni és melletti érvek is nyomorultak stb. Nem a lényegről szólnak. Pontosabban: amíg a Mammonistenség közmegegyezésnek, sőt köztiszteletnek örvendő uralkodik, csinálhat bárki bármit, mondhat bárki bármit, előbb-utóbb mindenképp az ő akarata érvényesül, miközben esélyegyenlőségről és demokráciáról szól a dal. „A pénz pórázon vezeti a pénztulajdonost, mint egy kutyát” - írja zseniális szerzőnk (Gesell 2004:272). Közérthetőbben kifejezve, a "világ urának", vagyis nekünk, kisbefektetőknek és nagybefektetőknek egyaránt csakis a profit számít. Mert a pénzt és a mögötte álló embert nem érdekli a népek, társadalmak változatossága, múltja, jövője és egyáltalán semmilyen emberi tényező, ami nem a profitot élteti. Vagyis amíg „reálértéken” több pénzt kapok vissza, mint amennyit befektettem, minden rendben – ez a ma közfelfogás! Messze nem véletlenül beszél Bogár László „elkufárosodott” életszemléletről. Az emberi tömegek ösztönkésztetései egyre gátlástalanabb kiszolgálása is csupán a profitot szolgálja. A következmények már most is tragikusak, és még inkább azok lesznek, miközben kormányzati, intézményi és magánemberi szinten is szinte minden erő ezen beteg rendszer *stabilitásának* a fönntartásért küzd.

Tipikus csapdahelyzet.

A mai pénzrendszernek mindannyian játékosai, egyben elszenvedői vagyunk. Legföljebb a kispénzű ember kissé, a nagypénzű ember pedig nagymértékben működteti azt a hálózatot, amelynek előnyét mindenki élvezni szeretné, a hátrányaival, az egyre súlyosabb következményeivel pedig nem akarunk szembenézni.

Ezen csapdahelyzet föloldásának egyetlen lehetőségét Silvio Gesell javaslatában látom.

Van-e visszaút, hogy ismét „helyes szabályok uralkodjanak”? – kérdeztem az I. rész végén. Az eddigiek a kamatnak az emberre és társadalmára és az ökoszisztémára gyakorolt hatásáról szóltak, ezért a kérdésre csakis akkor tudunk helyesen válaszolni, ha megvizsgáljuk a kamatot a piac működése szempontjából. Erről fog szólni tanulmányom III. része.

4 Hivatkozások

Andor László [1997]: „Visszaágyazódás ellenmozgással – a 6. Polányi Konferencia” *Eszmélet*, 9(33; 1997. tavasz): 196-200

Barabási Albert-László [2003]: *Behálózva – A hálózatok új tudománya*, Magyar Könyvklub, Bp.

Bergyajev, Nyikolaj [1988]: „A személy”. In: *Az orosz vallásbölcselet virágkora II.*, Vigilia, Bp.

Binswanger, Hans Christoph [1999]: „Közgazdászok hitközössége” 2000 (Irodalmi és társadalmi havilap) 11(10): 53-59.

Bujalos István [2007]: „Az angol utilitarizmus a 19. században” *Magyar Tudomány* 167(5): 636-641.

Gesell, Silvio [2004]: *A természetes gazdasági rend*, Kétezerregy, Piliscsaba

Gilányi Zsolt [2014]: „A Chicago-terv megbuktatása: a közgazdaság-tudomány újabb 100 éves béklyója?” *E-comon – Online tudományos folyóirat*, III(2), https://bismarck.nyne.hu/2014_2_gilanyi_zsolt.html

- [&L=4&id=26766](#) (utolsó megtekintés: 2022. 02. 11.)
- Hutcheson, Francis [1977]: „Vizsgálódás az erkölcsi jóról és rosszról” In: Márkus György (szerk) *Brit moralisták a XVIII. sz.-ban*. Gondolat, Bp. (323-389)
- Joób Márk [2011]: „Hogyan hatástalanítható a globális pénzrendszer időzített bombája?” *Gazdaság & Társadalom*, 3(1; 2011. márc.): 59-73.
- Joób Márk [2010]: „A gazdaság és a társadalom közötti viszony etikai alapon történő meghatározásának szükségessége” *Gazdaság & Társadalom*, 2(1; 2010. máj.): 64-81.
- Lietaer, Bernard – Belgin, Stephen [2017]: *Új pénz egy új világnak*, Bankráció Kft, Bp.
- Molnár Tamás [1992]: *A hatalom két arca: politikum és szentség*, Európa, Bp.
- Migray József [1932]: *A marxizmus csődje*, Stephaneum Nyomda, Bp.
- Polányi Károly [1976]: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*, Gondolat, Bp.
- Polányi Károly [2004]: *A nagy átalakulás: korunk gazdasági és politikai gyökerei*, 2. átdolg. kiad., Napvilág, Bp.
- Sebestyén Jenő [1911]: *Kálvin és a kapitalizmus*. Kálvineum Rt., Marosvásárhely
- Weber, Max [1979]: *Gazdaságtörténet*. KJK, Bp.
- Weber, Max [1992]: *Gazdaság és társadalom, A megértő szociológia alapvonalai, 2/1., A gazdasági, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái*, KJK, Bp.
- Zsolnai László [2004]: „A gazdasági etika paradoxona” *Vezetéstudomány*, 35(6): 45-49.

Pénz és erkölcs

III. rész

A jelenlegi pénzrendszer bírálata

Silvio Gesell okfejtése nyomán

Ebben a részben Silvio Gesell *A természetes gazdasági rend* c. könyvére támaszkodva föltárom a kamatnak a piacra gyakorolt hatását. Pénzelmélete, amelyet több mint 100 éve írt le, ritka kivételtől eltekintve ismeretlen a közgazdász gondolkodók számára, annak ellenére, hogy Irving Fischer nagyra értékelte őt és a pénzelméletéből következő javaslatokat, Keynes pedig „méltatlanul félvállról kezelt prófétát”-nak mondja, majd így folytatja: „a jövő többet fog tanulni Gesell, mint Marx szellemétől” (1965:378). Keynes jóslatát elősegítendő ebben a tanulmányomban a kereslet-kínálat törvényszerűségének kibővítésével és matematikai alátámasztásával kísérletet teszek egy nagyobb keretrendszer létrehozására, amely egyaránt magában foglalja a mai, kamattal terhelt pénzrendszert és egyúttal Gesell pénzelméletét is. Ez utóbbit a következő, IV. részben tárgyalom.

1 Bevezető

Silvio Gesell szerint „az aranyat, a pénz előállításának anyagát, minden kultúrának ezt a bölcsőjét és az állami erő alapját, nem lehet szükséglet szerint csinálni; ezt találják, ha találják” (Gesell 2004:229). S valóban. Ha volt arany és ezüst, virágzott Babilon és Róma stb. Összességében igaz tehát, hogy „az ókori népek fölemelkedése és hanyatlása a teljes bukásig az aranyeletek ” (uo.:233) megtalálásától és kimerülésétől függött. Vagyis egy társadalom fejlettségi szintjétől függetlenül nagyon is létezett „a pénz összmenyisége felülről korlátos” eset, (amelyet lentebb részletesebben tárgyalok), mert ezen korlát emelkedése virágzást hozott, a bányák kimerülésével pedig a korlát egyre alacsonyabb mivolta romba döntötte a munkamegosztást és vele együtt a társadalmat, a kultúrát és civilizációt. Nem túl rózsás állapot...

A pénz fejlődésének következő lépése volt a papírpénz megjelenése, aminek a középkori, rézzel hamisított fémpénzhez hasonlóan „teljes törvényes fizetési erőt” biztosítottak, de a pénz mögött sokáig megkövetelték az aranyfedezetet. Ennek a mégis csak létező felső korlátnak a léte a válságról válságra való bukducsolást jelentette (majd később látjuk, hogy miért), annak minden következményével együtt. Ennek ellenére a fémpénzt a papírpénz lassan leváltotta.

A XIX. és XX. századi kapitalista államok természetesen keresték a kiutat a bajokból és látszólag meg is találták: a pénz fejlődésének utolsó lépcsőjeként 1971-ben Nixon elnök megszüntette a dollárnak, azaz mint kulcsvalutának, mint világpénznek az aranyra való beválthatóságát, ezzel megnyílt az út a pénz mennyiségének végtelen és féktelen, csakis az időtől függő növekedése előtt.

Többek között „a pénz összmenyisége felülről korlátos” esetet, ill. a „pénz mennyiségének csakis az időtől függő növekedése” állapotát szeretném az alábbiakban bővítetten körbe járni.

2 A kamatról másképp

2.1 A kamat létrejötte

Engedtessek meg, hogy egy kisebb részletet közöljek Silvio Gesell zseniális könyvéből:

„Előbb vagy utóbb azonban minden pénz, amelyet az állam csereeszközként forgalomba hoz, valamilyen megtakarító kasszájába kerül; Úgyhogy végül is minden forgalomban lévő pénz a megtakarítók kasszájából származik, tehát kamattal terhelve lép a piacra, hogy a csereeszköz szerepét betöltse. A pénznek ez a kettős felhasználása - csereeszköz és a megtakarítás eszköze - ellentétes természetű, és a csereeszközzel való visszaélésnek kell tekinteni. Azáltal, hogy a javak cseréje számára csak kamatozó pénz áll rendelkezésre, a kamat tulajdonképpen az árutermelés előfeltételévé válik. [...] Így az arannyal és a munkamegosztással együtt a nagy békebontó, a kamat is megszületett. A munkamegosztás maga nem követel kamatot. Kinek kellene itt kamatot fizetnie és miért?” (uo.:235)

Megismételtem: „a munkamegosztás maga nem követel kamatot”. Ezzel szemben áll a pénztulajdonos merő önzésből, haszonlesésből, piac fölötti hatalmából fakadó zsarolása. „Nincs kamat = nincs pénz. Ha nincs pénz, nincs árucseré; ha nincs csere, munkanélküliség lesz; a munkanélküliség eredménye pedig az éhezés. Mielőtt

azonban éhen halunk, inkább megfizetjük a kamatot” (uo.:297), írja a lényeglátó Silvio Gesell. Már ennyi bőven elegendő okot kéne szolgáltatson arra, hogy a kamatra görbén nézzünk, mert a kamat létében alapvetően sérül a reciprocitás elve az áru- és pénztulajdonosok között. Első két szabályként tehát kimondhatjuk, hogy

- 1 (első szabály) a pénz kettős felhasználása - csereeszköz és a megtakarítás eszköze is egyben, - a pénznek a piac fölötti hatalmát jelenti. Eredményül – a pénz mögött álló ember merő haszonlesése, vagy akár csak gazdagodási vágya miatt – a kamatot kapjuk.
- 2 (második szabály) a kamat léte és egyenrangú felek közötti cserealku egyidejűleg nem létezhet. (Senkit ne tévesszen meg, hogy mai gyakorlat szerint egy bolti eladó és az éppen ott tartózkodó vevő között semmiféle alku nincs. A dolgok lényege ennél sokkalta mélyebben van.)

2.2 A kamathoz való jog jogtalansága

A kamat, sőt a kamatos kamat egyszerűen nem csak megszületett, hanem napjainkra a pénzhez oly mértékben hozzátapad, hogy teljességgel természetessé vált. A pénz ára a kamat, punktum! - állítják sokan. Miközben Silvio Gesellnek igaza van, amikor megkérdőjelezi a kamat jogosságát. Mert **egyrészt** visszautalva az előző pontra, „a kamathoz való jog azzal érne fel, hogy valakinek joga van a pénz visszatartásával az árucseré folyamatát megakasztani, az árutulajdonosokat, akik erre a pénzre várnak, kényszerhelyzetbe hozni, hogy ezt a kényszert aztán a kamat kizsárolására lehessen kihasználni” (uo.:212), **másrészt** „a kamathoz való jog ellentmond a pénz gondolatának, minthogy ez a jog adókiivetéssel érne fel, az árucseré állami intézmény segítségével való magán-megadóztatásával” (uo.), írja a szelíd pénz rendszerre felől a maira tekintve. A harmadik szabályunk tehát: *a kamat nem más, mint a piacról szedett törvényes magánadó.* Mondhatni, ideáltípus esete a „törvényes, de erkölcsstelen” állapotnak.

2.3 Az állam és a pénztulajdonosok

De ezzel nincs vége az állam, a piac és a pénztulajdonosok zavarkeltő viszonyának, mert a jelenlegi pénz esetében a pénztulajdonosok serege képes „az állam pénzpolitikájába magánpénzkészleteinek kiadásával vagy visszatartásával belekontárkodni” (uo.:250), következményként az állam arra kényszerül, hogy mindig az események után loholva pl. hitelpénz kibocsátásával és ezernyi szabállyal valahogy a piac stabilitását biztosítsa. Erre még visszatérek.

3 A kereslet-kínálat törvényének elégtelensége

Állításom szerint a kereslet-kínálat törvénye csak egyes árukra igaz, a piac *egészére* nézve csak kiegészítésekkel érvényes.

Egyelőre kapcsoljuk ki a kereslet-kínálat dinamikáját a vizsgálatból, még ha ostobaságnak tűnik is.

Jelentse a_1 egy átlagtermék előállításának költségét, h_1 a hasznot. Ekkor egy átlag termelő az átlag termékét

$$a_1 + h_1 = a_2$$

áron viszi a piacra. A pénz közvetítésével megtörténik a csere és az új tulajdonost tételezzük föl kereskedőnek. A kereskedőnek is van dolga, sőt költségei, raktároz stb., ezért ő is ugyanígy jár el:

$$a_2 + h_2 = a_3$$

És így tovább a végfelhasználóig:

$$\begin{array}{ccccccc}
 & \downarrow & & \downarrow & & \downarrow & \\
 a_1 + h_1 = a_2 & < \text{csere} > & a_2 + h_2 = a_3 & < \text{csere} > & \dots & a_i + h_i = a_{i+1} & \dots < \text{csere} > & a_n + h_n = a_{\text{vég}}
 \end{array}$$

Vegyük észre, hogy

- 1 ebben a láncolatban alapvetően két szereplő van: a termelő vagy kereskedő, akinek áruja van és eladni akar, és a cserét közvetítő pénz, pontosabban a pénz mögött álló ember, aki vásárol vagy éppen nem vásárol. Két szóval leírva: az árutulajdonos és a pénztulajdonos.
- 2 a szokásos

kínálat \leftarrow kereslet

képletből hiányzik valami; mégpedig maga csere. Így volna helyes:

$$\text{árukínálat} \cong \text{csereeszköz kereslet} \leftarrow \text{csereeszköz kínálat} \cong \text{árukereslet}^1$$

Az egyik oldalon tehát a munkamegosztásból származó árukínálat igényt támaszt a csereeszközre, a

1 Itt **nem** matematikai egyenlőségről van szó. Az árutulajdonos pénzt szeretne az árujáért kapni, a pénztulajdonos pedig árut a pénzéért. Ha pl. a piacon 200 forintért tudok 1 l tejet venni, akkor pillanatnyilag 200 forint **megfelel** 1 l tejnek. A továbbiakban ezen relációra a \cong jelet használom.

másik oldalon pedig az árukereslet mint csereeszköz kínálat jelenik meg a piacon. Magyarán a *csereeszköz piaci jelenléte, vagy jelen-nem-léte alapvető, sőt döntő jelentőségű a piac működése szempontjából*. Aki ezt a tényt nem veszi figyelembe, biztosan tévútra fut.

- 3 a piac egyedüli értelme ezen a láncolaton való végighaladás, tehát nagyon helyesen írja Silvio Gesell, hogy „a pénz közvetíti a cserét, és a csere akkor fejeződik be, amikor két árutertermelő termékeit kölcsönösen kicserélte. Amíg az árutertermelő a termékét csak pénzre cserélte ki, a csere még nem fejeződött be, maradt egy ember a piacon, aki rá vár. A pénz lényegét adó gondolat tehát megkívánja, hogy a pénz ellenében való árueledást rögtön a pénzért való áruvásárlás kövesse, hogy ezzel a csere befejeződjék. Aki a vásárlással késlekedik, befejezetlenül hagyja a cserét, szükségképpen elvonja az értékesítést egy másik árutertermelőtől, tehát visszaél a pénzzel.” (uo.:212).

Megismétlem: „maradt egy ember a piacon, aki rá vár”. Kicsit lejjebb így ír: „késlekedés miatt a polgárok kárt szenvednek” (uo.:212). Ezek első körben szinte ártatlan, erkölcsi jellegű intelmeknek tűnnek, de a későbbiek alapján belátható, hogy nagyon is indokolt figyelembe venni a késlekedést, mint bajforrást. A fönti átlagtermék életútjából nem kiolvasható, de a pénzzel való visszaélésen fölül van két másik súlyos jelenség is, amelyet Silvio Gesellen kívül mindenki figyelmen kívül hagyott és hagy a mai napig. Ezeket az alábbi 4. és 5. pontban fogalmazom meg:

- 4 az árutulajdonost, akár termelőről, akár kereskedőről van szó, a természeti törvények folyamatosan és kérlelhetetlenül kényszer alatt tartják: az árúja romlik, azaz az idővel arányosan veszít az értékéből. Legyen általánosságban az értékvesztés függvénye

$$\text{áru}_{\text{érték}} = f_{\text{áru-érték}}(t) \quad (1)$$

alakú. Konkrétan pl. legyen az átlagos értékromlás évente $p_{\text{áru}}$ % és lineáris, ekkor t év múlva az áru értéke így írható föl:

$$\text{áru}_{\text{érték}} = \text{áru}_{\text{érték}} \left(1 + \frac{p_{\text{áru}}}{100} t \right) \quad (2)$$

- 5 ezzel szemben a pénztulajdonos árúja akár fémpénz (arany), akár papír alapú, nincs kitéve „az idő vas fogának”, eltekintve pl. attól, amikor a papírpénz tűzbalesetben elég. A lényeg, hogy nagyságrendekkel nem csak hogy tartósabb az árukhoz képest, hanem még „szaporodik” is, amely alatt *szigorúan a piacon megjelenő többletet értem*². Legyen $p_{\text{pénz}}$ % az éves szaporulat és ha ezt lineárisnak tekintjük, ekkor t idő múlva a pénz mennyisége így változik:

$$p_m = p_m \left(1 + \frac{p_{\text{pénz}}}{100} t \right) \quad (3)$$

Mivel a szaporulat jelentős része a kamat(hányad)ból származik, a továbbiakban a kamatot vizsgáljuk.

4 A válságok kialakulása

4.1 Elméleti alapok

A kereskedők is a munkamegosztási folyamat révén „jöttek létre”, mivel a legtöbb termelő nem ér rá arra, hogy a saját árúját a piacon árulja. A kereskedő tehát egy átlagárú életútja esetében a_i áron vásárol és

$$a_i + h_i = a_{i+1}$$

áron szeretne eladni. Rendezzük át a kereskedő logikája szerint:

$$a_{i+1} - a_i = h_i$$

még tömörebben:

$$\Delta a_i = h_i \quad (4)$$

mivel hogy a kereskedő mindenkor az eladási és vételi ár közötti különbséget tekinti mérvadónak az üzletmenet fönntarthatósága szempontjából.

Ezt a h_i hasznót három részre kell bontanunk:

- h_{i1} : a teljesen jogos kereskedelmi nyereség, amelyet a kereskedő a munkájáért és egyéb költségeikért követelhet, ezért $h_{i1} > 0$

² A szaporulat összetevői: a „kamathaszon” és a spekulációs „nyereség” azon *hányada*, melyet el is költenek, régebben a fejedelmek pénzhamisítási nyeresége, a ládafiából mégis csak a piacra vitt pénz stb. A „haszon” és a „nyereség” léte folytonos nyomást jelent a költségére: ezt fejezi ki a (3)-as összefüggés.

- h_{i2} : a pénz sarca, a kamathaszon, amelyet a pénz képes kizsarolni a csereműveletért. Értéke mindig³ $h_{i2} > 0$, és társadalom-, ill. törvényfüggő, hogy mit tekintenek normális ill. már uzsorakamatnak, de a legfontosabb, hogy értéke nemhogy *független* a termelő vagy kereskedő akaratától, hanem inkább rájuk kényszerített teher.
- h_{i3} : a kereskedő extra haszna, ha konjunktúra van és az áruk átlagára az előbbieket meghaladó mértékben emelkedik; $h_{i3} \geq 0$

Képlettel fölírva:

$$a_i = h_{i1} + h_{i2} + h_{i3} \quad (5)$$

Azonban a h_{i2} -ben említett „sarcot” – írja helyesen Gesell – „csak az áruk eladásakor lehet kivetni, és ehhez egy feltétel teljesítése szükséges: az áru vétele és eladása közötti időszakban az érintett áru ára nem csökkenhet. Az eladási árnak a beszerzési ár fölött kell állnia, mivel a két ár közti különbség rejti a sarcot. A gazdaság fénykorszakaiban (konjunktúracúcs idején), amikor az áruk átlagára emelkedik, a kereskedők várakozásai rendszerint teljesülnek. A fent megnevezett különbség vagy profit fedezi a kereskedők költségeit és azt a járulékot, amelyet a pénz követel. Ámde vissza eső konjunktúra (áresés) idején a levonás beszedése kétségessé, gyakran éppenséggel lehetetlenné válik. De már a kétség is elég ahhoz, hogy a kereskedőket az áruvásárlástól való tartózkodásra ösztönözze.” (uo.:198)

Nézzük meg közelebbről ezt a felívelő és lehanyatló szakaszt, mivelhogy több mint gyanús igaz mivolta. Egyúttal az időtényezőt is figyelembe kell vennünk, melyek nagyrészt hiányoznak az eddigi képletekből.

Első közelítésben tekintsünk a piac működését leíró négy változóra⁴, úgy mint

- 1 a **termelés és szolgáltatás**, amely a munkamegosztás révén az árukínálatot, az áruk tömegét dobja a piacra. Ez az áru- és szolgáltatás mennyiség *megfelel* a csereeszköz-keresletnek. Időbeli lefolyását írjuk le a

$$cse_{ker} = f_{cse-ker}(t) \quad (6)$$

függvénnyel. Általában elmondható, hogy a munkamegosztás fejlődésének van egy természetes összetevője, ezért ha semmi meg nem akasztja, akkor lassan, de folytonosan növekvő ez a függvény.

- 2 a **csereeszköz kínálat**; Ez volna a piac „másik oldala”. Köznapi neve az áru kereslet, de itt a jobb megértés miatt helyesebb pénzkínálatról beszélni, mert ez szintén *megfelel* az áru keresletnek. Időbeli lefolyását írjuk le a

$$cse_{kin} = f_{cse-kin}(t) \quad (7)$$

függvénnyel. Természetesen ez a pénzmennyiségnek csak az a hányada, amely forog a piacon, a másik része a pénztulajdonosok kasszájában várokozik, a klasszikus kép szerint csengő fém(arany)pénz formájában. A kamatra a pénzforgás biztosítása miatt van szükség, különben majdnem minden pénz a kasszában marad. És ugyanúgy, mint az előző függvény, ez is - az emberi törekvés miatt - folyvást „növekedni szeretne”, természetesen az említett feltételek mellett (lásd: (3). képlet)

- 3 a **csereeszköz forgási sebessége**; Időbeli lefolyását írjuk le a

$$cse_{forg} = f_{cse-forg}(t) \quad (8)$$

függvénnyel. Jellege szinte kizárólag az előző kettő viszonyától függ.

- 4 az **átlagárú átlagára**; Időbeli lefolyását írjuk le a

$$\text{áru}_{\text{ár}} = f_{\text{áru-ár}}(t) \quad (9)$$

függvénnyel. Erre a függvényre is igaz, hogy viselkedése az első két pontbeli függvénytől függ.

4.2 Első típusú, klasszikus válság

Vizsgáljuk meg ezen négy függvény jellemzőit konjunktúra ill. dekonjunktúra idején. Induljunk ki abból, hogy egy adott gazdaság a munkamegosztás adott szintjén egy adott árumennyiséget volna képes a piacra dobni, mint árukínálatot, de ezernyi ok, politikai, gazdasági (pl. válság), környezeti katasztrófa stb. következtében erre éppen most nem képes, *kevéssel* vagy *sokkal* a normális szint alatt teljesít, ugyanakkor akármilyen, pl. politikai, kormányzati vagy gazdasági ok miatt az a helyzet van, hogy

$$\text{áru}_{kin} \cong cse_{ker} < cse_{kin} \cong \text{áru}_{ker} \quad (10)$$

3 Napjainkban a stabilitási törekvések miatt szórványosan létezik negatív kamat is, de most induljunk ki a pozitív kamattól.

4 Hagyományos jelöléssel a csereeszköz kereslet = PY/V (= kPY) és a csereeszköz kínálat = M volna, de itt az általam kívánatosnak tartott paradigmaváltás miatt tudatosan nem használom a mennyiségi egyenletet és változóit.

Mivel jár ez? Mint tudjuk, az árukereslet nagyobb mivolta növeli a kínálatot, vagyis a vázolt helyzetben növekedésnek indulnak az árak, ami maga után húzza az ártermelés növekedését, sőt az élénkülő gazdaság miatt a csereeszköz forgási sebessége is nő. Szinte érezni lehet, hogy a gazdaság „pénzéhes”. Ez a konjunktúra. Mindenki örvend. A kereskedők biztosan a beszerzési ár fölött tudnak értékesíteni, sőt az árak emelkedése újabb és újabb csereeszköz-kínálatot csal a piacra, természetesen kamattal terhelve, ami ismét csak a termelés, az árukínálat növekedését hozza magával, azaz pozitív visszacsatolású, miközben a mérnöki tudományokból tudjuk, hogy minden pozitív visszacsatolásos rendszer labilis működésű.

Magyarán minden, a (6)-tól (9)ig megadott függvény egymással kölcsönhatásban folytonosan növekszik, ami egyet jelent deriváltjaik pozitív értékével. Képletekkel kifejezve

$$\frac{d}{dt}cse_{ker} > 0 ; \frac{d}{dt}cse_{kin} > 0 ; \frac{d}{dt}cse_{forg} > 0 ; \frac{d}{dt}áru_{ár} > 0 \quad (11)$$

Mivel a piac működését alapvetően a kereslet-kínálat határozza meg, azaz az utóbbi két függvény mintegy követi a másik kettő hullámzását, ezért fókuszáljunk az első kettő függvény értékének ill. deriváltjainak viszonyára. Két érték 3-féle viszonyban lehet egymással. Kisebb, egyenlő, nagyobb; ugyanígy a deriváltak értéke is. Ez összesen $3^2=9$ lehetséges állapot. A könnyebb áttekinthetőség miatt nézzük az 1. táblázatot:

1. táblázat: A csereeszköz keresleti és kínálati függvényének, ill. deriváltjaiknak lehetséges viszonya

	A függvényértékek pillanatnyi viszonya	a deriváltjaik viszonya	jelleg	mi várható?
1	$cse_{ker} < cse_{kin}$ vagyis $f_{cse-ker}(t) < f_{cse-kin}(t)$	$\frac{d}{dt}cse_{ker} > \frac{d}{dt}cse_{kin}$	keresztező	pénztöbbletből árutöbblet
2		$\frac{d}{dt}cse_{ker} = \frac{d}{dt}cse_{kin}$	párhuzamos	eltéréssel együtt futnak
3		$\frac{d}{dt}cse_{ker} < \frac{d}{dt}cse_{kin}$	tovább nyílik	még több pénzkínálat
4	$cse_{ker} = cse_{kin}$ vagyis $f_{cse-ker}(t) = f_{cse-kin}(t)$	$\frac{d}{dt}cse_{ker} > \frac{d}{dt}cse_{kin}$	nyílik	árutöbblet
5		$\frac{d}{dt}cse_{ker} = \frac{d}{dt}cse_{kin}$	párhuzamos	együtt futnak
6		$\frac{d}{dt}cse_{ker} < \frac{d}{dt}cse_{kin}$	nyílik	még több pénzkínálat
7	$cse_{ker} > cse_{kin}$ vagyis $f_{cse-ker}(t) > f_{cse-kin}(t)$	$\frac{d}{dt}cse_{ker} > \frac{d}{dt}cse_{kin}$	tovább nyílik	még több árutöbblet
8		$\frac{d}{dt}cse_{ker} = \frac{d}{dt}cse_{kin}$	párhuzamos	eltéréssel együtt futnak
9		$\frac{d}{dt}cse_{ker} < \frac{d}{dt}cse_{kin}$	keresztező	árutöbbletből pénztöbblet

Forrás: saját

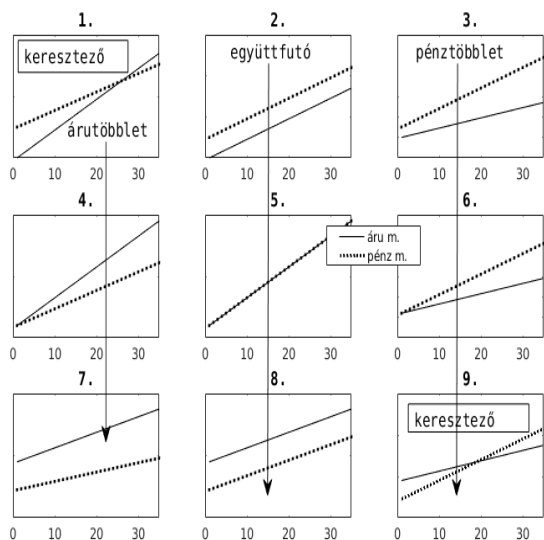
Sőt, talán grafikus formában a különböző helyzetek még szemléletesebbek (1. ábra, lásd a köv. oldalon).

Milyen következtetések tudunk kiolvasni a táblázatból és leolvasni az ábráról?

- 1 Az 1. kis ábrán látható helyzet így jellemezhető a legrövidebben: idő haladtával a pénztöbbletből árutöbblet lesz. A 4. és a 7. adottan ilyenek, tehát az elsőre kapott eredmény érvényes lesz az egész első oszlopra.
- 2 A párhuzamosság vagy együtt futás egy újabb önálló kategóriának tűnik
- 3 A 9-esre az első pontban írtak fordítottja igaz: idő haladtával az árutöbbletből pénztöbblet lesz. A 3. és a 6. adottan ilyenek, tehát a pénztöbbletre kapott eredmény az egész oszlopra igaz lesz.

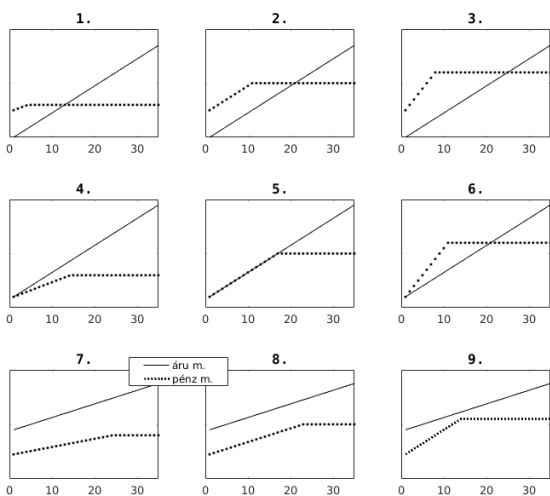
A történelmi hűség miatt vizsgálatunkból nem hagyható ki az az eset, amikor a pénz összmenyisége felülről korlátos, mégpedig a fém(arany)pénz esete. Ha nem *találtak* aranyat, vagy ezüstöt, akkor egyszerűen nem volt

több, hiába lett volna rá égetően szükség. Az esetet jól szemlélteti a 2. ábra. Magyarán nem tudunk olyan viszonyt kitalálni, amikor a gazdaság ne az árutöbbletbe futna bele, ha éppen nem abban volt, annak minden következményével együtt.

1. Ábra: A kereslet-kínálat lehetséges viszonyai (forrás: saját)

csereszköz kereslet a főtebb emlegetett pozitív visszacsatolás ellenére gyorsabban növekszik, mint a pénz mennyisége:

2. Ábra: A pénzmennyiség korlátossága (forrás: saját)

állapot, magyarán már árutúlkínálat van. Ekkor az áruk ára a kereslet-kínálat klasszikus törvénye értelmében csökkenni kezd, a csökkenő árak miatt az emberek és a kereskedők elkezdik halogatni a vásárlást (értsd: várok, mert holnapután még olcsóbb lesz), magyarán a (11)-ben leírt feltételek átfordulnak:

$$\frac{d}{dt} cse_{kin} < 0 ; \frac{d}{dt} cse_{forg} < 0 ; \frac{d}{dt} \acute{a}ru_{\acute{a}r} < 0 \quad (19)$$

azaz mindhárom függvény csökkenni kezd. (A $cse_{ker} = f_{cse-ker}(t)$ kicsit később, de ugyanígy jár.) Következésképp a $\Delta \acute{a}ru_{\acute{a}r}$ (4) is csökkenésnek indul, először azt előidézve, hogy a kereskedők számára megszűnjék az extra profit, azaz a

Matematikailag ezt a korlátosságot az első 3 és az 5. és a 6. kis ábrára nézve így írhatjuk le: ha a

$$cse_{kin} = max \gg 0 \quad (12)$$

létezik, akkor egy adott t időpillanatban mindenképp beáll a

$$\frac{d}{dt} cse_{ker} > \frac{d}{dt} cse_{kin} = 0 \quad (13)$$

állapot, ami előbb-utóbb egyet jelent a

$$cse_{ker} > cse_{kin} \quad (14)$$

helyzet kialakulásával. A 4., a 7. és 8. eleve ilyenek, a 9-nél, ha nem történik meg a kereszteződés, akkor ott is marad (ez látható a 9. kis ábrán), ha pedig a kereszteződés után érjük el a korlátot, akkor a 6. helyzet áll elő, ami az előzőek alapján szintén a (14)-ben jelzett állapotr fut.

Kijelenthetjük tehát negyedik szabályként, hogy a csereszköz kínálatának korlátossága kivétel nélkül árutöbbletet okoz.

Ezek után térjünk vissza a táblázat első sorához, vagyis a 1. ábra első kis ábrájához. A termelés, azaz az árukínálat \cong

$$\frac{d}{dt} cse_{ker} > \frac{d}{dt} cse_{kin} \quad (15)$$

és egyúttal érvényes a (10)-beli feltétel. Egy adott t időpillanatban eljutunk az 5. kis ábrán folytonosan fennálló

$$\acute{a}ru_{kin} \cong cse_{ker} = cse_{kin} \cong \acute{a}ru_{ker} \quad (16)$$

ideális állapotba. Innentől érdekes folyamatok veszik kezdetüket. A kereslet-kínálat egyenlőségével le kell állnia az árak növekedésének, vagyis az $\acute{a}ru_{\acute{a}r} = f_{\acute{a}ru-\acute{a}r}(t)$ függvény deriváltjának értéke ekkor

$$\frac{d}{dt} \acute{a}ru_{\acute{a}r} = 0 \quad (17)$$

értéket vesz föl. Mivel pedig az emberek találékonysága mindig is létezett, vagyis a munkamegosztás fejlődésének van egy természetes összetevője, vagy éppen a jó időjárásnak köszönhetően bő a termés, újabb ásványlelőhelyre bukkannak stb., ezért az árukínálat továbbra is növekszik. Ez egyenesen oda vezet, hogy rövidesen beáll a

$$cse_{ker} > cse_{kin} \quad (18)$$

$$h_{i3}=0 \quad (20)$$

lesz, majd amikor elérjük a

$$\Delta \text{áru}_{\text{ár}} = f_{\text{áru}-\text{ár}}(t_2) - f_{\text{áru}-\text{ár}}(t_1) = h_{i1} + h_{i2} ; (t_2 > t_1) \quad (21)$$

egyenlőséget, a kereskedők a deflációtól való *félelmükben* egyre kevesebb árut rendelnek, hiszen csökken a végvásárlói hajlandóság is, azaz a (19)-beli deriváltak még kisebb értéket vesznek föl, vagyis a másodrendű deriváltak negatívvá válnak:

$$\frac{d^2}{dt^2} cse_{kin} < 0 ; \frac{d^2}{dt^2} cse_{forg} < 0 ; \frac{d^2}{dt^2} \text{áru}_{\text{ár}} < 0 \quad (22)$$

végül már *számtanilag is lehetetlenné válik a kereskedés*. Ugyanis, ha előáll a

$$\Delta \text{áru}_{\text{ár}} = f_{\text{áru}-\text{ár}}(t_2) - f_{\text{áru}-\text{ár}}(t_1) < h_{i2} ; (t_2 > t_1) \quad (23)$$

feltétel, akkor a rendszer összeomlik, hiszen az árutermelő és a kereskedő $h_{i1}=0$ esetén, azaz a saját munkájáért nulla összeget számolva sem képes kitermelni és kifizetni a h_{i2} -t, a pénz követelte sarcot, melynek értéke mindig pozitív és független a termelők és közvetítők akaratától.

Amikor a csereeszköz kínálata elér egy minimumot, vagyis a pénztulajdonosok személyes és létfenntartási szintjét:

$$cse_{kin} = \min \quad (24)$$

akkor a csereeszköz hiánya lehúzza és beállítja a

$$cse_{ker} = cse_{kin} = \min \quad (25)$$

termelési minimumot, magyarán némi késéssel, de annál durvábban (válság!) a $cse_{ker} = f_{cse-ker}(t)$ is követi társait. A gazdaság tehát közvetítőeszköz hiányában sokkal kevesebbet termel, mint amire normális körülmények között képes volna.

Ezzel a kör bezárult, mert éppen ilyen feltételekkel indultunk. Innentől a (11)-beli feltétel a legkisebb többlet-pénzkínálattal előállhat és indulhat az egész előlről.

Táblázatosan összefoglalva:

2. táblázat: A válság kialakulása

A függvény	viselkedése	
	konjunktúra	dekonjunktúra
	idején	
$cse_{ker} = f_{cse-ker}(t)$	folytonosan növekvő	Egy darabig még növekszik, majd a árak csökkenése és pénzhiány miatt zuhanni kezd, azaz a termelés visszaesik.
	$\frac{d}{dt} cse_{ker} > 0$	$\frac{d}{dt} cse_{ker} < 0$
$cse_{kin} = f_{cse-kin}(t)$	folytonosan növekvő, mert a növekvő árak a kereskedőket és a befektetőket nyereséggel kecsegteti, azaz a pénz mennyisége nő a piacon	folytonosan csökkenő, mert a csökkenő árak veszteséget jelentenek a kereskedőknek és a befektetőknek, azaz a pénz mennyisége csökken a piacon
	$\frac{d}{dt} cse_{kin} > 0$	$\frac{d}{dt} cse_{kin} < 0$
$cse_{forg} = f_{cse-forg}(t)$	folytonosan nő, mert nő a vásárlói hajlandóság (értsd: sietek, mert most van pénzem és holnapután még drágább lesz; pozitív visszacsatolás)	folytonosan csökken mert csökken a vásárlói hajlandóság (értsd: várok, mert holnapután még olcsóbb lesz; pozitív visszacsatolás ⁵)
	$\frac{d}{dt} cse_{forg} > 0$	$\frac{d}{dt} cse_{forg} < 0$
$áru_{ár} = f_{áru-ár}(t)$	folytonosan nő (infláció)	folytonosan csökken (defláció)
	$\frac{d}{dt} áru_{ár} > 0$	$\frac{d}{dt} áru_{ár} < 0$
feltételek:	<p>árumennyiség < pénzmennyiség</p> $cse_{ker} = f_{cse-ker}(t) < cse_{kin} = f_{cse-kin}(t)$	<p>árumennyiség > pénzmennyiség</p> $cse_{ker} = f_{cse-ker}(t) > cse_{kin} = f_{cse-kin}(t)$
	<p>ha $\Delta áru_{ár} - (h_{i1} + h_{i2}) > 0$ akkor</p> <p>$h_{i3} > 0$</p> <p>vagyis extra profit is van</p>	<p>ha $\Delta áru_{ár} - (h_{i1} + h_{i2}) = 0$ akkor „válság előtti” pillanat</p> <p>Ha $\Delta áru_{ár} - (h_{i1} + h_{i2}) < h_{i2}$ vagy $\Delta áru_{ár} < 0$ akkor</p> $\frac{d^2}{dt^2} cse_{kin} < 0$ $\frac{d^2}{dt^2} áru_{ár} < 0$ $\frac{d^2}{dt^2} cse_{forg} < 0$ Ezzel kitört a válság!

Forrás: saját

A „válság előtti” pillanat valójában vészhelyzet, mert a pénztulajdonos a törvény segítségével is kiköveteli és meg is kapja a „jussát” - a válság miatt bekövetkező egyéni és társadalmi tragédiák sora mellékes a számára,

5 Épp erről szól az un. Fisher-féle adósság/deflációs spirál (Király 1995:822) Érdekes, hogy sem Fischer, sem Király a konjunktúra alatt is megjelenő hasonló, de fölfele ható pozitív visszacsatolást nem említik.

ahogy láttuk az I. részben. Mit is mond Silvio Gesell? „Ha bármilyen okból a pénz nem tudja kivetni szokásos adóját, akkor az áruk elakadnak, megromlanak, megrothadnak, tönkremennek; ez a válság.” (Gesell 2004:198)

Ez a klasszikus kapitalizmus válságról válságra való bukdácsolásának folyamata. Ezzel Gilányival azonos eredményt kaptam: „a statikus, nulla növekedési pálya lehetetlen állapot; a nulla növekedés alternatívája a válság” (Gilányi 2014a:37).

Egy meglehetősen egyszerű számítógépes programmal megpróbáltam a fenti feltételrendszernek megfelelő helyzetet bemutatni. A következő eredményt kaptam (3. ábra; az áruk ára és a pénz forgási sebessége csak a jobb érthetőség okán szerepelnek ugyanezen a képen; az elején látható linearitás senkit ne zavarjon, egy metszéspont akkor is metszéspont, ha nem egyenesek metszik egymást). A lényeg, hogy az áruk mennyiségét, a csereeszköz-keresletet jelentő függvény folytonos vonala egyszer csak keresztezi a csereeszköz-kínálati függvény pontozott vonalát, ekkor az áruk ára csökkenni kezd, s vele együtt a forgási sebesség is. Az árindex is csökken, nullává (fekete pont 24-nél), majd negatívvá válik. Bizonyos deflációnál fölgyorsulnak az események, a kereskedelem megreked, és az áruk fölhalmozódnak. Majd mindenki túltermelés válságról beszél, miközben első sorban „pusztán” pénzforgalmi válság van. Pénz hiányában az emberek nem képesek kicserélni áruikat. Ha nincs semmilyen sikeres „külső beavatkozás” vagy „védekező ellenmozgás”⁶, akkor nyomorszámban tartós válság alakul ki⁷.

Az első táblázatunk 1., 4. és 7. sora, ill. a 1. ábra első oszlopának valamennyi eleme, plusz a 8. kis ábra is „árutöbbletes”, tehát beletartozik a fentebb tárgyalt válságba torkolló folyamatokba. Ezzel az összes hasonló eset végére értünk.

4.3 Második típusú, hiperinflációs válság

Tekintsük most ábránk harmadik oszlopát. Itt a csereeszköz kínálata, illetve növekedési üteme tartósan fölülte áll az árutermelés, azaz a csereeszköz-kereslet növekedési ütemének:

$$\frac{d}{dt} cse_{ker} < \frac{d}{dt} cse_{kin} \quad (26)$$

ezért a 9. kis ábra esetében is előbb-utóbb bekövetkezik a másik két esetben eleve adott

$$cse_{ker} < cse_{kin} \quad (27)$$

pénztúlkínálat. Ezt a helyzetet tartósan csakis az aranyfedezet nélküli papírpénz esetében lehet fönntartani. Éltek is vele kormányok rendszeren a felelőtlen *pénznyomtatás* révén, aminek megvan a maga

3. ábra: A kapitalista piac működése (forrás: saját)

külön közgazdasági története. Akármilyen, de leginkább likviditási és hatalmi problémák miatt a fedezet nélküli pénzkibocsátás vágtató inflációhoz, majd hiperinflációhoz vezet. Azt hiszem, nem kell ecsetelnem ezeknek a jelenségeknek a gazdaságot romboló hatását és a vele járó elszegényedést, nem ritkán lázadást, forradalmat.

A vázolt 9 esetből 7 - így vagy úgy -, de mindenképp válságba torkollik. Ez a 7 eset tehát kivétel nélkül mind zsákutca az itteni elméleti és történelmi tapasztalok alapján.

Összefoglalva az eddigieket, az egyik oldalon az árutúlkínálat törvényszerűen válságba torkollik, ami miatt a közgazdászok és a döntéshozó politikusok félnek a deflációtól, mint a tüztől, mert úgy vélik, olybá tűnik, jogosan, hogy az a válság előjele, másik oldalon pedig a napjainkra általánossá vált papírpénz adta lehetőség – a pénznyomda nem ismer határokat – vezet ugyancsak gazdasági bajokhoz.

A pénzügyi kormányzatok 100 évnél is régebb óta ezen két véglet között próbáltak, próbálnak egyensúlyt tartani.

Két újabb szabályt is kimondhatunk:

1 (ötödik szabály) árutöbblet esetén a kamattal terhelt pénz törvényszerűen válságot okoz, vagy másként

6 Utalás az II. részben olvasható potyautas-dilemmára, ill. Polányi szavaira. (2004:110)

7 Ez a válságfajta elsősorban a klasszikus (vad)kapitalizmusra jellemző, bár Venezuela népének vélhetőleg más véleménye van, hisz a világ legnagyobb olajkiszárlatán ülnek, napjainkra mégis koldusszegények lettek a válságsorozatok miatt.

fogalmazva, a kamatos pénz és a válságról válságra való bukdácsolás szervesen összetartoznak.

2 (hatodik szabály) aranyfedezet nélküli pénz (papírpénz) esetén a pénznyomtatás korlátlanlansága másfajta válságba, hiperinflációba torkollik.

A maradék két esetet, tehát 2. és az 5. szerinti helyzetet, a két függvényérték tartós párhuzamossága, ill. egybeesése okán külön fejezetben tárgyalom. Előtte azonban vizsgáljuk meg a válságok távolabbi hatásait.

4.4 A válságok következményei

A válságról válságra való bukdácsolásról mondhatná valaki, hogy azért valahogy mégis csak halad a szekér, nem olyan nagy baj az. De az! Még pedig azért, mert a válság azzal a szomorú és erkölcsileg egyre kevésbé vállalható következménnyel jár, hogy egyre inkább kettéosztódik a társadalom, nincstelen szegényekre és dúsgazdagokra (szociális igazságtalanság; lásd: I. rész, 2.4-es fejezet). Ez utóbbiak jó része pusztán vagyonának járadékaiból él, nem is akárhogy. Erről a helyzetről Nagymesterünk így fogalmaz: „Azoknak, akik munka nélküli jövedelemből élnek, sok ráérő idejük van arra, hogy mindent alaposan, megfontoltan előkészítsenek. Míg mások fáradtságosan dolgoznak, az élőködők a karosszékben ülnek és tanakodnak. Feltételezhetjük róluk a szükséges könyörtelenséget, akárcsak a szükséges érzéketlenséget. Aki nem riad vissza attól, hogy széles néprétegek életkörülményeit kamatszedéssel úgy leszorítsa, ahogyan teszi, még kevésbé riad vissza attól, hogy ugyanezeket az embereket előnyös pozíciója biztosítása végett egymás ellen heccelje. A New York-i tőzsde haramiái, akik 1907-ben a nagy tőzsdekrachot előidézték, és a borzalmat és nyomort, ami azt követni fogja, egészen biztosan előrelátták, ezek a haramiák, mihelyt «kifizetődik», a háborút is bevonják üzelmeikbe.” (uo.:238)

Silvio Gesell ezen megállapítása után nem sokkal ki is tört az első világháború. Nem lehetett boldog...

Újabb, szomorú szabályt alkothatunk hát: (hetedik szabály) a kamattal terhelt pénz, a válságról válságra való bukdácsolás, a szegények és a gazdagok közötti olló tágulása, forradalmak és belharcok, a népek közötti háborúk, világméretű hatalmi harcok, a világ érdekszférákra való felosztása szervesen összetartoznak, mert ez a pénzrendszer kiváló erősítője az egyéni és csoportönzésnek, a kizsákmányolásnak⁸ és a hatalmi harcoknak. S nem elhanyagolható melléktünet a növekedési kényszer, amely a társadalomra és az ökoszisztémára nézve is végzetes...

Ezzel bizonyítottnak veszem egyfelől azon állításom, miszerint „a kamat pusztá léte adja az ördögi malom erejét” (lásd: I. rész vége), másfelől Bernard Lietaer állítását: „egy sokkal mélyebb, rendszerszintű problémával nézünk szembe: a jelenlegi pénzügyi felfogásunk problémájával” (Lietaer 2017:79-80). Más szavakkal, az I. részben vázolt összes válságfajta ill. kényszer mögött a pénzrendszer hibája áll.

4.5 Látszattmegoldás: válság nélkül minden rendben?

Ha a II. részben említett, Polányi-féle „védekező ellenmozgások” kellő erejűek, akkor a válsághullámok periódusa nő, az amplitúdójuk csökken. A teljesen kisimított elméleti felső határ látható az 1. ábra 2. kis ábráján. Emlékeztetőül, ekkor tartósan fenn áll az

$$f_{cse-ker}(t) < f_{cse-kin}(t)$$

állapot, vagy rövidebben:

$$cse_{ker} < cse_{kin}$$

(28)

egyúttal pedig a

$$\frac{d}{dt} cse_{ker} = \frac{d}{dt} cse_{kin}$$

(29)

egyenlőség is érvényes, azaz némi eltéréssel együtt futnak. Vagyis a pénz kínálata mindig nagyobb a keresleténél.

Hogy lehet fönntartani ezt az állapotot anélkül, hogy beleesnénk a hatodik szabálybeli hibába?

Mivel a pénztulajdonosok pénzének egy része örökösen hiányzik a piacról, ezt a hiányt az állam tetszőleges mennyiségű pénz nyomtatásával pótolni tudja, ugyanakkor napjainkra a válságról válságra való bukdácsolás elleni küzdelemben a XIX. és XX. századi kapitalista államok tapasztalati úton látszólag meg is találták a (28)-ban és a 29-ben jelzett állapot tartós fönntartásának eszközeit. Mégpedig:

1 legyen korlátlanul rendelkezésre álló pénz. Az aranyfedezet nélküli papír(celluloid)pénz tökéletes a célra.

⁸ A kizsákmányolás nem más, mint értékteremtő munka nélküli jövedelemelvonás. Nézetem szerint csakis kiszolgáltatott helyzetben lévő és hatalmi (erőfölénnyel) rendelkező emberek között alakulhat ki, vagyis a mai kamatos pénzrendszer törvényszerű velejárója.

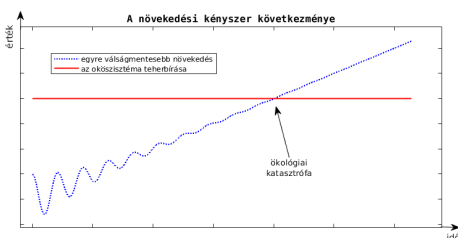
- 2 korlátozzuk az állam pénzkiadási jogát, hogy elkerüljük a pénztúlkínálatot. A pénztúlkínálat mértékét számtalan eszközzel lehet, de leginkább a jegybanki függetlenséggel kell féken tartani, állítják ezen rendszer hívei, napjaink szakértői.
- 3 A gazdasági folyamatok figyelésével tartuk az árindexet néhány százalékos pozitív tartományban, hogy legyen idő a válság előjelét jelentő deflációs vészhelyzet kezelésére, A gazdaság egyik része alkalmazkodik az örökös inflációhoz, a másik részének pedig szinte ideális állapot, mert a $\Delta \text{áru}_{\text{ár}}$ mindig pozitív.

Az eredmény egy stabilabb piac, a kereskedőknek és befektetőknek pedig biztosabb nyereség. Ezzel párhuzamosan létrejött a fogyasztói társadalom (egyes nézetek szerint létre hozták azt), mert a pénz forgási sebességét a fogyasztással is pörgetni lehet. Másként fogalmazva a tömegtársadalomban a rengeteg (kis)pénztulajdonos folyamatos költése önmagában stabilabb piacot jelent. *A válságok kialakulása* c. fejezetben bizonyított *nincs egyensúlyi állapot* mintha megszűnőben lenne.

Azt írtam a Bevezetőben, hogy az aranyfedezetet eltörlésével megnyílt az út a pénz mennyiségének végtelen és féktelen, csakis az *időtől függő növekedése* előtt. Igaz ugyan, hogy az állam csak korlátozottan kap pénzt a jegybanktól, de az kamattal terhelt, ezért a (28)-beli képletekkel leírt jelenség folyamatos fönnállása ugyan sok bizonytalanság közepette, ezernyi szabállyal, de biztosítható. A semmiből "teremtett" (hitel)pénz nyomtatásával nem futunk bele válságba vagy legalábbis ritkábban, s ha mégis, akkor az - úgymond - nem rendszerhiba, hanem bizonyos körök kontrollvesztése csupán⁹. A válságok pusztító ereje sem mérhető a korábbiakhoz képest, mert egyéb más szabályozókkal, rengeteg bonyolult törvénnyel körülbástyázva a piacot, tőzsdét stb. **látszólag** jó úton haladunk. Emelkedik, legalábbis Nyugaton az átlagos életszínvonal, a nincstelen proletár megszűnt, tévé, hűtő, autó stb.

Miért mondom akkor mégis, hogy látszólag? Mert ezek a jelenségek csak elhomályosítják a kapitalizmusnak az I. részben leírt és itt kiegészített összes hibáját, vagyis a válság kivételével az összes többi tulajdonság benne marad a rendszerben. A leállíthatatlan növekedési- és versenykényszer, erkölcsnélküliség továbbra is a (pénz)rendszer lényegi része marad, a pénztulajdonos erőfölénye változatlan, a kamat mint magánadó ugyanúgy létezik, a magánpénzkészletek ugyanúgy belekontárkodnak a pénzpolitikába stb. Az elhomályosítás azzal is jár, hogy egyrészt a tárgyalt káros folyamatok sokkalta hosszabb periódusúak lettek, sokkalta nehezebb őket felismerni, másrészt átlépték az országhatárokat, lásd pl. szegények és gazdagok közötti, egyre gyorsabban nyíló ollót (a nincstelen proletár mintegy „exportálódott”), vagy a környezetszennyezést, ezért sokkalta nehezebbé vált az ellenük való harc.

A kamatgazdaságban a pénz nem elhanyagolható kamathányadát ((3) és (7) képlet) előbb-utóbb mindenképp ki kell termelni. Ezért a kamaton keresztül a piac és annak szellemisége szó szerint mindet maga alá gyűr (multik világoralma?), lassan az egész világ azért gürcöl, hogy a befektetők kamatkövetelésének eleget tudjon tenni. A termelés kiszipolyozza az embert és a Föld erőforrásait, magyarul ha más nem, egy hatalmas külső erő, a természet ereje, a termelés természetes erőforrásainak kimerülése fogja megállítani a rendszer örökös növekedését. Más szavakkal, a fizika, kémia és biológia tudományokból tudjuk, hogy egy folytonosan növekvő rendszer előbb-utóbb tönkre megy, fölrobban, elpusztul, hacsak valami erősebb folyamat féken nem tartja, vagy vissza nem szabályozza. Esetünkben, ha ugyan előbb el nem pusztítjuk önmagunkat, ez az erősebb folyamat a Föld bioszférája lesz.

4. Ábra: A növekedési kényszer korlátossága (forrás: saját)

az ember telhetetlensége és mohósága együttesen hozták ránk a bajt.

S végül a fejezet végén ki kell mondanunk, hogy az itt bemutatott, *tapasztalatokon* alapuló pénzügyi „egyensúly” maximum erre képes. Az 1. ábra 2. kis ábráján látható párhuzamosság időről időre sérül, de a rendszer mindig erre tart a résztvevő kisebb-nagyobb és még nagyobb érdekcsoportok stabilitási törekvése

miatt.

Az egész rendszer működése hasonlít egy ferde és fölfordított vályún végiggurítandó golyóra. Folyvást innen s onnan taszigálni kell a golyót, hogy le ne essék – ezért szükséges ezernyi szabály. Ha pedig sikerül egy bizonyos sávon belül tartani a golyót, akkor szinte mindenki úgy véli, minden rendben. Az eddigiek épp az ellenkezőjét bizonyítják...

4.6 A jelenlegi pénzrendszer szabályszerűségei

Foglaljuk össze és egészítsük ki az eddig megfogalmazott szabályokat.

1. A pénz kettős felhasználása – csereeszköz és a megtakarítás eszköze is egyben – a pénznek a piac fölötti hatalmához vezet. Eredményül – a pénz mögött álló ember merő haszonlesése, vagy csak gazdagodási vágya miatt – a kamatot kapjuk.
2. A kamat léte és az egyenrangú felek közötti cserealku egyidejűleg nem létezhet.
3. A kamat nem más, mint a piacról szedett – törvényes, de erkölcstelen – magánadó.
4. A csereeszköz kínálatának korlátossága kivétel nélkül árutöbbletet okoz.
5. Árutöbblet esetén a kamattal terhelt pénz piaca törvényszerűen válságra fut, vagy másként fogalmazva, a kamatos pénz és a válságról válságra való bukducsolás szervesen összetartoznak.
6. Aranyfedezet nélküli pénz (papírpénz) esetén elsősorban a hatalomféltes és hatalomvágy miatt a pénznyomtatás korlátlanúsága másfajta válságba, hiperinflációba torkollik.
7. Az ötödik és a hatodik szabály folyamánként a kamattal terhelt pénz, a válságról válságra való bukducsolás, a szegények és a gazdagok közötti olló tágulása, forradalmak és belharcok, a népek közötti háborúk, világméretű hatalmi harcok, a világ érdekszférákra való felosztása stb. szervesen összetartoznak, mert ez a pénzrendszer kiváló erősítője az önzésnek, a kizsákmányolásnak és a hatalmi harcoknak.
8. Az ötödik és a hatodik szabály szélsőségei között egyensúlyozva egy látszólag jól működő rendszer jön létre. Kétségtelen, hogy a válságról válságra való bukducsoláshoz képest még ez is jobbnak tűnik. „Vannak még hibák”, de egy alapjaiban hibás rendszer mégoly tökéletes finomhangolása csak látszólagos egyensúlyhoz, látszólagos „megoldáshoz” vezet. Vagyis az úgy-ahogy kézben tartott infláció és a kamattal terhelt pénzrendszer a gazdasági válságok kivételével magában hordozza a kapitalizmusnak a I. részben említett összes többi hibáját. Az egyik legsúlyosabb, nem elhanyagolható mellékünet a növekedési kényszer, amely a társadalomra és az ökoszisztémára nézve is végzetes.
9. A kamat és az ember gazdagodási vágya, ill. sokak telhetetlensége lefékezhetetlenné teszi a rendszert, mert a magánérdekek kibogozhatatlan hálózatával támogatott pénzhatalmi érdekek mindenek fölött állnak.
10. Semmiféle finomhangolással nem lehetséges meghaladni a nyolcadik szabály alapján létrejött rendszert, sőt, minél stabilabbá, válságmentesebbé tesszük, annál nehezebb fölismernünk, hogy rossz úton járunk. Más szavakkal ez a „szint” a kapitalizmus szerves fejlődésének a végét jelenti.

5 Összefoglalás

Az eddigiekben a kamatra vonatkozó középkori kamattilalom gyengeségéből (lásd: II. rész: Rész a pajzson) kiindulva a kis gömböc telhetetlenségi törvényével bíró gazdasági hálózatokkal támogatott beteg, önpusztító rendszert írtuk le. Mindenféle „tüneti kezelés” helyett a bajt a gyökerénél kell megfognunk, de a baj valójában a pénz és kamata mögött álló ember gazdagodási vágya, merő haszonlesése, fékezhetetlen nyereség- és hatalomvágya. Mivel pedig az egyes ember ilyenén törekvését lehetetlenség féken tartani, ezért a bajt hozó eszközt, a nagy békebontót, a kamatot kell kivenni a kezéből, még pontosabban az első két szabályt kell átalakítanunk. Az ehhez szükséges elméleti és részben gyakorlati lépésekről szól a IV. rész.

6 Hivatkozások

Bodoky Tamás [2011], Mindennapi (Közéleti Portál), In: <https://climenews.com/a-kamatos-kamat-okozza-a-valsagot> (utolsó megtekintés: 2022.02.10.)

Gesell, Silvio [2004]: *A természetes gazdasági rend*, Kétezerregy, Piliscsaba

Gilányi Zsolt [2014a]: „Ökorendszerek versus gazdasági rendszerek: egyensúlyi rendszerek?” *Gazdaság & Társadalom*, 6(1): 28-37

Keynes, John Maynard [1965]: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. KJK, Bp.

Lietaer, Bernard – Belgin, Stephen [2017]: *Új pénz egy új világnak*, Bankráció Kft, Bp.

Polányi Károly [2004]: *A nagy átalakulás : korunk gazdasági és politikai gyökerei*, 2. átdolg. kiad., Napvilág, Bp.

Pénz és erkölcs

IV. rész

A szelíd pénz elmélete és gyakorlata

Silvio Gesell okfejtése nyomán

A III. részben lefektetett keretrendszert néhány szimmetria szabállyal kiegészítve könnyedén eljutunk a geselli pénzelmélethez. Állításom szerint a szelíd pénzre vonatkozó szabályoknál nem lehetséges mélyebben belefoglalni a gazdaságot működtető leendő törvényekbe az *etikai* követelményeket. Ezzel lehetővé válhat a mai pénzrendszer negatív következményeinek *tüneti* kezelése helyett a bajok valódi enyhítése, miközben megmaradnak az előnyök, pl. a tőkekoncentráció.

1 A szelíd pénz elmélete

1.1 A szelíd pénz matematikája

Az előző, III. részben az áru- és pénzmennyiség egymáshoz való viszonyait vizsgáltuk. Talán elegendő, ha emlékeztetőül itt áll ugyanaz az ábra. (1. ábra)

Vizsgáljuk meg, hogy miként tartható fenn az utolsóként tárgyalandó helyzet, ahol is az 5. kis ábrán fenn áll a

$$f_{cse-ker}(t) = f_{cse-kin}(t) \quad (30)$$

állapot, vagy rövidebben:

$$cse_{ker} = cse_{kin}$$

ugyanakkor a

$$\frac{d}{dt} cse_{ker} = \frac{d}{dt} cse_{kin} \quad (31)$$

egyenlőség is tartósan érvényes, azaz nem csak azonos meredekségűek, hanem a függvényértékek egyenlők is. Vagyis a pénz kínálata mindig egyenlő annak keresletével.

Tekintsük külön-külön, megismételve a két (6)- és (7)-beli függvényt:

$$cse_{ker} = f_{cse-ker}(t) \quad (32)$$

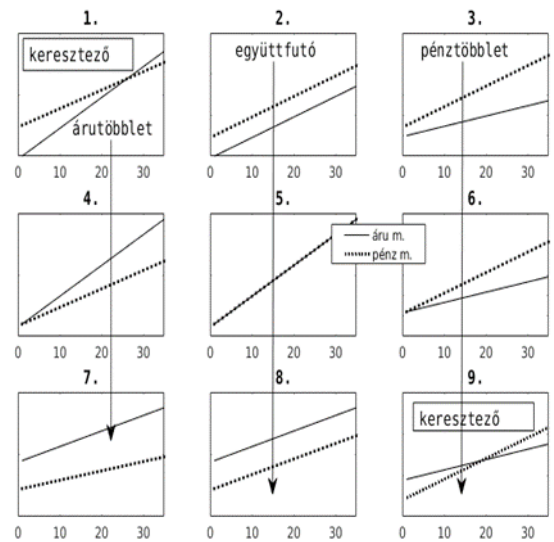
és

$$cse_{kin} = f_{cse-kin}(t) \quad (33)$$

Az előző, III. részben *Látszattmegoldás: válság nélkül minden rendben?* c. fejezetben a pénz „uralkodását” láttuk, annak minden végzetes következményével együtt. Utolsó variációként keressük meg annak a lehetőségét, hogy miként tartható fenn az *árukínálathoz folytonosan igazodó pénzkínálat*.

Ahogy mondtuk volt, az emberek találékonyak, az időjárás kedvező, vagy nem kedvező stb., vagyis a $\frac{d}{dt} cse_{ker}$ értéke hol pozitív, hol negatív, azaz az árukínálat, a cse_{ker} aktuális értéke hol nő, hol csökken. Ezzel szemben áll az, hogy a 33-beli függvényt a kamat(hányad) miatt folytonosan növekvőnek¹ írtuk le, vagyis deriváltjának értéke mindig pozitív: $\frac{d}{dt} cse_{kin} > 0$. Ez nyilvánvaló ellentmondás. Hogyan lehetséges akkor mégis fönntartani a 30- és a 31-beli egyenlőségeket?

Az árura nézve 3 függvényt definiáltunk a III. részben: (1), (6),(9). A könnyebbség érdekében legyenek

1. Ábra: A kereslet-kínálat lehetséges viszonyai (forrás: saját)

¹ Napjainkban ugyan szörványosan előfordul negatív kamat is, de azt a „látszattmegoldáshoz” sorolom (III. rész 4.5. fejezet), mert nem a rendszer lényegi eleme, hanem csupán az eleve ingatag rendszer egyik, átmeneti stabilizáló eszköze.

együtt. Rendre az áru értéke, az áru mennyisége (árúkinálat csereeszköz kereslet) és az áru ára:

$$\text{áru}_{\text{érték}} = f_{\text{áru-érték}}(t) \quad (34)$$

$$\text{áru}_{\text{kínálat}} \approx cse_{\text{ker}} = f_{\text{cse-ker}}(t) \quad (35)$$

$$\text{áru}_{\text{ár}} = f_{\text{áru-ár}}(t) \quad (36)$$

Mivel a csereeszközre nézve eleddig csak egyetlen függvényünk (7 ill. a vele azonos 33) van, a szépség és szimmetria miatt épp ideje bevezetnünk a pénz esetében is ugyanezt a hármat. Legyen itt is rendre a csereeszköz értéke, mennyisége és ára:

$$cse_{\text{érték}} = f_{\text{cse-érték}}(t) \quad (37)$$

$$cse_{\text{kin}} = f_{\text{cse-kin}}(t) \approx \text{áru}_{\text{kereslet}} \quad (38)$$

$$cse_{\text{ár}} = f_{\text{cse-ár}}(t) \quad (39)$$

A középsővel már találkoztunk, viszont az első és a 3. meglehetősen furának tűnik. Az áru árát ($\text{áru}_{\text{ár}}$), illetve annak időbeli változását vélhetőleg mindenki érti. De mit jelent a csereeszköz ára ($cse_{\text{ár}}$)? Az áru ára nem más, mint az árnak megfelelő (pillanatnyi) pénzmennyiség, az egységnyi árunak megfelelő pénzösszeg. Hasonlóan a csereeszköz ára pedig a pénz egységéhez tartozó árumennyiség. Ilyenformán a $cse_{\text{ár}}$ az $\text{áru}_{\text{ár}}$ inverze².

Párosával vegyük sorra őket. Mivel örökösen működik „az idő vas foga”, tehát fennáll, hogy

$$\frac{d}{dt} \text{áru}_{\text{érték}} < 0 \quad (40)$$

ezért a pénz értéke is legyen hasonló:

$$\frac{d}{dt} cse_{\text{érték}} < 0 \quad (41)$$

Ezzel a pénz a korábbi kiváltságos, romolhatatlan állapotából az átlag áru szintjére süllyedt, azaz, mint áru nem lóg ki külön mivoltával a többi áru közül. A pénz mint csereeszköz éppúgy romlik, mint az áru. *Vigyázat! Ez a pénzromlás élesen megkülönböztetendő az inflációtól!* Más szavakkal: mivel (40)-ben kifejezve az árutulajdonos a természet kényszere alatt van, úgy *igazságos*, ha a pénztulajdonost is hasonló nyomás alá helyezzük. Ha ezt a matematikailag indokolt, ráadásul erkölcsös és jogos feltételt nem fogadjuk el, akkor ez a stabil rendszer megvalósíthatatlan, vagyis a 31-beli egyenlőség soha el nem érhető. Pontosabban időről időre a 2. kis ábrával jelzett eset, a III. részben részletesen leírt instabil rendszer is átmehet ezen a ponton, de ott az infláció, a pénz intézményrendszeréhez kötődő hatalom stb.-nek a fönntartása a cél, nem pedig ezen egyenlőségek biztosítása.

A középső párokat egymás mellé rakva, sőt egyenlővé téve kapjuk ezen eset egyik feltételét (30). Bővebben leírva

$$\text{áru}_{\text{kínálat}} \cong \text{csereeszköz}_{\text{kereslet}} = \text{csereeszköz}_{\text{kínálat}} \cong \text{áru}_{\text{kereslet}} \quad (42)$$

Ugyanezt megtehetjük a 3. párossal is:

$$\text{áru}_{\text{ár}} = f_{\text{áru-ár}}(t) \cong cse_{\text{ár}} = f_{\text{cse-ár}}(t) \quad (43)$$

Mit jelent ez? A (41)-gyel a pénz a minőségét tekintve azonos szintre került az áruval, a 43-beli egyenlőséggel pedig megvalósult a szintiszta csereeszköz. ugyanis az áru és a pénz teljesen egyenértékű³, azaz teljesen mindegy, hogy árum van-e vagy pénzem. Vagyis ha a pénzt mint árut az átlagárú szintjére „rontom”, akkor megkapom az ideális csereeszközt, Gesell álmát.

Ezzel az eredménnyel bizonyítottnak veszem, hogy Silvio Gesell elképzelése a szelíd pénzről nem merő okoskodás, hanem matematikailag is igazolhatóan létező megoldás a problémára.

Közérthetőbben fogalmazva: ebben a rendszerben egy eladó a saját árúját csakis a csereeszköz szükséglete

2 Egy kis példa: 1 liter tej x forint – ez az áru ára; 1 forint y liter tej – ez a csereeszköz ára. Matematikailag természetesen egyik a másikának reciproka.

3 Ez az egyenértékűség messze nem azonos a Marx által feltételezett egyenértékűséggel, aki szerint a pénz és áru „egyenértékű”, minden időben, minden helyen, mindegy, hogy a pénz kinek a kezében van: egy saját célra vásároló vevő, egy kereskedőként fellépő vevő, vagy egy spekuláns kezében. Főként ez utóbbi mondja, hogy nem érdekel az áru, pénzt akarok. Tehát a Marx által feltételezett egyenértékűség hamis föltételezés, az erre alapozott értéktebblet-elmélet pedig kukába való, mondja Silvio Gesell. A (43)-ból egyenesen következik, hogy pénz és áru akkor és csakis akkor „egyenértékű”, ha teljesen *egyenrangúan* és *egyenjogúan* lépnek fel egymással szemben és nyereség nélkül kicserélhetőek egymással. Ebben a rendszerben ez teljesül, a (pozitív) kamatos pénz esetében pedig nem.

miatt adja el, nem pedig ezért, mert a *pénz birtoklásától bármilyen előnyt vár*, ti. a (41) éppen az ilyen, erkölcsstelen és jogtalan, a pénz birtoklásából fakadó előny megszüntetését jelenti. Ilyen előny csakis az előzőleg leírt rendszerekben létezik. Van viszont néhány több mint figyelemreméltó következmény:

- 1 biztosítva van a pénz állandó és egyenletes, *zavarmentes* körforgása is, mert a pénztulajdonos „zsebét égeti a pénze”, pontosan ugyan úgy, ahogy az árutulajdonos is az árujának kényszere alatt áll. Ezzel sikerült a korrigált potyautas-dilemmának megfelelni (lásd: II: rész, 2.5. fejezet), vagyis „kialakítani azt a szituációt, amelyben a szereplők erkölcsi meggyőződés nélkül is az erkölcsileg kívánatos eredményt produkálják” (Joób 2010:8)
- 2 az árutulajdonos és a pénztulajdonos viszonya egyenrangúvá válik, mert a pénz is romlik, mint az áru. Következésként megszűnik a pénztulajdonosok minden előjoga a piac befolyásolása fölött, beleértve az eddigi nincs kamat = nincs pénz állapotot, sőt, még a spekulációt is.

Egyúttal ezzel a lépéssel nem megerősítettük, hanem gyökerestül száműztük a nem reciprocitásra épülő kapcsolatokat a piacról (lásd: II. rész, 2.5.-os fejezet; Andor 1997:198).

- 3 Már hallom is az ellentábor hangját. Ilyen nincs!! Lehetetlen. A vagyonszétválás, a megtakarítás eszköze megszűnt?! - Nem szűnt meg, csak átalakul. Mielőtt erre a kérdésre válaszolnék, a könnyebb érthetőség miatt nézzük tovább ezen rendszer tulajdonságait.
- 4 Ilyenformán egy stabil rendszer jött létre, hiszen a *pénzügyi kormányzatnak* nincs más dolga, pontosabban az a *kötelessége*, hogy a lehető legpontosabban fönntartsa a (31)-beli egyenlőséget. Vagyis ha akármilyen ok következtében változik a csereeszköz iránti kereslet, akkor ugyanúgy változnia kell a csereeszköz kínálatának is. Ennek biztosításához elegendő a

$$\frac{d}{dt} \text{áru}_{\text{ár}} = 0 \quad (44)$$

értékét figyelni, ami valójában az árak stabilitását jelenti, köznapin nyelven kifejezve, nincs sem infláció, sem defláció. Ha egy meglehetősen nagy vásárlói kosár mérése alapján ezen változó értéke pozitív, azaz infláció van, akkor csökkenteni kell a cse_{kin} értékét, magyarul néhány pénzköteget ki kell vonni a forgalomból, ha pedig negatív, akkor néhányszor „meg kell tekerni a pénznyomdagép karját”, növelendő a pénz mennyiségét a piacon. A Silvio Gesell által egyszerűen csak Pénzhivatalnak nevezett központi intézménynek mindössze ennyi a feladata⁴. A piac stabilitását biztosító eddigi „ezernyi szabály” java része egyszerűen fölösleges, vagyis törölhető.

Ezekkel az etikailag szükséges lépésekkel nem csak egyszerűen megszüntettük a pénz hatalmát a piac fölött, vagy ahogy Silvio Gesell fogalmazott, fölszámoltuk „a gyenge pontját”, hanem jó értelemben véve még „túl is lőttünk” a célon, mert egy könnyen kézben tartható, stabil, válságmentes piacgazdaságot⁵ kaptunk. Sőt, ebben a rendszerben nem a pénztulajdonosok döntenek a gazdálkodás irányáról, feltételeiről stb., hanem a munkamegosztás mikéntje, fejlettsége, urambocsá', maga a politikai közösség. Az árak emelkedéséből, vagy eséséből senki nem képes hasznot húzni azok stabil mivolta miatt. A spekulánsokat megértjük és sajnáljuk, de mást nem tehetünk.

A mai pénzügyi körök ezerféle csatornán harsogják majd ezen új rendszer bevezetésének lehetetlenségét. Én abban bízom, hogy az igazság előbb-utóbb utat tör magának.

Elsőben is, mondják, ez a rendszer működésképtelen, káoszhoz vezet, sőt utópia, visítanak számosan, mert mi lesz a kispénzű ember és a nagypénzű ember megtakarításaival, az évszázadok alatt fölhalmozott irtatlan vagyonokról nem is beszélve? *A pénzem, az én pénzem (!)* örökösen veszítsen az értékéből? Kamat nélkül, kockázati felár nélkül bedugul, összedől a rendszer, állítják sokan, Akik ilyeneket mondanak, azok a *pénz mint csereeszköz birtoklásától* még mindig *valamilyen piacon kívüli előnyt várnak*. Itt pedig ilyen nincs. Vagyis önös érdektől vezéreltetve még nem értik a rendszert. Ellenben megtakarítás van!

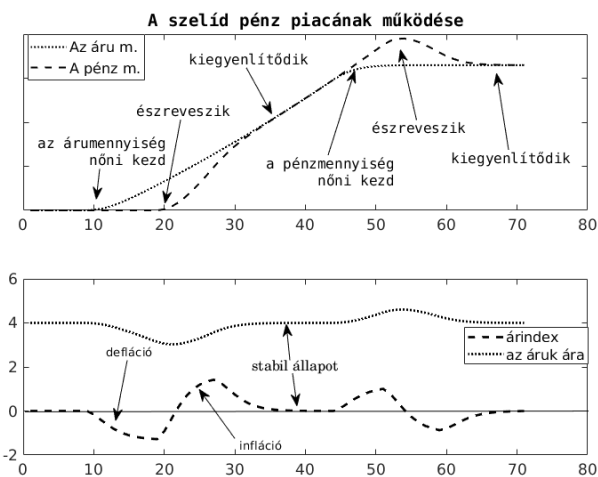
Ehhez először is tegyünk különbséget a megtakarító és az un. járadékos, vagy spekuláns között. Az előbbi munkájának béréből tesz félre, az utóbbi a vagyonának azon (kamat)hozadékaiból él, amelyet a jelenlegi rendszer lehetővé tesz a számára. Ebben az új rendszerben a megtakarító a pénzét adóslevél, takaréklevél, hitel,

4 A jelenlegi monetáris politika ennél sokszorosán bonyolultabb, melynek legfontosabb elemei a kamatpolitika, viszontleszámítolási politika, kötelező jegybanki tartalékok előírása, nyíltpiaci műveletek stb. Mindezek – véleményem szerint – a deflációtól való félelem, ill. a magánkézpenzkészletek kiszámíthatatlansága miatt alakultak ki. Ebben a rendszerben ezek a félelmek és következményeik okafogyottak, mivelhogy a pénztulajdonosoknak nincs beleszólásuk a pénzügyi politikába.

5 A kapitalizmus nem piacgazdaság, a kapitalizmus helyes magyar megfelelője a tőkegazdaság kifejezés volna, és a szelíd pénzzel működő gazdaságra kellene - kizárólagosan - a piacgazdaság kifejezést alkalmaznunk

hitelátvállalás, kötvény stb. akármilyen pénzhelyettesítő⁶ formájában továbbadja annak, akinek *épp árura van szüksége, de nincs pénze*, majd a szerződés lejártával visszakapja a pénzét és inflációmentes környezetben azt vásárolja meg érte, amire épp szüksége van vagy eltervezte a nagyobb beruházását. *Az lesz a nyeresége, hogy nem lesz vesztesége.* Tehát nem közvetlenül pénzben, hanem valami másban fekszik a megtakarítók vagyona, mert ebben a rendszerben a *takarékoskodás eszköztől élesen elválk a csere eszköze.* Vagyis fölül írtuk a jelenlegi pénzrendszer *első és második szabályát* (III. rész 4.6-os fejezet), a többi *szabállyal* pedig mint következményekkel nem kell törődnünk. Kezünkben van az ideális csereeszköz, senkinek nincs hatalma a piac fölött és (pozitív) kamat nélkül is forog a pénz a piacon, mert az a dolga. Ilyenformán egyetlen megtakarító bármekkora vagyona sem képes beleszólni a pénzügyi kormányzat árstabilizáló feladatába.

Azok a pénztulajdonosok pedig, akik eleddig vagyonuk járadékaiból éltek, csakis a vagyonuk terhére ezután is éljenek, élhetnek vígan, de tudniuk kell, hogy ha fölélk a vagyonukat, és/vagy a **mindenkire** érvényes pénzromlás miatt elfogy a pénzük, akkor munka után kell nézniük. Sajnáljuk, de nincs kivétel! Mert ebben a rendszerben pénzt szerezni csakis munkával, vagy szolgáltatással lehet. Vagyonod lehet, de előjogod akkor sincs, beleértve bármilyen piaci, pénzpolitikai előnyt is.

2. Ábra: A szelíd pénz piacának működése (forrás: saját)

fölötte.

1.2 A szelíd pénz pénzelméletének 12+1 alaptétele

Összefoglalásképp lássuk a szelíd vagy másképpen a forgalombiztosított pénz pénzelméletére vonatkozó 12 alaptételt, idehozva a III. részben mondottakat is:

- 1 a piacon alapvetően két szereplő van: az árutulajdonos és a pénztulajdonos;
- 2 logikai és erkölcsi szempontok miatt a piac valós működését az $\dot{A} - P - \dot{A}$ képlet írja helyesen, a marxi képlet ($P - \dot{A} - P'$) hamis és félrevezető. A pénz nem végállomás, *a piaci csere az áruvásárlással fejeződik be.*
- 3 a klasszikus kínálat-kereslet törvényét ki kell egészítenünk, mert a csereeszköz jelenléte és viselkedésének ismerete a piac működésének megértése szempontjából nélkülözhetetlen:

$$\text{árukínálat} \cong \text{csereeszköz kereslet} < \text{---} > \text{csereeszköz kínálat} \cong \text{árukereslet}$$
- 4 az árutulajdonos áruja időarányosan folytonosan romlik, ezért a méltányosság, egyenlőség és jogszerűség, de leginkább a II. rész etikai követelése alapján a pénztulajdonos áruját is időarányosan folytonos romlásnak kell alávetni, mert a pénznek folytonosan kézről kézre kell járnia, mivel hogy „senkinek nem áll jogában a pénz forgását bármiféle feltételhez kötni” (Gesell 2004:212). Másként fogalmazva „a kamathoz való jog ellentmond a pénz gondolatának” (uo.).
- 5 az előző pontból egyenesen következik, hogy aki záros határidőn belül nem viszi vissza a pénzét a piacra, meg kell büntetni. Ennek eszköze a pénz enyhe negatív kamata.
- 6 a pénz pusztá forgalmából, ide-oda tologatásából, bárhol való tárolásából egyéni haszon nem

6 A pénzhelyettesítés gyakorlatilag minden olyan csereművelet, ami nem jár közvetlen pénzmozgással.

származhat, mert

- 7 a pénz *közbirtok*, az egész közösség tulajdona; a piac szereplői – vagyis bárki - csak átmenetileg, használatra kapják meg a pénzt.
- 8 az állam szempontjából a pénz szintiszta csereszköz, semmi más. Ezért az állami pénzpolitika egyetlen feladata, hogy piac zavartalan működése érdekében biztosítsa a mindenkori árukínálatához illeszkedő csereeszköz-kínálatot, hogy senki ne tudjon az árak emelkedéséből, avagy eséséből hasznot húzni, vagy ne kelljen miattuk kárt elszenvednie. Ezért
- 9 az állam köteles a pénz mennyiségének szigorú, törvényes szabályozására, amely az infláció és a defláció kialakulásának figyelésével, ill. azok megakadályozásával érhető el.
- 10 az állam pénzpolitikájáért egyes egyedül a törvényhozói főhatalom felel a neki alárendelt Pénzhivatalon keresztül, amelynek kizárólagos tevékenysége és joga a pénz kibocsátása, ill. szükség szerinti megsemmisítése, vagyis a Pénzhivatal a pénz előállítására és a pénzkínálat fölött *egyeduralkodó*. Értelmszerűen a kereskedelmi bankok pénzteremtési joga (hitelpénz) megszűnik, és ebbe a pénzpolitikába senki, bármekkora vagyonnal rendelkező személy vagy intézmény sem szólhat bele.
- 11 A Pénzhivatal egyetlen információforrása a Központi Statisztikai Hivatal, melynek pártatlanságát és függetlenségét külön törvénynek kell garantálnia.
- 12 Ebben a rendszerben a *takarékoskodás eszköztől élesen elválik a csere eszköze*. Aki takarékoskodni szeretne, azaz nincs közvetlenül szüksége a pénz helyett árura, a pénz fölhalmozása helyett vegyen adóslevelet, takaréklevelet, zálogcédulát, kötvényt stb. olyan személyektől és intézményektől, akiknek most van szükségük árura, de nincs hozzá pénzük. Ennek elmaradása esetén érvényesül a 5. és a 6. pont. A befektetőnek *az lesz a nyeresége, hogy nem lesz vesztesége* (értsd: a kölcsönadott pénz negatív kamata a kölcsönvevőt terheli.)

A mai pénz lehetővé teszi a késlekedést, ami minden bajok forrása – írtam a III. rész 3. fejezetében. Ez vezetett oda, hogy a mai pénz kamatát, a tőke nyereségét az időhöz kötik. Akarjuk, nem akarjuk, az idő telik, a vállalkozó nyeresége pedig vagy elegendő, vagy nem elegendő az *időalapon* számolt kamatkövetelés megfizetésére. Ez a baj a kamattal. Ha nem elegendő a nyereség, az teljes egészében a vállalkozó baja, mondják a kölcsönadók, akiknek hatalmát, befolyásoló képességét semmi bizonyítja jobban, hogy ma már a törvény erejével is megtámogatva *követelik* a kamatot, a „*jogos*” nyereséget, a hozamot, a pénz *jutalmát* (lásd a II. rész 2.2-es fejezetében a kis gömböc telhetetlenségi törvényét).

Ennek ellenére Gesell úgy vélte, hogy a szelíd pénz bevezetése után a kölcsön kamata hamarosan belefulladás a reáltőke bőségébe (uo.:252), magyarul nulla, vagy nagyon kis értéket vesz föl. Én viszont itt azt a veszélyt látom, hogy az időalapon számolt kölcsönkamattal megengedésével pont az az erő kerül vissza a rendszerbe, amit a szelíd pénzzel száműzni akarunk.

Mi tehetünk? A megoldást Melius Juhász Péter ugyancsak régen megadta, szembe menve a mérsékelt kamatot engedélyező kálvini fölfogással. Az I. részben idézett zsinati végzést így folytatja: (itt még *uzsora*=kamattal) „Megengedett *uzsora*knak nevezzük a társadalmi életben az olyan szerződéseket s kötvényeket, midőn bizonyos időre pénzt adnak, hogy nyereség végett jövedelmeztessek. Mintha valaki neked ezer aranyat adna, hogy azzal néhány évig kereskedjél, és a megszorodó nyereség egy részéből részeltessd majd a kölcsönadót: ez nem *uzsora*.” (Melius Juhász 1881:261).

Hozzunk hát egy újabb szabályt! (Azért külön sorszámmal, mert ez a javaslat nincs benne Gesell rendszerében)

- 1 Mivel a kölcsönadó eleve nyereséggel kölcsönöz – nincs kamatvesztesége, ezért az időalapon számolt a (pozitív) kamatos kölcsön tilos, de ez nem zárja ki, hogy akár előre lefektetett szerződés szerint bizonyos *nyereséghányad* a kölcsönadóé legyen. A hányad mértéke – itt: *egyenrangú felek* közötti – piaci alku tárgya.

A II. rész 2.5-os fejezetében idézett Joób (2011:62), Gilányi (2014b:151) és Andor (1997:198) vágyjellegű célokat adtak, én pedig csapdahelyzetről beszéltem. Szerény véleményem szerint Silvio Gesell itt bemutatott pénzelméleténél nincs alkalmasabb jelölt a feladatok megoldására, vagyis a fentebbi 12+1 pontok majd mindegyikét jogi köntösbe kell öltöztetni, hogy „helyes szabályok uralkodjanak” (Nyíri 1981:175).

1.3 Kitekintés más pénzelméletekre

Ehhez szükségesnek látom a jelenlegi pénzrendszer sajátosságait röviden összefoglalni, természetesen a szelíd pénz elméletének szempontjából:

- 1 a megtakarítás és a csere eszköze azonos
- 2 a kamat létezik és értéke pozitív
- 3 a pénz mennyiségéhez igazítják az árumennyiséget (a termelést)
- 4 pénz könyvelési művelet eredményeként jön létre (kereskedelmi bankok: hitelpénz a semmiből).
- 5 kétszintű bankrendszer van: a jegybank a kereskedelmi bankok bankja, de 4. pontban foglaltak miatt mégsem képes a pénz mennyiségét hatékonyan szabályozni.

Mindazon elméleteket és gyakorlatot, amelyek a fenti öt pont egyikéhez sem nyúlnak hozzá, csupán a kilengéseket mérsékelni szeretné (pl. svájci negatív kamat, Chicago-terv (Gilányi 2014b)), vagy csupán a hullámvölgyeket áthidalni akarja (Lietaer új pénze (Lietaer 2017)), értelemszerűen a mostani pénzrendszer finomhangolását jelentő kategóriába kell sorolnunk, Hiába növeljük a pénzrendszer stabilitását, ha közben semmit sem kezdünk pl. a növekvő társadalmi adósságteherrel, az igazágtalan vagyoneeloszlással, a növekedési kényszerrel stb.

Természetesen vannak előre mutató próbálkozások, ugyan egyelőre csak tervezet formájában. Az izlandi 2008-as államcsőd egyik következményeként megrendült a bankok iránti bizalom és Frosti Sigurjónsson, az izlandi parlament gazdasági bizottságának elnökének terve szerint a pénzteremtés monopóliuma a központ banké lenne, ezzel megszűnne pl. a hitel és spekulációs buborékok kialakulásának veszélye (Facsinay 2015, 12).

Az izlandi tervhez nagyban hasonló „szuverén pénzrendszeren” („sovereign money system”) dolgoznak Svájcban is, miszerint kizárólag az állami jegybank teremthetne pénzt, és a kereskedelmi bankok pénzügyi közvetítőkké válnának, mert csak a saját tőkéjük és ügyfeleik rájuk bízott pénzének terhére kölcsönözhetnek⁷ (Joób 2017).

Ezen két terv a szelíd pénz elméletének fényében, különösen a fenti öt pontra tekintve jelentős, de nem elégséges előre lépés, mert legfőlőbb az utolsó 2 pontban változna a pénzrendszer. Ha a pozitív kamat marad, akkor pl. a pénztulajdonos fölénye és a növekedési kényszer is benne marad a rendszerben. Nem „igazságos”, csak vélhetőleg a jelenleginél igazságosabb rendszert kapnánk. Hibrid rendszernek mondanám, mert a jelenlegi és a szelíd pénzrendszer között helyezkedik el: innen is, onnan is tartalmaz elemeket.

Végül a muzulmán pénzügyi rendszert kell megemlítenem, ahol is a kamatszedés vallási alapon tiltott. Az előbbieken alapján semleges pénzrendszernek mondanám. S mivel az iszlám bankvilág minden jel szerint válságmentesebben működik, mint a nyugati bankok, ezért a szelíd pénzrendszer gyakorlati oldalának kidolgozása szempontjából erősen javasolt működésének tanulmányozása, pl. hitelezéskor előre kialakított mértékben osztoznak a profiton, az esetleges veszteséget szintén közösen viselik a felek stb.

1.4 Az elmélet hiányosságai

A fentiekben vázolt elmélettel szemben jogos ellenvetés lehet, hogy mi nincsen benne kifejtve. Pl. hiányzik a kölcsönzés folyamatának bemutatása, a hitelt közvetítő intézmények működési költségeinek forrása stb. Úgy vélem azonban, hogy ezek másodlagosak az elmélet alapállításai mellett. Természetesen kidolgozásuk szükséges és nélkülözhetetlen, de egyrészt ezen alapvetés kereteit meghaladja az említett és más témák részletezése, másrészt figyelembe kell vennünk, hogy a jelenlegi pénz és gazdaság intézményrendszerei fokozatosan, lépésről lépésre, hosszú idő alatt épültek ki, tehát nem reális elvárás, hogy az utolsó „szögig, csavarig” mindent megtervezzünk. A piac szereplői, ahogy eddig is évszázadok alatt tették és teszik, majd alkalmazkodnak a megváltozott feltételekhez.

2 A szelíd pénz gyakorlata

2.1 Milyen lesz a szelíd pénz új rendszere?

- nincs infláció, sem defláció, amennyiben az 1.2-es fejezetben vázolt szabályokat betartják;
- az eladó és vevő, azaz az áru-, ill. a pénztulajdonos egyenrangúvá válik;
- pénzt szerezni csakis munkával, szolgáltatással lehet, következésképp aki eddig ügyeskedésből élt, kereshet munkát, mert megszűnik a spekuláció a maga hiszteroid piac- és ármódosító hatásaival együtt;

⁷ Sajnos, időközben az ügyet népszavazásra vitték, és 2018. jún. 10-én elbukott ez a jó irányba mutató kezdeményezés. Ami számomra csak azt jelzi, hogy az igazság és a helyes út keresését talán jobb lenne nem népszavazással eldönteni. Vagyis külön fejezetet érdemelne, hogy egy erkölcstelen és velejéig önző, egoista többség demokráciája - értsd: két önző és/vagy hülye leszavaz egy lényeglátó bölcslet - hova vezet...

- kamat nélküli hitel-bőség, azaz egyrészt a mostani pénzsűke helyett pénzbőség, másrészt nem lesz lehetséges adósságszpirálba kerülni. Aki dolgozik, boldogul...
- a befektetőnek az lesz a nyeresége, hogy nem lesz kamatvesztesége, mert szerződés szerint épp annyi pénzt kap vissza, mint amennyit kölcsönadott, nulla infláció mellett! – jó esetben egy-két %-kal többet, de az nem kamat!;
- a befektető és vállalkozó együtt sír vagy együtt nevet;
- szinte mindennek csökken az ára, mert az árból eltűnik a bujtatott kamathányad;
- megszűnik a válságról válságra való bukdácsolás, mert mindig van a gördülékeny működéshez elegendő pénz a piacon;
- a különböző érdekcsoportok vagy akár a pártok, országok (!) között hihetetlen mértékben csökken a feszültség.
- a bankok közszolgálatot ellátó pénzközvetítő intézményekké alakulnak;
- a vállalkozó nem csak pénzügyi, hanem pl. *erkölcsi*, emberi, környezeti, természetvédelmi szempontokat is figyelembe vehet, mert megszűnik a növekedési kényszer;
- csökken a verseny, nő az együttműködés lehetősége;
- megállhat, sőt csökkenhet a szegények és gazdagok közötti különbség, mert a szegények önmaguk boldogulásáért s nem a gazdagok még gazdagabbá válásáért küszködnek;
- kényszerű munkavállalás, sőt robotolás, növekvő hajszolódás⁸ helyett egyre többen képességeik szerint dolgozhatnak. Visszatérhet a lélek számára egy rég „elfelejtett mozdulat: a munkálkodás öröme” (Kühlewind 2004:130);
- megszűnhet, vagy legalábbis csökkenhet a „család-vagy-karrier” feszültsége;
- újra éledhet sok, pl. kézműves tevékenység, amelyet a pénzügyi úthenger mára eltaposott;
- megszűnhet, vagy legalábbis csökkenhet a környezetet terhelő dobjuk-ki-vegyünk-újat-mert-az-olcsóbb szemlélet;
- végül a legfontosabb: a versenyből kihullottak, a kisebb *teljesítményt* nyújtók is megtalálják a helyüket;

Ez lesz az átmenet a tőkevezérelt társadalomból, a profitorientált kapitalizmusból a piactudományba, ahol a gazdaság nem kevesek érdekét, hanem a közjót szolgálja, mert a közösség maga dönthet, hogy mire fordítja a saját pénzét. Vagy más szavakkal, így lesznek a piszkos anyagiakból tiszta pénzügyek, áldemokráciából⁹ valódi demokrácia, pénzközpontú rendszerből *emberközpontú* rendszer, a mindent ledaráló „ördögi malom” pusztító erejét nem ismerő társadalom.

Utópia? Nem! Az egyetlen lehetőségünk!

A Kossuth-bankó sikere, és sok más példa bizonyítja, hogy működik az elképzelés. A jelenlegi pénzrendszer hatalmát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az eddigi próbálkozásokat leverték vagy betiltották. A leghíresebb egy tiroli község, Wörgl polgármesterének esete: 1932-ben, a nagy világgazdasági válság alatt Michael Unterguggenberger meggyőzte a wörgli képviselő testületet és bevezették a Gesell-féle forgalombiztosított pénzt. Érdemes alaposabban megismerkednünk a történetekkel.

2.2 A wörgli csoda

„1932 július 25-én Wörgl csak úgy zeng, cseng és bong a munka zajától. Kalapácsok aprítják a sziklákat,

8 a.) 1910-ben (!) a középiskolai tanárok a heti kötelező óraszám 18-ról 20-ra való emelése ellen tiltakoztak. Ma 24-nél tartunk. És semmivel sem keresnek többet, sőt, relatíve *sokkal* kevesebbet, gondoljunk csak az akkori általános egykeresős családokra.

b) Egyes kutatások szerint beköszönt a soha véget nem érő munkaidő korszaka, azaz luxussá válik a szabadidő (<http://www.tozsdeforum.hu/uzlet-2/gazdasag/bekoszont-a-soha-veget-nem-ero-munkaido-korszaka/>)

9 1) „A piacok döntöttek, mégpedig úgy döntöttek, hogy nincs szükség választókra. Az országnak reformokra, nem választásokra van szüksége” (Herman van Rompuy az Európa Tanács elnöke az olasz válságról 2011 őszén) – S valóban, Berlusconi választások nélkül a volt EU biztos, Mario Monti követte az elnöki székben.

2) A PRISM botrány – ügyészi vagy bírói fölhatalmazás nélkül lehallgathatnak bárkit. Edward Snowdenet mindkét amerikai párt hazaárulónak nyilvánította. Több mint gyanús, hogy épül a Nagy Testvér birodalma...

3) „A demokrácia azt jelenti, hogy a két farkas és egy bárány szavaznak a vacsoráról” (Czakó Gábor meghatározása)

kövek hullanak a csillékbe, ásókkal takarítják el a zúzalékot. [...] Három utcát és a népiskolát is bekapcsolják a csatornahálózatba, vasbetonhidat építenek egy hegyi patak fölé, valamint felhúznak egy síugrósáncot is. Több-havi, sőt egyes esetekben többévi tétlenség után a munkások újra szorgoskodnak, fizetségük pedig a sárga, kék és rózsaszín bankók sokasága. Hivatalosan «munkaérték-elismervénynek» nevezik és 1, 5 és 10-Schilling névértékben bocsátják ki őket, és mindegyikükön ugyanaz a jelmondat áll: «Lindert die Not, schafft Arbeit und Brot» (= «Enyhíti a nélkülözést, biztosítja a munkát és a megélhetést»).

[...] A munkások valóban pontosan úgy viselkednek, ahogyan azt Gesell előrejelezte, és Unterguggenberger is remélte: elköltik az ideiglenes pénzüket. Az új pénz új bevételhez juttatja a kereskedőket, akik így több árut is vásárolnak a parasztoktól, kézművesektől és gyáraktól, amelyek pedig így újra több embert is vesznek fel.

Miközben Ausztria-szerte egyre nő a munkanélküliség, Wörglben egyre csökken. Gyarapodnak a fizetések és a község adóbevételei is. Mintha csak repülőgépről szórtak volna pénzt a lakosok közé – pedig valójában szinte semmivel sincs több pénzük, mint azelőtt. Mindössze 5500 schillingnyi munkaérték-elismervény van forgalomban – csak épp gyorsabban áramlanak a bankók. Az ácsból a henteshez, a hentesből a paraszthoz, a paraszttól a kocsmároshoz, a kocsmárostól az ácshoz, és mindenki kap is érte valamit.

Szomszédos községek is csatlakoznak a kísérlethez, felépül egy uszoda is. Az új pénz meglepő egységet teremt Wörglben, miközben az ország többi részében a szociáldemokraták, az osztrofasiszták és a nemzetiszocialisták egymást marják a hatalomért és pártsergek lövöldöznek (szó szerint! – L.P.) egymásra. Egy újság pedig már egyenesen azt írja, hogy *Le a parlamenttel, diktatúra kell ide!*

Wörglben azonban a szabadpénz elsimít minden vitát, a képviselőtestület egyhangúlag kiáll a polgármester mellett, bal- és jobboldaliak kart karba öltve koccintanak a kocsmában a gazdasági fellendülésre.

Rövidesen megérkeznek az első újságírók is, ritka jó hírrel dobva fel a lapjaik eddigi rossz hír-áradatát. Riporternek járják az utcákat, faggatják az orvost, a szabót és a moztulajdonost Wörgl titka után kutatva. Nincs ásványi kincs? Nincs nagybefektető? Csak néhány színes bankó, és ez minden?

És ez minden. Az emberek újra bevásárolnak, és hirtelenjében újra jobban megy a soruk. Néha talán átláthatatlannak tűnhet a kereskedelmi viharoktól, hozamgörbéktől és kamatlábaktól zsúfolt kapitalizmus, ám a wörgli fejlemények jól mutatják, hogy végeredményben csak egy a lényeg: hogy minél többen és minél gyakrabban költsék a pénzt. [...]

Miért ne lehetne Wörgl csodája Bécs és egész Ausztria csodája is?

Mindössze azért, mert az osztrák jegybank nem hajlandó lemondani a pénznyomtatási monopóliumáról. [...] Másfél évvel a kísérlet beindítását követően az osztrák közigazgatási bíróság is megerősíti, hogy a wörgli ideiglenes pénz bizony törvénybe ütközik.

És véget ért a csoda.

A bankókat bevonják, a község építőmunkásait elbocsátják, a kereskedők bevételei ismét éppúgy visszaesnek, ahogyan az adóbevételek is. «Ezt a nélkülözést nem Isten küldte, hanem a törvények és az emberek zavarodottsága» – írja a csalódott Unterguggenberger az egyik újság szerkesztőségéhez címzett levelében.

A válság visszatér a tiroli községbe, és rövidesen újraélednek a régi viszályok is”. (Uchatius 2011)

2.2.1 A wörgli eset tanulságai

- 1 A cikk szerzőjének az a meglátása, hogy „gyorsabban áramlanak a bankók” vagy „minél többen és minél gyakrabban költsék a pénzt”, alapjában helyes. Csak annyit fűznék hozzá, hogy manapság a fogyasztás erőltetésével, a „dobj el, vegyél újat” szemlélet elterjesztésével próbálják fönntartani a rendszert, s „mellékhatásként” kimerülnek a Föld erőforrásai és veszélybe kerül az egész földi élet. A szelíd pénz bevezetésével többek között ez is elkerülhető vagy legalábbis erősen mérsékelhető lenne.
- 2 A törvények már akkor sem a gazdálkodó közösség érdekei mentén születtek. Ma még rosszabb a helyzet. Gondoljunk pl. Görögországra: ha nem fogtok fizetni, megfojtunk benneteket! - a hatalmasok ha nem is mondják, de így viselkednek (ez akkor is igaz, ha maguk a görögök is sárosak az ügyben).
- 3 Teljességgel hamis tehát az az állítás, hogy a wörgli kísérlet elbukott. Nem elbukott, hanem jogi eszközökkel leverték.
- 4 Ami az idézett cikkből nem igazán derül ki, de egyéb leírásokból nyilvánvaló hogy a kétfajta pénz zökkenőmentesen működött egymás mellett.

- 5 A szinte legfontosabb: „a munkások valóban pontosan úgy viselkednek, ahogyan azt Gesell előre jelezte, és Unterguggenberger is remélte: elköltik az ideiglenes pénzüket”. Azért mondom majdnem a legfontosabbnak ezt a tanulságot, mert a szelíd pénz ellenzői a leggyakrabban épp az emberek butaságára hivatkoznak, hogy képtelenség elmagyarázni nekik a szelíd pénz működését. Nem mindenkit, a többséget kell csak meggyőznünk, a többi majd alkalmazkodik, pont úgy, ahogy az irányítószámot, a bukósisakot, a biztonsági övet, az adózást, vagy a kötelező felelősségbiztosítást stb. az az ember is kénytelen elfogadni, akinek fogalma sincs az okokról és a miértekről. Együttélésünk legtöbb szabálya a szó igazi értelmében nem demokratikusan keletkezett, hanem valakik eldöntötték és egyszerűen bevezették, lásd pl. a KRESZ szabályokat.
- 6 Végül a legfontosabb: a közösségen belüli ellentétek hihetetlen mértékben lecsökkennek és a szelíd pénz nélkül kiújulnak. Ha semmi más pozitív előnye nem volna a szelíd pénznek, csak emiatt is érdemes volna bevezetnünk.

Minél hamarabb rátérünk erre az útra nemzetgazdasági szinten, annál kisebb bajjal megússzuk a mostani globalizált pénzrendszer összeomlását. Mert a legfőbb lineárisnál alig jobban¹⁰ növelhető termelés és a hatvány szerint növekvő pénzmennyiség miatt az összeomlás elkerülhetetlen. A gazdagok mentik majd az irhájukat, a szegényeket pedig sorsukra hagyják, azaz éhezés, nyomor, erőszak, vér és könnyek. Senkinek ne legyen illúziója!

3 Összefoglalás

3.1 A keretrendszer alapföltevései

- Gesell nyomán igaznak tekintem:

$$\begin{aligned} \text{árú kínálat} &\cong (\text{megfelel}) \text{ pénzkereslet} \\ \text{pénz kínálat} &\cong (\text{megfelel}) \text{ árú kereslet} \end{aligned}$$
- Kiegészítettem a klasszikus kereslet-kínálat összefüggést:

$$\text{árú kínálat} \cong \text{csereeszköz kereslet} < \text{---} > \text{csereeszköz kínálat} \cong \text{árú kereslet}$$
- Szintén Gesell nyomán a kereskedői hasznot három tényező összegére bontottam, ahol a pénztulajdonosoknak fizetendő kamat lényegét tekintve független a termelők és kereskedők akaratától.
- A III. részben 4 időalapú függvényt definiáltam ((6)-(9)) képletek), melyek rendre csereeszköz-kereslet, csereeszköz-kínálat, csereeszköz forgási sebessége, és átlagárú átlagára.
- Az első két függvény között működik a klasszikus „kereslet-kínálat törvénye”, vagyis pl. az áremelkedés növeli az árú kínálatot.
- Az első két függvény nem túl hosszú időszakban vett értéke és deriváltjaik értéke között 9 relációt írtam le.

3.2 Az eredmények

A főntebbi alapföltevésekből kiindulva matematikai levezetéssel a következőkre jutottam:

- 1 Ha akármilyen ok miatt a pénzmennyiség felülről korlátos (pl. nemesfémpénz), akkor árutöbblet alakul ki, ami törvényszerűen válságsorozatokhoz vezet (klasszikus kapitalizmus)
- 2 Ha akármilyen ok miatt a pénzmennyiség felülről *nem* korlátos (pl. papírpénz), akkor három eset van.
 - a) ha a pénzkínálat lassan nő, akkor a kialakuló árutöbblet miatt az 1-es pontbeli válság jön létre
 - b) ha a pénzkínálat gyorsabban nő az árú kínálatnál, akkor hiperinflációs válság alakul ki.
 - c) A pénzügyi kormányzatok ezen két válságfajta között keresik a nem létező egyensúlyt. Mint elméleti végső állapot talán válságmentessé válhat a rendszer, de az I. részben leírt összes többi

¹⁰ Nyilván itt a termelékenység nagy szerepet játszik, de ennek a hatékonysága nagy általánosságban elmarad a kamatos kamat mindentől független, csakis az időtől függő növekedésétől. Emiatt van a növekedési kényszer és örökös infláció a rendszerben.

tulajdonság benne marad a rendszerben. Ez a látszatzmegoldás a kapitalizmus (tőkegazdaság) fejlődésének végső formája.

3 A logikai okfejtést folytatva és néhány szimmetria szabályt bevezetve könnyedén eljutunk a geselli pénzelmülethez, mely lényegét tekintve egyetlen szabályból áll: az anyagában nem romlandó pénzt negatív kamattal romlandóvá tesszük. Néhány a legfontosabb előnyből:

- megszűnik a pénztulajdonos uralma a piac fölött, mert az áru- és pénztulajdonos egyenrangúvá válik
- a negatív kamat miatt zavartalan a pénzforgás a piacon
- A termelést nem a pénz (pozitív) kamatozása szabja meg, hanem fordítva, a pénzmennyiséget igazítják a termeléshez az infláció és a defláció megakadályozásával (válságmentes működés)
- a csere és a vagyonföhalmozás eszköze szétválik.

Ez a modell minden jel szerint ideális jelölt az I. részben vázolt számtalan szörnyűség fölszámolására, legalábbis reményteli enyhítésére, ugyanakkor megmaradnak pl. (az elsősorban nem egyéni) pénzkoncentráció előnyei.

4 Véggkövetkeztetések

A II. rész 2.5-os Korrigált potyautas-dilemma c. fejezetben azt írtam, hogy kamatgazdaság válságait csakis az erkölcsből kiindulva lehetséges gyógyítani. Mivel az áru- és pénztulajdonos egyenrangúságát a méltányosság, egyenlőség és jogszerűség alapján állva hoztuk meg (lásd a (40) és (41) képletet, ill. az 1.2-es, *A szelíd pénz pénzelmületének 12+1 alaptétele* c. fejezet 4. pontját), ezért állításom szerint a szelíd pénzre vonatkozó, vázolt szabályoknál nem lehetséges mélyebben belefoglalni a gazdaságot működtető leendő törvényekbe az *etikai* követelményeket.

Végül pedig állítom, hogy ha a kamatos pénz miatt képesek voltunk sok évszázad alatt pusztító és önpusztító játékszabályokat fölláítani, akkor a szelíd pénz természete miatt is tudunk majd olyan emberarcú szabályokat megalkotni, amelyek az I. rész A tőke és kamatának büntetetei c. fejezetében fölsorolt valamennyi válságfajta területén gyógyulást, vagy legalább is enyhülést hoznak, hozhatnak a világra.

Az más kérdés, hogy az ökokatasztrófa közelsége miatt lehetséges, hogy már elkéstünk a szelíd pénz bevezetésével.

5 Utóhang

Azt írtam a III. rész 4.5-ös Látszatzmegoldás: válság nélkül minden rendben? c. fejezetben, hogy a kamat és az ember telhetetlensége együttesen hozza ránk a bajt. Az itt vázolt szelíd pénzzel a kamat okozta problémát megoldottuk, ezzel szemben az ember telhetetlenségét, kapzsiságát közvetlenül nem tudjuk befolyásolni, csak rámutatni tudunk az egyén felelősségére. Vagyis az itt vázolt pénzügyi rendszer nem oldja meg a gazdaság és társadalom összes problémáját, „csak” a jelenlegi pénzügyi rendszernek az emberi gyarlóságot erősítő képességét szünteti meg. Úgy vélem ez a „csak” épp elég nagy lépés volna előre...

Minden jel szerint több mint életképes az itt vázolt forgalombiztosított pénz rendszere. Működne, „csak” akarnunk kell(ene) a bevezetését.

Közös akarattal fölbreszthetjük 100 éve tartó Csipekroszika álmából. A közös akarat pedig igencsak nagymértékben függ a következőktől:

Az II. részben néhány olyan esetet említettem, ahol egy adott kor gondolkodói előremutatás helyett „elméletileg igyekeztek igazolni a gyakorlatot” (Migray 1932:25). Sajnos, napjainkban is van ilyen. Az optimális valutaövezet (OVÖ) elméletéről írja az Artner-Róna szerzőpáros, hogy „mint oly gyakran, a közgazdász szakma most is megértette az idők szavát... Európa politikai akarata a gyors monetáris integráció mellett döntött – az eredeti OVÖ-elmélet, ami az akarat megvalósításának kellemetlen akadályja, átszabásra szorult” (Artner-Róna 2012:85).

Meg is lett a következménye: „Az euró bevezetése óta az árak és bérek várt konvergenciája nem valósult meg, a fejlettebbek további versenyképességre tettek szert, a fejletlenebbek pedig veszítettek

versenyképességükből, a felzárkózás megtorpant” (uo.).

És ez folyik évszázadok óta! A nagy többség rosszabb helyzetbe kerülése, szenvedése, esetleg nyomorba dőlése keveseknek számít.

Mit is mondott Babits? „A régi Írástudó az igazsággal és erkölccsel érvelt; a mai a lehetőségekkel és gazdasági összefüggésekkel.” (2005:472)

Ezt a egész tanulmányt majdhogynem azért írtam, hogy rámutassak: szerves fejlődés révén nem lehetséges meghaladni, sem más pályára helyezni a mai gazdasági rendszert. Kőkemény „külső beavatkozás” kell. Mivel a kapitalizmusban „az ember a maga földi életcéljával, testi és lelki szükségleteivel másodrangú tényezővé válik” (Migray 1932:30), ezért a cél nem lehet más, mint hogy az ember „a maga földi életcéljával, testi és lelki szükségleteivel” *elsőrangú tényezővé váljék*. Nagymesterünk pedig így fogalmaz a szelíd pénz bevezetése utáni időkről: „a járadékosok és nincstelének jelenlegi méltatlan népkeveréke a földbe lesz döngölve, és helyet csinálnak a szabad és önálló polgárok büszke nemének” (Gesell 2004:263).

Csak remélni tudom, hogy egyre többen megértik az új „idők szavát”. Az „új Közgazdász” bárminemű elvárások teljesítése helyett a szív és az ész összehangolt cselekedeteit keresi, a „logika tekintélyét” szem előtt tartva ismét „az igazsággal és erkölccsel” érvel (Babits uo.) Röviden: előre mutat.

Ekkor talán tanulmányom nem jut Silvio Gesell írásának sorsára: 100 éves feledés...

6 Hivatkozások

- Andor László [1997]: „Visszaágyazódás ellenmozgással – a 6. Polányi Konferencia” *Eszmélet*, 9 (33) (1997. tavasz): 196-200
- Artnér Annamária – Róna Péter [2012]: „Eurosz(k)epszis: az optimális valutaövezet elmélete és az euró gyakorlata” *Köz-gazdaság : tudományos füzetek*, BCE Közgazdaságtudományi Kar, VII(1): 83-102
- Babits Mihály [2005]: „Az írástudók árulása” In: Babits Mihály: *Tanulmányok, esszék*, Kortárs, Bp., (458-487)
- Facsinay Kinga [2015]: „Izland megregulázná a pénzügyeket” *Magyar Nemzet*, LXXVIII(168; 2015. júl. 20.): 12.
- Gesell, Silvio [2004]: *A természetes gazdasági rend*, Kétezerégy, Piliscsaba
- Gilányi Zsolt [2014]: „A Chicago-terv megbuktatása: a közgazdaság-tudomány újabb 100 éves béklyója?” *E-comon – Online tudományos folyóirat*, III(2), https://bismarck.nyime.hu/2014_2_gilanyi_zsolt.html?&L=4&id=26766 (utolsó megtekintés: 2022. 02. 11.)
- Joób Márk [2010]: „A gazdaság és a társadalom közötti viszony etikai alapon történő meghatározásának szükségessége” *Gazdaság & Társadalom*, 2(1) (2010. máj.): 64-81.
- Joób Márk [2011]: „Hogyan hatástalanítható a globális pénzügyi rendszer időzített bombája?” *Gazdaság & Társadalom*, 3(1; 2011. márc.): 59-73.
- Joób Márk [2017]: *Az igazságos pénzügyi rendszerről*, <http://ujjegylenloseg.hu/az-igazsagos-penzrendszerrol/> (2017.03.19.) Lekérdezés: 2018. 06. 19.
- Lietaer, Bernard – Belgin, Stephen [2017]: *Új pénz egy új világnak*, Bankráció Kft, Bp.
- Melius Juhász Péter [1881]: „Az uzsoráról” In: Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzése*, Magyarországi Protestánsok Egyesülete, Budapest
- Migray József [1932]: *A marxizmus csődje*, Stephaneum Nyomda, Bp.
- Polányi Károly [2004]: *A nagy átalakulás : korunk gazdasági és politikai gyökerei*, 2. átdolg. kiad., Napvilág, Bp.
- Uchatius, Wolfgang [2011]: *A wörgli csoda*, Magyar Bitcoin Portál, 2011. nov. 4., <https://bitcoin.hu/a-worgli-csoda/> (utolsó megtekintés: 2022. 02. 11.)